

અત્તરનાં પૂમડાં

શ્રી. એમ. પી. પટેલ ફાઉન્ડેશન પ્રકાશન

અતરનાં પૂમડાં

લેખક : યશવન્ત મહેતા

સ્નેહી શ્રી

અહીં પ્રસ્તુત પ્રસંગ - ચિનગારીઓ કરોડો ગુજરાતીઓ માટે ક્યાંક ને ક્યાંક જીવનપથ-ઉજાળનાર બની રહે એવી આશા છે. અંતરની શુભકામનાઓ સહ

સપ્રેમ
મંગળભાઈ પી. પટેલ
મૂકેશ એમ. પટેલ

શ્રી એમ. પી. પટેલ ફાઉન્ડેશન પ્રકાશન

૩-૪, 'વિકલભાઈ ભવન',

સરદાર પટેલ કોલોની રેલવે કોસિંગ પાસે,

અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૩

ફોન નં. : ૨૭૫૫ ૧૫૬૪, ૨૭૬૮ ૨૩૧૦

અત્તરનાં પૂમડાં

- * લેખક : યશવન્ત મહેતા
- * © યશવન્ત મહેતા
- * પ્રકાશન-વર્ષ : ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬
- * પ્રકાશક : શ્રી એમ. પી. પટેલ ફાઉન્ડેશન વતી
મૂકેશ એમ. પટેલ
૩-૪, 'વિકલભાઈ ભવન',
સરદાર પટેલ કોલોની રેલવે કોસિંગ પાસે,
અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૩

- * મૂલ્ય : સદ્ભાવ-સુવાચન-સદુપયોગ
- * પ્રકાશન-આયોજન : મુકુન્દ શાહ, ફોન : ૨૬૬૦ ૦૮૫૮
- * આવરણ-તસવીર : મૂકેશ એમ. પટેલ, ફોન : ૨૭૫૫ ૧૫૬૪
- * આવરણ-મુદ્રણ : ઉમા ઓફસેટ, ફોન : ૨૫૬૨ ૬૩૨૪
- * લેસર કંપોઝ : મીનળ ગ્રાફિક્સ, ફોન : ૨૭૮૧ ૦૫૧૮
- * મુદ્રક : ઉદય ઓફસેટ, ફોન : ૨૫૬૨ ૧૮૬૭

अर्पण

अमारा परिवारमां प्रगटेकी
नवीनतम आशा-यिनगारी
ईशा-युनमुनने

यशदादा तरङ्गी

એક જ દે ચિનગારી.....

અમે પ્રાથમિક શાળામાં ભણતા હતા ત્યારે એક વાર સંત સમાજ સેવક રવિશંકર મહારાજને સાંભળવાનું બન્યું હતું. એમણે ગાંધીજી સાથેનો પોતાનો એક પ્રસંગ કહ્યો. કોઈક સજ્જને ગાંધીજીના આશ્રમને મોકલેલી દ્રાક્ષ ગાંધીજીએ મહારાજને ધોવા માટે આપી. મહારાજે પાણીનો નળ ખોલીને ઘડઘડાટ પાણી નીચે દ્રાક્ષ ધોવા માંડી. એ જોઈને ગાંધીજી ખૂબ નારાજ થઈ ગયેલા. એમણે પાણીના વેડફાટ બદલ કડક ઠપકો આપેલો....

મહારાજે કહ્યું કે એ પ્રસંગ પછી હું હમેશાં ખપ પૂરતું જ પાણી જોઈ જોઈને વાપરું છું.

અને મહારાજે કહેલો આ પ્રસંગ હમેશાં યાદ રાખીને હું પણ પાણીનો કરકસરભર્યો ઉપયોગ કરતો થયો છું, જીવનભર.

પ્રસંગકથાનો આવો મહિમા છે. પ્રસંગકથા આવી અસરકારક હોય છે. આપણા તમામ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં - ઉપનિષદ, પુરાણ, રામાયણ, મહાભારતમાં - પ્રસંગકથાઓ ભરપૂર માત્રામાં સમાઈ છે. એવી એક એક પ્રસંગકથા એક એક ચિનગારીરૂપ બને છે, જે જીવનપથને ઉજાળે છે, ઉજાળી શકે છે. એક જ ચિનગારી મહા-અનલ પ્રગટાવી શકે છે. મહાન લેનિન માનતા કે એક જ ચિનગારી સમાજકાન્તિ આણી શકે છે.

અહીં પ્રસ્તુત પ્રસંગ - ચિનગારીઓ કરોડો ગુજરાતીઓ માટે ક્યાંક ને ક્યાંક જીવનપથ-ઉજાળનાર બની રહે એવી આશા છે.

આ પ્રસંગકથાઓને અહીં પ્રસ્તુત કરવા પ્રેરનાર મુ. મંગળભાઈ સાહેબનો તથા શ્રી મૂકેશભાઈ પટેલનો અને દિશા ચીંધનાર મુ. મુકુંદભાઈ શાહનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

૪૭-એ, નારાયણનગર,

- યશવન્ત મહેતા

અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૭.

૧૩ મે, ૨૦૦૬ : બુદ્ધપૂર્ણિમા

મન હોય તો માળવે જવાય

૧૮૮૪ની સાલની વાત છે.

એક નહેરનાં પાણી એક નદીની સામે પૂર લઈ જવાનાં હતાં. એક નવજુવાન ઈજનેરને સરકારે એ કામ સોંપ્યું હતું.

આવા કામના બે રસ્તા હોય. કાં તો નદીની ઉપર મોટા મોટા પાઈપ નાખીને પાણી સામે કાંઠે લઈ જવાય અથવા નદીની નીચે પાઈપ નંખાય.

આમાં નદીની નીચે પાઈપ નાખવાનું કામ વધુ સલામત અને વધુ સસ્તું હોય છે. એટલે આ નદીની નીચેનું તળ ખોદીને એમાં પાઈપ નાખવાના હતા.

ચોમાસાનો વખત હતો. નદીમાં આંતરેદિવસે નાનાંનાનાં પૂર આવતાં. એથી પેલા જુવાન ઈજનેરે જે ખોદકામ કરાવ્યું હોય એ બધું પુરાઈ જતું.

એટલે આ ઈજનેરે પોતાના ઉપરીને કાગળ લખ્યો કે હમણાં કામ બંધ રાખવાની રજા આપો. ચોમાસું પૂરું થતાં જ કામ ફરી શરૂ કરી દઈશ.

પણ ઉપરી એક અંગ્રેજ હતો. એને ખરેખરી મુશ્કેલીની બહુ ગતાગમ નહિ. એણે તો સામે લખ્યું : 'તમે નોકરીની શરૂઆતમાં જ આવું ઢીલું વલાણ ચલાવવા લાગ્યા છો, એ બહુ ખરાબ કહેવાય.'

આ જુવાન ઈજનેરને તો ચડી ગઈ રીસ. એણે વરસતા વરસાદમાં કામ ચાલુ રાખ્યું. પોતે પણ કામના ઠેકાણે જ મજૂરો અને કડિયાઓની સાથે વરસાદમાં ઊભો રહે. પ્રલળે. પણ કામ છોડ્યું નહિ. એક વાર નદીમાં પૂર આવ્યું ત્યારે ત્રણ દહાડા ને ત્રણ રાત

મજૂરોની સાથે સામે પાર રહ્યો.

બે મહિનામાં તો કામ પૂરું થઈ ગયું.

પેલો ઉપરી અમલદાર તો છક થઈ ગયો. એણે આ ઈજનેરની ટીકા કરેલી તે પાછી ખેંચી. માફી માગી.

પણ એ જુવાનના મનમાં એવી તો જડ બેસી ગઈ કે કદી કોઈ કામ નહિ થાય એમ કહે નહિ.

જે માણસ કામ કરવા માગે એને એ કરવાના ઉપાય મળી જ જાય. મન હોય તો માળવે જવાય.

આ ઈજનેરે પણ એ પછી કદી કોઈ કામની ના ન પાડી. કામ હાથમાં લે એટલે પૂરું કરે જ છૂટકો.

એની કામ કરવાની આ ધગશને કારણે એ ધીરે ધીરે આગળ વધ્યો. મુંબઈ અને હૈદરાબાદ રાજ્યનો મુખ્ય ઈજનેર થયો. મ્હૈસૂર રાજ્યનો તો દીવાન બન્યો.

એણે ભારતમાં બીજું પોલાદનું કારખાનું શરૂ કરાવ્યું. દુનિયાનો એ વખતનો મોટામાં મોટો પાણીનો બંધ કૃષ્ણરાજસાગર બંધાવ્યો. ભારતમાં મોટરગાડીઓ બનાવવાની પહેલવહેલી યોજના કરી. વિમાનો બનાવવાનું પહેલું અને એક માત્ર કારખાનું એની યોજના મુજબ થયું.

અંગ્રેજ સરકારે આ મહાન પુરુષને 'સર'નો ખિતાબ આપ્યો. સ્વતંત્ર ભારત સરકારે એને 'ભારતરત્ન'ની પદવી આપી.

આ મહાપુરુષનું નામ સર વિશ્વેશ્વરૈયા છે.

જીવનભર સક્રિય રહેવા છતાં એમણે નિયમિત જીવનથી પોતાની તંદુરસ્તી ૧૦૨ વરસની ઉંમર સુધી જાળવી રાખી હતી.

ચામડી : માનવીની અને ઝાડની !

મહારાષ્ટ્રના સંત નામદેવ.

એમના બચપણની આ કહાણી છે.

એમનાં માતા માંદાં પડ્યાં હતાં. દવા માટે પલાશ નામના ઝાડની છાલની જરૂર પડી. માતાએ નામદેવના હાથમાં કુહાડી મૂકીને કહ્યું : ‘જા, દીકરા, પલાશની થોડી છાલ ઉતારી લાવ.’

નામદેવ ગયો અને છાલ લઈ આવ્યો. પણ એનો ચહેરો ઉદાસ ઉદાસ થઈ ગયો. ત્રણચાર દિવસ એ ઉદાસ ચહેરે ફરતો રહ્યો. પાંચમે દિવસે અચાનક માતા ગભરાઈ ઊઠ્યાં. એમણે નામદેવની ધોતલી ઉપર લોહીના ડાઘા જોયા. માતા હબકી ગયાં. નામદેવ કદાચ તે દિવસે ઝાડ ઉપર ચડ્યો હશે અને પડી ગયો હશે એવો એમને ડર લાગ્યો.

માતાએ નામદેવને નજીક બોલાવીને પૂછ્યું, “દીકરા, આ લોહીના ડાઘ ક્યાંથી આવ્યા ? તને ક્યાંય વાગ્યું કર્યું તો નથી ને ?”

નામદેવે શાંતિથી કહ્યું, “ના, આઈ ! વાગ્યું નથી. એ તો મેં જ જરા કુહાડીથી.....”

“કુહાડીથી શું ?” માતાની રાડ ફાડી ગઈ.

નામદેવ કહે : “કુહાડીથી જરા ચામડી ઉતારી છે.”

માતાએ એકદમ નામદેવને પોતાની પાસે ખેંચી લીધો. એની ધોતલી આઘી કરીને જોયું તો સાથળ ઉપર મોટી હથેળી જેટલી જગા પરથી ચામડી ઊતરી ગયેલી છે. માંસ તગતગે છે અને લોહીના રેલા ઊતરે છે.

માતા બોલી ઊઠ્યાં, “તેં જાતે આ ચામડી ઉતારી ? કેમ ?”

નામદેવ એક સિસકારો પણ કર્યા વગર બોલ્યા, “આઈ ! તે દિવસે તેં પલાશની છાલ લાવવાનું કહ્યું હતું ને ? તે તો હું કાપી લાવ્યો. પણ પછી મને થયું કે આ છાલ તો પલાશની ચામડી કહેવાય. એ ઉતારવાથી એને દુઃખ નહિ થયું હોય ? કેવુંક દુઃખ થયું હશે ? એ જાણવા માટે મેં મારી ચામડી ઉતારી જોઈ. માણું ! ભારે વેદના કરે છે, હોં આઈ !”

આઈ તો બિચારાં આ દેવ જેવા દીકરા સામે તાકી જ રહ્યાં. હસવું કે રડવું, એ પણ એમને સમજાયું નહિ.

ઘણી વારે આઈ બોલ્યાં, “એક મૂંગા ઝાડની વેદના માટે આટલી ચિંતા કરનારો છોકરો સંત બની જાય. તું મારે ખોળે દેવ પાક્યો છે, દીકરા !”

ધક્કાનું ઇનામ

જાણીતા ઉદ્યોગપતિ જમશેદજી તાતા.

મુંબઈના રસ્તા પર એક વાર પગે ચાલતા જઈ રહ્યા હતા. વેપારધંધાની ગૂંચવણમાં હશે કે કોણ જાણે : પણ એમની બાજુમાંથી પસાર થતા મજૂરનો ભારે કોથળો એમને અડી ગયો. એ ગબડી પડ્યા. એમની પારસીશાઈ પાઘડી ઊડીને જઈ પડી ગટરમાં.

એમના ચાર-પાંચ નોકરો સાથે જ હતા.

એમણે મજૂર પર હુમલો કર્યો. એનો કોથળો પછાડી દીધો અને એને ઠોંઠથપાટ કરવા લાગ્યા.

જમશેદજી તરત જ ઊભા થયા. પોતાના નોકરોને વાર્યા. પેલા મજૂરને ખભે પ્રેમથી હાથ મૂક્યો અને બોલ્યા, “ભાઈ, હું ગબડી

પડ્યો એમાં બિચારા આ મજૂરનો શો દોષ ? એ તો વજનને કારણે વાંકો વળીને ચાલતો હતો. હું એને શી રીતે દેખાઉં ? ખરી રીતે તો મારે જરા ધ્યાન રાખીને ચાલવું જોઈએ.”

અને પછી મજૂરને થયેલી મારફાડના બદલામાં એ મજૂરને પાંચ રૂપિયા આપ્યા.

દીકરી પણ મળી ન શકી !

ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે પોતાનાં લોકસેવાનાં કામોમાં એટલા રોકાયેલા રહેતા કે પોતાના ઘરબારની પણ સંભાળ ન લઈ શકતા. પોતાનાં કુટુંબીજનોનાં સુખ-દુઃખની ખબર પણ ન રાખી શકતા. પોતાનાં બાળકો સાથે બે ઘડી બેસીને વાતો કરવાનોય એમને અવકાશ ન મળતો.

એક દિવસની વાત છે. એમની મોટી દીકરી સાસરેથી પિયર આવી. પોતાના પિતાને મળીને તે કશીક વાત કરવા માગતી હતી.

એ આવી ત્યારે ગોખલે પોતાને મળવા આવેલા રાજદ્વારી મુલાકાતીઓથી ઘેરાયેલા હતા. એ બધાંની વચ્ચે દીકરી ઘરસંસારની વાત કેવી રીતે કરે ! એ તો બહાર બેઠી અને પેલા મુલાકાતીઓના વિદાય થવાની રાહ જોવા લાગી.

ઘણો સમય વીતી ગયો, પણ ગોખલે એકલા ન જ પડ્યા. મુલાકાતીઓનો દોર ચાલુ જ રહ્યો. એક જાય તે પહેલાં તો બે નવા આવે અને ગોખલે એમની સાથે વાતોમાં પરોવાઈ જાય. એમ ને એમ દિવસ પૂરો થયો ને રાત પડી. મુલાકાતીઓ તો એટલા ને એટલા !

દીકરીને માહું લાગી ગયું. પિતાને મળ્યા વિના જ એ પાછી

પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

બીજે દિવસે ગોખલેને કોઈકે સામાયાર આપ્યા કે દીકરી આવ્યાં હતાં અને પાછાં ચાલ્યાં ગયાં. એ સાંભળીને ગોખલેને દુઃખ તો ઘણું થયું. પણ શું કરે ? સમાજસેવાનું કામ તો આગના દરિયા પર ચાલવા જેવું કામ છે. એમાં કુટુંબકબીલાનો સ્નેહ ક્યાંથી જાળવી શકાય ?

પણ દીકરીને માઠું લાગ્યું એનું શું !

આખરે દીકરીને મનાવી લેવા માટે ગોખલેએ એક બનારસી સાડી એને ભેટ મોકલી.

દીકરી પણ સમજી હતી. પિતાના કામનું મહત્ત્વ એ સમજતી હતી. એણે માઠું લગાડીને જતા રહેવા બદલ પિતાની માફી માગતો પત્ર લખ્યો અને સાથે પોતાના તરફથી એક મરાઠાશાઈ પાઘડી મોકલી.

પછી ગોખલે પોતાની દીકરીના સ્નેહના સંભારણારૂપે એ જ પાઘડી હંમેશાં પહેરી રાખતા. એક વાર ઈંગ્લેંડની સફરે જવાનું થયું ત્યારે પણ એમણે પાઘડી તો એ જ પહેરી રાખી હતી.

શિક્ષકોનોય શિક્ષક એક વિદ્યાર્થી !

એક વિદ્યાર્થી. મદ્રાસની કોલેજમાં ભણે.

પાકો અભ્યાસી અને બુદ્ધિનો બળિયો.

એના વર્ગમાં એક વાર ચર્ચા જાગી. ચર્ચા અંગ્રેજી શબ્દશાસ્ત્રની હતી. અમુક શબ્દો કેવી રીતે બન્યા અને એમનો ખરેખરો અર્થ શો છે, એ વિષેની ચર્ચા હતી.

એ ચર્ચા વેળા આ હોશિયાર વિદ્યાર્થી હાજર નહોતો. બીજા સૌ છોકરાઓ પેલા શબ્દોના અર્થની માથાફોડ કરી કરીને થાક્યા. પણ કશો ઉકેલ ન જડ્યો. એટલે પોતાના અધ્યાપક પાસે ગયા.

અધ્યાપક અંગ્રેજ હતા. અધ્યાપક જોન્સ એમનું નામ હતું. શબ્દશાસ્ત્રના ખાં તરીકે આખા દેશમાં એ પ્રખ્યાત હતા.

પણ પેલા વિદ્યાર્થીઓ જે શબ્દોમાં ગૂંચવાયા હતા, એમાં જોન્સ સાહેબ પોતે પણ ગૂંચવાઈ ગયા. આ શબ્દો વિષે તો એમણે કઠી વિચાર જ નહોતો કર્યો. એમણે ગલ્લાંતલ્લાં કરીને વિદ્યાર્થીઓને વિદાય કર્યા.

પછી બધા વિદ્યાર્થીઓએ પેલા હોશિયાર વિદ્યાર્થીને શોધી કાઢ્યો. એને આ ગૂંચવણની વાત કરી. પેલો વિદ્યાર્થી એ વેળા તો કશું ન બોલ્યો. પણ એ સીધો જ પુસ્તકાલય ભણી ગયો. રાત લગી એ પુસ્તકાલયમાં જ બેસી રહ્યો. ઘેર ગયો ત્યારે પણ ઢગલોએક પુસ્તકો ઘેર લેતો ગયો.

સવારે એ કોલેજમાં આવ્યો ત્યારે પેલા તમામ શબ્દોનાં મૂળ, ઈતિહાસ, અર્થ અને અનર્થ, તમામ વાતનું જ્ઞાન લઈને આવ્યો હતો. એણે પોતાના મિત્રો અને અધ્યાપક જોન્સને મળીને આખી વાત સમજાવી.

જોન્સ સાહેબ તો ખુરશીમાંથી કૂદ્યા. એ વિદ્યાર્થીને ભેટી પડ્યા. એમણે કહ્યું, “ભાઈ, તું આ તમામ વાત એક નિબંધના રૂપમાં લખી નાખ. આપણી કોલેજના છાપામાં એ છપાવીશું.”

વિદ્યાર્થીએ ગુરુની આજ્ઞા મુજબ કર્યું. લેખ છપાયો. શબ્દશાસ્ત્રીઓ એ લેખ વાંચીને નવાઈ પામી ગયા. આ વિષયનાં મોટાં મોટાં પુસ્તકો લખનાર ઈંગ્લેન્ડના વિદ્વાન લોર્ડ રેલેએ તો એ

વિદ્યાર્થી પર અભિનંદનનો કાગળ પણ લખ્યો.

એ વિદ્યાર્થી પછી તો ઘણો આગળ વધ્યો. શબ્દશાસ્ત્ર જ નહિ પણ વિજ્ઞાનના અનેક પ્રશ્નો એણે ઉકેલી આપ્યા. વિજ્ઞાનની એની મહાન સિદ્ધિઓ માટે જગતનું શ્રેષ્ઠ ગણાતું નોબેલ ઈનામ એને મળ્યું. એશિયાભરમાં નોબેલ ઈનામ મેળવનાર એ પહેલો હતો.

આ વિદ્યાર્થીનું નામ ડૉ. સર ચંદ્રશેખર વ્યંકટ રામન. ટૂંકમાં સર સી. વી. રામન.

૧૯૭૦ની ૨૧મી નવેમ્બરે એમનું અવસાન થયું.

ભારતની વૈજ્ઞાનિક પ્રતિભાને વિશ્વભરમાં વિખ્યાત બનાવનાર તરીકે ડૉ. રામનનું નામ આપણા ઈતિહાસમાં સોનાને અક્ષરે લખાશે.

જેની સાથે આવ્યા તે જ !

કલકત્તાના ધનવાન લત્તાની શેરી.

તેમાંય ખાસ અલગ તરી આવતો વૈભવશાળી મહેલ.

એ મહેલમાંથી નીકળીને એક સાદાં કપડાંવાળા ભાઈ ઝાંપે આવ્યા. ઝાંપા બહાર એક મોટર ઊભી હતી. તેમાં બેઠા.

અચાનક જ ઝાંપાની બીજી બાજુએથી એક ગરીબ ઘરડો માણસ દોડી આવ્યો. એણે આજીજી કરી : “આપ મને આ મહેલના માલિકની મુલાકાત કરાવી આપશો ?”

“આપને શું કામ છે માલિકનું ?” પેલા ભાઈએ પૂછ્યું.

“મારી દીકરીનાં લગ્ન કરવાં છે. ત્રણ સો રૂપિયાની મદદની જરૂર છે.”

“ચાલો, આ ગાડીમાં મારી સાથે બેસી જાવ.”

“પણ મારે તો માલિકને મળવું છે.”

“હું તમારી મુલાકાત એમની સાથે કરાવી દઈશ.”

વૃદ્ધ બિચારો મોટરમાં બેસતાં બહુ સંકોચાયો. એક ખૂણે બેસી ગયો.

થોડી વારમાં એક મોટી ઓફિસની સામે મોટર ઊભી રહી. વૃદ્ધને મોટરમાં જ બેસવાનું કહીને પેલા ભાઈ ઓફિસમાં ગયા. પાંચ-સાત મિનિટ બાદ એક નોકર બહાર આવ્યો અને વૃદ્ધને પાંચસો રૂપિયા આપતાં બોલ્યો, “લો, ત્રણસો રૂપિયા દીકરીનાં લગ્ન માટે, અને બસો રૂપિયા લગ્ન પછી ઘરખર્ચ માટે.”

“આપનો મોટો અહેસાન થયો, ભાઈ,” વૃદ્ધે ગળગળા સાદે કહ્યું, “પણ પેલા મહેલના માલિક સાથે તો મારી મુલાકાત જ ન થઈ !”

નોકરે કહ્યું, “તમે જેમની સાથે મોટરમાં અહીં સુધી આવ્યા તે જ એ મહેલના માલિક બાબુ ચિત્તરંજન દાસ છે.”

આવા ઉદાર આ દાસબાબુ આપણા વડીલ દેશનેતા હતા. એમના જ નામથી આપણા દેશનું રેલવે એંજિનો બનાવવાનું કારખાનું આપણે સ્થાપ્યું છે, જેનું નામ છે ચિત્તરંજન લોકોમોટિવ વર્ક્સ.

જગે તે બઢે આગે

બ્રિટન દેશની વાત છે.

દેશની એક નિશાળ છે. એના એક વર્ગમાં બાર-પંદર વર્ષની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ બેઠા છે. બધા મોટા ઘરના છોકરાઓ છે. કારણ કે આ નિશાળ એક મોંઘી નિશાળ છે. મોટા ધનવાન ઘરોના દીકરા

જ અહીં ભણવા આવે છે.

એમાં પરદેશના છોકરાઓ પણ ખરા.

બધા છોકરા આ નિશાળમાં ગૌરવથી ભણે છે.

પણ બધા સરખા નથી. ઘણાખરા છોકરા તો એમના માબાપના લાડકા છે. લોડકોડમાં ઊછરીને સ્વચ્છંદી બની ગયેલા છે. એમને ભણતર, વિદ્યા કે જ્ઞાનમાં કશો રસ નથી. એ તો મોટી નિશાળના નિશાળિયા તરીકે ફૂલફટાક થઈને ફરે છે.

એવી રીતે એક વર્ગ ચાલતો હતો. શિક્ષકે પાઠ શરૂ કરતાં પહેલાં કહ્યું : વિદ્યાર્થીઓ ! તમારા સામાન્ય જ્ઞાનની કસોટી કરીએ. બોલો, ગયે અઠવાડિયે આપણા દેશમાં સૌથી વધુ મહત્વનો કયો બનાવ બન્યો ?

છોકરા બધા જુદી જુદી વાતો બોલી ઊઠ્યા. કોઈ કહે ક્રિકેટની મેચ રમાઈ. કોઈ કહે મલ્લકુસ્તી થઈ. કોઈ કહે આપણા રાજાએ હિન્દુસ્તાનમાં જઈને હાથી પર બેઠા બેઠા વાઘ માર્યો !

શિક્ષક એક પછી એક છોકરા તરફ નજર ફેરવતા રહ્યા. નિરાશ થઈને ડોકું ઘુણાવતા રહ્યા.

પહેલી પાટલીને એક ખૂણે એક ભારતીય વિદ્યાર્થી બેઠો હતો. એ આ બધા જવાબો સાંભળતો હતો અને મલકાતો હતો. એની આંખો પરથી લાગતું હતું કે એ ખૂબ વિચારશીલ અને જાણકાર છે.

આખરે શિક્ષકે આ ભારતીય વિદ્યાર્થી તરફ નજર કરી. એ વિદ્યાર્થી અદબ સાથે ઊભો થઈને કોમળ મીઠા સ્વરે બોલ્યો : આ દેશમાં ગયા અઠવાડિયે સામાન્ય ચૂંટણીઓ થઈ.

શિક્ષક ખુશખુશાલ થઈ ગયા. બંને હાથ ટેબલ પર પછાડીને કહે : શાબાશ જવાહર ! તું સાચો વિદ્યાર્થી છે. પોતાના અભ્યાસની

સાથે સાથે પોતાની દુનિયાનું જ્ઞાન મેળવતો જાય, એ જ સાચો વિદ્યાર્થી. જે વિદ્યાર્થી દુનિયાને નથી ઓળખતો એ પોતાની વિદ્યાનો દુનિયામાં ઉપયોગ પણ નથી કરી શકતો.

બધા વિદ્યાર્થીઓ આશ્ચર્યથી આ ભારતીય છોકરા તરફ જોઈ રહ્યા.

બચપણથી જ પોતાના જ્ઞાન વડે અંગ્રેજ છોકરાઓને હરાવી દેનાર આ છોકરાએ જ મોટા થઈને ભારતમાંથી અંગ્રેજોને હાંકી કાઢવાની લડાઈમાં આગેવાની લીધી. દેશ આઝાદ થયા પછી એ તેના પહેલા વડા પ્રધાન બન્યા.

એ જ આપણા નહેરુચાચા !

ક્રાંતિવીર આવો સહનશીલ હોય !

હમણાં જ એક ભાઈ અમારી પાસે આવ્યા. એ કહે કે કોમી હુમલાખોરોની ભારે બીક છે. શરીરે પહેરવા માટે બપ્તર ઘડાવવું છે.

એમણે અને તમારે જાણવા જેવી એક વાત છે.

વાત શહીદ વીર ભગતસિંહના સાથી સુખદેવની છે.

સુખદેવજીના બાવડા પર ઘૂંટણા વડે 'ઓમ્' લખેલું હતું. પોલીસને આ વાતની ખબર હતી. કોઈ વાર ભોમભીતર છુપાઈ જવું પડે ત્યારે આ નિશાની પરથી પકડાઈ ન જવાય એ માટે એમણે એક ગજબનો નુસખો કર્યો. નુસખો જેટલો વિચિત્ર હતો એટલે જ ભયંકર હતો.

એમણે ક્યાંકથી તેજાબ લાવીને પોતાના બાવડા પર રેડી દીધો !

ઘડીભરમાં તો હાથ બળી ચાલ્યો. લાહ્ય લાહ્ય થઈ ગઈ. ચામડી

તો બળી જ ગઈ, નીચેથી માંસ પણ બળી ગયું અને ખૂબ ઊંડો ઘા થઈ ગયો.

ભગતસિંહને સુખદેવના આ પરાક્રમની ખબર પડી. એમણે ખૂબ ઠપકો આપ્યો. સુખદેવ હસતે મોંએ ઠપકો સાંભળી રહ્યા. પછી આસ્તેથી કહે : ભગતસિંહ ! તમને ખબર છે, તેજાબ કેવો જલદ હોય છે ? મને ખબર છે. પોતે અનુભવ કરીને મેં એ જ્ઞાન મેળવી લીધું છે !

દુઃખદર્દમાંથી પણ જ્ઞાન અને હાસ્ય મેળવવાની કેવી અજબ એ તમન્ના હતી !

આવા સહનશીલ વીરોએ જ આપણા દેશને આઝાદી અપાવી છે.

આ ભણતરથી સેવા થઈ શકશે ?

પાંચમા ધોરણમાં ભણતો વિદ્યાર્થી કેવડોક હોય ? બહુ બહુ તો બારેક વરસની એની ઉંમર હોય. ખાવાપીવા અને રમવા સિવાય કશી ચિંતા એને હોય નહિ.

પણ વીસમી સદીની શરૂઆતનો કાળ સાવ જુદો જ હતો. ભારતમાં એ વખતે આઝાદી-જંગ શરૂ થયો હતો. નાનાંમોટાં સૌ દેશને માટે કુરબાન થવા માગતાં હતાં.

એવો એક છોકરો મહારાષ્ટ્રની એક નિશાળમાં ભણતો હતો. દેશને માટે કાંઈક કરી છૂટવાની એને તમન્ના હતી. એ પાંચમા ધોરણમાં, પણ ભલભલા ક્રાંતિકારીને શરમાવે તેવો ઉત્સાહ તરવરતો હતો એના મનમાં.

એક દહાડો એ વિચારે ચડ્યો. હું જે ભણું છું, એ ભણતરથી દેશસેવા થઈ શકશે ખરી ?

ના. આ ભણતર તો અંગ્રેજોની ગુલામીનું ભણતર હતું.

છોકરો તે જ દિવસે નિશાળમાંથી ઊઠી ગયો. પછી કદી નિશાળનાં પગથિયાં ન ચડ્યો. જીવન આખું એણે દેશસેવામાં ગાળી નાખ્યું.

આ છોકરો જ મોટો થઈને કેદારનાથજી નામે વિખ્યાત લોકસેવક બન્યો.

ખેસ ખરીદવાના છ આનાય નહોતા

દક્ષિણ ભારતનું કુંભકોણમ ગામ. ત્યાંની કોલેજની એક વાત છે. એ કોલેજના અંગ્રેજ પ્રિન્સિપાલ શિસ્તના ભારે આગ્રહી હતા. નામ એમનું વિલ્ડરબેક.

આ વિલ્ડરબેક સાહેબે હુકમ કર્યો હતો કે કોલેજના દરેક વિદ્યાર્થીએ ધોતી અને કુરતું કે કોટ પહેરવાં જોઈશે.

એક દિવસ શ્રીનિવાસ નામનો એક ગરીબ વિદ્યાર્થી માત્ર ધોતી પહેરીને કોલેજમાં આવ્યો. એ વરસાદની મોસમ હતી. ખભે વીંટવાનો એનો એક માત્ર ખેસ પલળી ગયો હતો. બીજો ખેસ હતો નહિ. એટલે તે ઉઘાડે ડીલે જ આવ્યો હશે.

શિસ્તના આગ્રહી પ્રિન્સિપાલે શ્રીનિવાસને ઉઘાડે શરીરે જોઈને સીધો જ આઠ આના દંડ ફરમાવી દીધો.

શ્રીનિવાસના ચહેરા પરથી નૂર ઊડી ગયું. નરમ અવાજે એણે કહ્યું, “સાહેબ, આઠ આનાનો દંડ ભરવાનું મારે માટે અશક્ય છે. ખેસ તો બજારમાં ફક્ત છ આનાનો મળે છે. પૈસા હોત તો એ ખરીદી ના લેત ! હજુ ગઈ કાલની જ વાત છે. મારા પિતાજીના એક મિત્ર

એમને ભેટ આપવા માટે થોડી કાચી કેરીઓ લાવ્યા હતા. પણ માતાજીએ તે ભેટનો ઈન્કાર કર્યો. શા માટે ખબર છે ! કાચી કેરીનું અથાણું બનાવવા માટે જે મરી-મસાલા ને ગોળ ખરીદવાં પડે તે માટે અમારી પાસે પૈસા નહોતા.”

આ સાંભળીને વિલરબેક ઝંખવાઈ ગયા. એ વખતે તો કશું બોલી ન શક્યા. પણ રાતે પોતાના અભ્યાસખંડમાં બેઠા બેઠા વિચારે ચડી ગયા. આવા ગરીબ વિદ્યાર્થીનો દંડ કરવા બદલ એમને ઘણું દુઃખ થયું.

બીજે દિવસે શ્રીનિવાસને બોલાવીને તેમણે એનો દંડ માફ કરી દીધો.

આ પછી તો વર્ષો વીતી ગયાં.

૧૮૨૧ની સાલ આવી.

વિલરબેક સાહેબ ભારતમાંથી નિવૃત્ત થઈને ઈંગ્લેન્ડ પાછા ગયા હતા.

એક દહાડો એમને ખબર પડી કે ભારતના એક વિદ્વાનનું ખાસ સન્માન થવાનું છે. એની દેશના વાઈસરોયના સલાહકાર મંડળમાં નિમણૂક થયેલી છે. ઘણો વિદ્વાન છે અને ભારત આખું એને માન આપે છે.

વિલરબેકને જ્યારે આ વિદ્વાનના નામનો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે તો આનંદનો પાર ન રહ્યો. આ તો પેલો એમનો જ ગરીબ વિદ્યાર્થી હતો- પેલો શ્રીનિવાસ, જેનો પોતે દંડ કર્યો હતો !

એક તદ્દન ગરીબ વિદ્યાર્થીની અવસ્થામાંથી આગળ વધીને આટલા મહાન બનનાર એ વિદ્યાર્થી શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી આપણા દેશના સૌ વિદ્યાર્થીઓને માટે પ્રેરણારૂપ છે.

શાળા છોડી, સત્ય ન છોડ્યું

લાહોર શહેર.

એની મિશન હાઈસ્કૂલ.

એના નવમા ધોરણમાં એક કિશોર ભારતીય વિદ્યાર્થી ભણતો હતો. તે એટલો વાચનરસિયો કે ભલભલા શિક્ષકો કરતાં ય એનું જ્ઞાન વધારે હતું.

એક દહાડો શાળાના ખ્રિસ્તી પ્રિન્સિપાલે હિન્દુઓ તથા તેમના ધર્મ વિષે કેટલાક ભૂંડા આક્ષેપો કર્યા.

બીજા વિદ્યાર્થીઓ તો ચૂપચાપ બેસી રહ્યા પણ આ કિશોર તરત જ ઊભો થયો. એણે પ્રિન્સિપાલના આક્ષેપોનો તો સણસણતો જવાબ આપી જ દીધો, સાથે સાથે ખ્રિસ્તી ધર્મની કેટલીક ખામીઓ પણ બતાવી દીધી. એની બધી દલીલો તર્ક અને જ્ઞાનથી એટલી ભરપૂર હતી કે સૌ છક થઈ ગયા, અને પોતાને જૂઠા સાબિત થયેલા જોઈ પ્રિન્સિપાલ તો એટલા ગુસ્સે થઈ ગયા કે એમણે આ કિશોર પર લાકડીઓનો વરસાદ વરસાવી દીધો. વિદ્યાર્થીને શાળામાંથી કાઢી મૂક્યો.

આ વાતને થોડા દિવસ વીતી ગયા. પેલો કિશોર તો હવે નિશાળે જવાને બદલે આખો દિવસ પુસ્તકાલયમાં ગાળવા લાગ્યો.

અંતે પેલા પ્રિન્સિપાલને પોતાના વર્તાવનો પસ્તાવો થયો. એણે કિશોરને માન સહિત પાછો બોલાવી લીધો.

આ કિશોર જ મોટો થઈને મહાત્મા હંસરાજ તરીકે પ્રખ્યાત થયો. પંજાબમાં મહાત્મા હંસરાજનું નામ એકેએક માનવીની જીભે રમે છે. તેમણે પંજાબમાં દયાનંદ આર્ય મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરી

હતી. યુવકોની તંદુરસ્તી અને શિક્ષણ માટે તેમણે આખું જીવન અર્પણ કરી દીધું હતું.

ચાળીસ માનવીનું કામ

અંગ્રેજી ભાષાનો પહેલો મહાન, સંપૂર્ણ શબ્દકોશ તૈયાર કરનાર તરીકે ડૉક્ટર સેમ્યુઅલ જોન્સનનું નામ અમર છે.

એ ગરીબ હતા. આંખો પણ એમની ગઈ હતી. સાવ અંધ હતા. એમના સાથમાં ફક્ત બોઝવેલ નામના એક જુવાન ભાઈ હતા.

આવી દશામાં ડૉક્ટર જોન્સને શબ્દકોશનું કામ ઉપાડ્યું અને દિવસરાત જહેમત કરીને પાંચ જ વર્ષમાં એ પૂરું કર્યું.

આ જ વર્ષોમાં ફ્રાન્સ દેશની અકાદમીએ પણ ફ્રેન્ચ ભાષાનો કોશ તૈયાર કરવાની કામગીરી શરૂ કરી હતી. એ કામમાં દેશના ચાળીસ મોટા વિદ્વાનોને રોક્યા હતા. આ ચાળીસ વિદ્વાનોએ ચાળીસ વર્ષ લગી મહેનત કરી ત્યારે માંડ શબ્દકોશ પૂરો કરી શક્યા.

હવે તમે જ વિચાર કરો કે ડૉક્ટર જોન્સનની કામ કરવાની શક્તિ કેટલી બધી હશે ! કામની લગની અને ધગશ કેટલી જોરદાર હશે !

સચ્ચાઈનો આગ્રહ

દસ વરસનો એક છોકરો.

ભણવામાં ખૂબ હોશિયાર. પોતાને ભણવાની ચોપડીઓ કરતાં દસગણી બીજી ચોપડીઓ વાંચી નાખે. સચ્ચાઈ અને ટેકનો આગ્રહી

પણ એવો જ.

આજથી સોએક વરસ પહેલાંની એની આ વાત છે.

એ વખતે વિવાહ અને લગ્ન બહુ નાની ઉંમરે થતાં. આ દસ વરસના બાળકનું વેવિશાળ પણ સાતેક વરસની એક છોકરી સાથે થયેલું.

પણ વયમાં કોઈ એવી વાત બની ગઈ કે આ બાળકની માતા એ વેવિશાળ તોડવા તૈયાર થઈ ગઈ. એનું કશુંક અપમાન થયું હશે કે પછી છોકરીનો બાપ ગરીબ જણાયો હશે.

વાત છોકરાને જાણવા મળી. જે છોકરી સાથે પોતે પરણવાનો હતો એની સાથેનો સંબંધ તોડવાની ઘડી આવી છે, એ જાણીને એને દુઃખ થયું. એણે માતાને કહ્યું : “મા, તું સંબંધ તોડવા કેમ તૈયાર થઈ છે ?”

માતા કહે : “તું હજુ બાળક છે. આવી વાતમાં તું કશું ના સમજે.”

દીકરો કહે : “હું સમજું છું. તારા પોતાના માન-અપમાનને ખાતર તું મારું વેવિશાળ તોડવા માગે છે.”

માતા કહે : “બરાબર છે.”

દીકરો કહે : “એમાં પેલી નિર્દોષ છોકરીનું અપમાન છે.”

માતા કહે : “એમાં મારે શું ? એ છોકરી તારે લાયક નથી.”

દીકરો કહે : “એક સવાલ પૂછું ? જો એ લોકોએ પણ આવું જ કહીને તારા દીકરા સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ્યો હોત તો તને કેવું લાગત ?”

માતા કહે : “એ તો મારા દીકરાનું અપમાન કહેવાય.”

દીકરો કહે : “એ જ રીતે તું એ છોકરીનું અપમાન કરવા બેઠી છે. હું એ હરગિજ ચલાવી નહિ લઉં. હું તો એ જ છોકરી સાથે લગ્ન કરીશ.”

દીકરાના સચ્ચાઈ માટેના અને બીજાં લોકોની ભલાઈ માટેના આવા આગ્રહ આગળ માતા નમી પડી. લગ્ન એ જ છોકરી સાથે કર્યાં.

જાણો છો આવો સત્યાગ્રહી એ બાળક કોણ હતો ?

એનું નામ દાદાભાઈ નવરોજી.

મોટા થઈને એ ‘દેશના દાદા’ બન્યા, દેશ-સેવકોની સંસ્થા કોંગ્રેસના વડા બન્યા અને આપણા દેશના આઝાદી-જંગમાં એમણે આગળ પડતો ભાગ લીધો.

એવો સૂબો ન જોઈએ !

ખલીફા હજરત ઉમરે એક બાહોશ અને કામગરા માણસને એક પ્રાંતનો સૂબો બનાવ્યો. એને પોતાને રહેઠાણે બોલાવીને ખલીફાની રીતસરની મહોરવાળો પત્ર આપ્યો. એ પત્ર વડે એ માણસની નિમણૂક કાયદેસરની બની જતી હતી.

એ પત્ર એ ભાઈને સોંપીને ખલીફા રાજકાજની વાતો કરતા હતા, ત્યાં જ હજરત ઉમરનો નાનકડો દીકરો રમતોરમતો એ જગાએ આવી ચડ્યો.

ખલીફાએ રાજકાજની વાતો બંધ કરીને દીકરાને રમાડવા માંડ્યો. એને તેડી લીધો અને જાતજાતના ચિત્ર-વિચિત્ર અવાજો કાઢીને બાળકને રિઝવવા લાગ્યા.

આ જોઈને પેલા નવા સૂબાસાહેબના નાકનું ટેરવું ચડી ગયું.

આવડો મોટો માનવી, જેનું ધાર્મિક સામ્રાજ્ય યૂરોપથી હિંદ લગી ફેલાયેલું હતું, એ સાવ નાનકડા બાળકને રિઝવવા માટે વાનરવેડા કરે તે એને ન ગમ્યું. એણે કહ્યું પણ ખરું કે ખલીફા સાહેબ, મારે તો દસ બાળકો છે, પણ મેં તો એમને કદી તેડ્યાં પણ નથી. શું એક શૂરવીર પુરુષને છોકરાં રમાડવાં શોભે કદી ?

ખલીફા હજરત ઉમર એકદમ ગંભીર બની ગયા. પેલા ભાઈ સામે ઘડીભર વેધક નજરે તાકી રહ્યા. પછી એની પાસે જઈને સૂબાગીરીની નિમણૂકનો પેલો કાગળ લઈ તેના ટુકડેટુકડા કરી નાખ્યા !

એમણે કહ્યું, “તને હું સૂબેદારી સોંપી નહિ શકું, ભાઈ ! જે માણસ પોતાનાં બાળકોને હેત નથી કરતો એ પ્રજાને તો શું પાળવાનો છે ?”

સ્વપ્ન ન જડે ત્યાં સુધી....

ઈટાલી દેશનો મહાન કલાકાર માઈકેલઅંજેલો.

એક દહાડો બજારમાં ફરતાં એને એક ઘોડાગાડી સામી મળી. ગાડીમાં એક મોટો આરસ પથ્થર હતો. ઉત્તર ઈટાલીમાંથી મળતો ઊંચી જાતનો આરસ હતો. હજુ ઘાટઘૂટ વગરનો હતો. પણ આંખને ગમી જાય તેવો તેનો રંગ હતો. એને જોતાં જ માઈકેલઅંજેલોના મનમાં એક મૂર્તિ રમવા લાગી. કલ્પનામાં એક આકાર ઘડાવા લાગ્યો.

એ મૂર્તિની કલ્પના એટલી સુખદાયી હતી કે કલાકાર પેલી ઘોડાગાડીની પાછળ જ ચાલ્યો. એને ખબર હતી કે આ પથ્થર

પોતાની શિલ્પશાળામાં જઈ રહ્યો છે.

પથ્થર શિલ્પશાળામાં પહોંચ્યો. એના સ્થાને ગોઠવાયો. માઈકેલએંજલોએ તરત જ શિલ્પશાળાનું બારણું બંધ કર્યું. હથોડી ને ટાંકણું લઈને મૂર્તિ કોતરવા માંડી. દિવસ ને રાત, ભૂખ ને તરસ, થાક ને આરામ, કશું જોયા વિના મૂર્તિ કોતરતો રહ્યો. આખરે પોતાની કલ્પના મુજબની મૂર્તિ બની ગઈ ત્યારે જ એણે બારણું ખોલ્યું.

પોતાનું નક્કી થયેલું કામ પતાવવામાં આટલી લગન હોય તે જ માઈકેલએંજલોની જેમ સફળ થાય છે.

વટ નહિ, વંદન કર !

ચૈતન્ય મહાપ્રભુ બંગાળના મહાન સંત હતા. ઘણા એમને ઈશ્વરના અવતારરૂપ પણ માને છે.

તેઓ મંદિરમાં પ્રાર્થનાના વખતે હમેશાં એક થાંભલા પાસે ઊભા રહેતા. એ ગુરુડસ્થંભ હતો. ગરુડની કોતરણી એ થાંભલા પર કરવામાં આવી હતી.

મંદિરની નામના ઘણી થઈ હોવાથી લોકોની એમાં ભારે ભીડ રહેતી. કોઈક વાર તો ધક્કામુક્કી પણ થતી.

એવા એક દિવસની વાત છે. ઓરિસ્સાથી એક ગરીબ સ્ત્રી દર્શન કરવા આવી હતી. એ જરા ઠીંગણી હોવાથી ભગવાનનાં દર્શન કરી શકતી નહોતી. ભીડ હોવાથી આગળ પણ નવી શકતી નહોતી. પણ દર્શનની ભારે ઈચ્છા હતી. એટલે એ પેલા ગરુડસ્થંભ ઉપર ચડી ગઈ. એટલું જ નહિ, એક પગ એણે ત્યાં ઊભેલા ચૈતન્યના ખભે ટેકવી દીધો.

ચૈતન્ય તો પ્રાર્થનામાં મસ્ત હતા. પણ પાછળ ઊભેલા એમના શિષ્ય ગોવિંદથી રહેવાયું નહિ. એણે સ્ત્રીને ધમકાવી નાખી. હવે જ એ બિચારીને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે તો ચૈતન્યના ખભા પર પગ ટેકવ્યો હતો ! એ હાંફળીફાંફળી થતી નીચે ઊતરી ગઈ.

ગોવિંદની ચીસોથી ચૈતન્યનું ધ્યાન તૂટ્યું. એમને ગોવિંદે આખી વાત કહી. પછી પેલી સ્ત્રીને વધુ વઢવા માટે ગોવિંદ એના ભણી વળ્યો.

પણ ચૈતન્યે એને વાર્યો અને કહ્યું, “ભાઈ ! એ સ્ત્રીને વઢ નહિ, એને વંદન કર. પ્રભુનાં દર્શનની લગનીમાં એ ભાન પણ ભૂલી ગઈ કે પોતાનો પગ ક્યાં પડે છે. પણ આપણે પ્રભુની આટલી લગન નથી રાખતા. આપણા અને આપણા સાથીઓના ખભા ઉપર કોના પગ પડે છે, એનું જ ધ્યાન રાખીએ છીએ ! આપણા કરતાં આ સ્ત્રીની ભાવના ઊંચી છે. પ્રભુનાં દર્શનમાં કે પોતાના કાર્યમાં જેની આટલી લગન હોય તે હંમેશાં વંદન કરવા યોગ્ય હોય છે.”

ચંપલ મારવી તે હિંસા ન કહેવાય !

કિશોરલાલ ઘ. મશરૂવાળા એ જૂજ લોકોમાંના એક હતા જેમણે ગાંધીજીની હયાતીમાં ગાંધી-વિચાર બરાબર પિછાણ્યો હતો. એમણે જીવનભર સેવાવૃત્તિ કરતાં કરતાં કાવ્ય, વાર્તા, આદિ ઘણું ઓછું રચ્યું છે. પરંતુ નિબંધલેખનની કળામાં કાકા કાલેલકરની સાથે જ એમનું નામ લઈ શકાય.

મશરૂવાળા ગાંધીજીના અંતેવાસી અને ગાંધી સ્થાપિત ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના આચાર્ય હતા. એક વાર ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓ તેમની પાસે આવી. તેઓ ઘણી રોષમય જણાતી હતી.

કિશોરલાલ એમના ચહેરા પરથી જ કળી ગયા કે છોકરીઓને કશીક ફરિયાદ કરવાની છે.

અને સાચે જ છોકરીઓએ ફરિયાદ રજૂ કરી : “ગુરુજી, કેટલાક છોકરાઓ અમારી મશ્કરી કરે છે. ક્યારેક છેડતી પણ કરી લે છે. પણ અમારાથી કશું થઈ શકતું નથી. અમે એમનો સામનો કરીએ તો તો હિંસા આચરી કહેવાય ને ? તો પછી અમારે આ છોકરાઓથી બચવું કેવી રીતે ?”

કિશોરલાલે પટ કરતો જવાબ આપ્યો, “બચવું કેવી રીતે શું, છેડતી કરનારાઓને ફટકારો તમારી ચંપલ ! લંપટ છોકરાઓથી બચવાનો એ સિવાય બીજો કયો ઉપાય હોય ?”

“પણ.... પણ એ હિંસા કરી ન કહેવાય ?”

“હું તો માનું છું કે એમાં હિંસા નથી. છતાં મૂર્તિમંત અહિંસા એવા ગાંધી બાપુ અહીં જ છે. જાવ એમનું માર્ગદર્શન માગો.”

એટલે વિદ્યાર્થીનીઓ ગાંધીજી પાસે ગઈ. ગાંધીજી આગળ એમણે પોતાની દ્વિધા રજૂ કરી. કિશોરલાલે આવી વેળાએ છોકરાને ચંપલ વડે ઝૂડી નાખવાની સલાહ આપી છે, એવું પણ જણાવ્યું.

ગાંધીજીએ અભિપ્રાય આપ્યો. “બહેનો, તમારા પર કોઈ બળાત્કારનો પ્રયાસ કરે અને તમે તમારા બચાવ માટે છરીથી તેનો પ્રતિકાર કરો તો પણ એને હું અહિંસાત્મક પ્રતિકાર જ કહું. તમારે પક્ષે એ હિંસા નહિ પણ અહિંસા જ લેખાય.”

આમ, ગાંધીજીએ કિશોરલાલના અભિપ્રાય પર મંજૂરીની મહોર મારી આપી.

કિશોરલાલ મશરૂવાલા : અવસાન ૯-૯-૧૯૫૨

મોતની ચિંતા હું શા માટે કરું !

લોકમાન્ય ટિળક બહુ સાહસી હતા. ભવિષ્યમાં મારું શું થશે, એનો કદી વિચાર ન કરતા. બસ, દેશની બને તેટલી સેવા કરવાનું જ ધ્યેય લઈને એ જીવતા.

જુવાનીમાં તેમણે પૂનામાં ન્યૂ ઈંગ્લીશ સ્કૂલ નામે એક શાળાની સ્થાપના કરેલી. આ શાળાના સંચાલનનો બધો બોજ વહેવા ઉપરાંત એ શિક્ષણ પણ આપતા. આ કામના બદલામાં તેઓ દર મહિને ફક્ત ૩૦ રૂપિયા લેતા.

આ જોઈને એક મિત્રે એમને કહ્યું, “ભાઈ, આટલા પગારમાં તો તમે ભવિષ્ય માટે કશું બચાવી નહિ શકો. મરશો ત્યારે અગ્નિસંસ્કાર માટે લાકડાંના પૈસા પણ નહિ હોય.”

ટિળક ગંભીર અવાજે બોલ્યા, “મારા અગ્નિસંસ્કારની અને મોતની ચિંતા હું શા માટે કરું ? એ ચિંતા તો સમાજને હોવી જોઈએ. જો લોકોને યોગ્ય લાગશે તો મારા મોત પછી તેઓ અગ્નિસંસ્કાર કરશે. જો મારા તરફ એટલી પણ સન્માનની ભાવના નહિ હોય તો પણ દુર્ગંધથી બચવા માટે તો મારા શબનો નિકાલ કરવો જ પડશે.”

એક જ આંખ બસ છે !

ક્રિકેટના રસિયાઓ જામ રણજી અથવા જામસાહેબ રણજીતસિંહજીનું નામ તો સારી રીતે જાણે છે. સૌરાષ્ટ્રના પશ્ચિમ કાંઠે જામનગર રાજ્ય છે. આ રાજ્યના તેઓ રાજવી હતા. પરંતુ એ વખતે બધાં દેશી રાજ્યોએ ઈંગ્લેંડની હકૂમત માન્ય કરેલી. તેથી ઈંગ્લેંડને જરૂર પડે ત્યારે લશ્કરી સેવા માટે તેમણે હાજર થવું જરૂરી ગણાતું.

આથી, ૧૯૧૪માં જ્યારે જર્મની સામે લડાઈ ચાલુ થઈ ત્યારે એક લશ્કરી અધિકારી તરીકે જામ રણજી પણ એમાં જોડાયા હતા.

લડાઈના ત્રીજા વરસમાં, એટલે કે ૧૯૧૬માં તેઓ મેસોપોટેમિયા પ્રદેશમાં એક ટુકડીની સરદારી લઈને જર્મનો સામે લડી રહ્યા હતા. અચાનક જ દુશ્મનની એક ગોળી આવીને એમની આંખને સખત ઈજા કરી ગઈ.

સૈનિકો તરત જ એમને ઈસ્પિતાલમાં લઈ ગયા. ઝડપી ઓપરેશન કરવામાં આવ્યું. છતાં આંખ ન બચી.

વડા અંગ્રેજ સેનાપતિને આ વાતની જાણ થઈ. જામ રણજીના ખબરઅંતર પૂછવા માટે તેઓએ પોતાના ખાસ પ્રતિનિધિને ઈસ્પિતાલમાં મોકલ્યો.

જામ સાહેબને ખૂબ દર્દ થતું હોવા છતાં પોતાની સ્વાભાવિક સ્વસ્થતાથી એ પથારીમાં સૂતા હતા. સેનાપતિના પ્રતિનિધિએ દિલાસાનો સંદેશો વાંચી સંભળાવ્યો. એ સાંભળીને જામ સાહેબે સેના પતિનો આભાર માન્યો. પછી હસતાં હસતાં ઉમેયું, “સેનાપતિને કહેજો કે લડાઈમાં આંખ ગઈ તેથી મને જરાય દુઃખ નથી થયું. કારણ કે ટૂંક આયઝ આર એ લક્ઝરી, વન આય ઈઝ એ નીસેસિટી.”

એટલે કે બે આંખ તો વધારે પડતી સમૃદ્ધિની નિશાની છે. માનવીને જરૂર તો એક જ આંખની છે !

અને એક જ આંખ હોવા છતાં માણસ કેવાં ભવ્ય કામો કરી શકે છે, તે જામ રણજીએ સાબિત પણ કરી આપ્યું છે. ક્રિકેટની રમતમાં ભલભલા ગોલંદાજો સામે પણ સદીઓ ફટકારીને વિશ્વના આજ સુધીના સર્વશ્રેષ્ઠ ફટકાબાજ તરીકે તેઓ અમર બની ગયા છે. એ યોગ્ગા મારતા કે છગ્ગા-એક જ આંખ પૂરતી થઈ પડતી !

એ આસવ ફેંકી દો !

અંગ્રેજી રાજ ભારતમાં તપતું હતું.

એ તો વેપારી રાજ હતું. પોતાનો માલ ભારતમાં વેચવો, વધારેમાં વધારે નફો લઈને વેચવો, એ જ એની નીતિ હતી.

એ માટે થઈને દેશમાં નવાં કારખાનાં ને નવા ધંધા પેદા જ નહિ થવા દેવાની અંગ્રેજો કાળજી રાખતા. એક બાજુથી વેપારી હરીફાઈ કરીને દેશી ઉદ્યોગોને મારતા અને બીજી બાજુ રાજકીય બળજબરી કરીને દબાવતા.

પણ આવી ગુલામી ક્યાં લગી ચાલે ? ભારતમાં પણ કેટલાક દેશપ્રેમી લોકો જાગ્યા. એમણે ગમે તે ભોગે નવા ઉદ્યોગધંધા શરૂ કરવા માંડ્યા. સ્વદેશીની ચળવળ શરૂ કરી.

આવા સ્વદેશપ્રેમી એક બંગાળી હતા. એમનું નામ પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય. એ સારા વિજ્ઞાની હતા અને દવાઓના શાસ્ત્રના જાણકાર હતા. એમણે દવાઓનું કારખાનું કાઢ્યું.

કારખાનું તો કાઢ્યું, પણ એમાં મુશ્કેલીઓનો પાર ન રહ્યો. પોતાની પાસે મૂડી ફક્ત આઠસો રૂપિયાની હતી. સામે અંગ્રેજ દવા કંપનીઓ લાખો રૂપિયા લઈને હરીફાઈ કરતી હતી.

તેમ છતાં પ્રફુલ્લચંદ્રે તો કામ શરૂ કર્યું. ખૂબ જ ચીવટથી કામ કરે. દિવસરાત મહેનત કરે. દેશમાં મળતી વનસ્પતિઓ અને ખનિજોનો ઉપયોગ કરે અને અંગ્રેજી દવાઓને ટક્કર મારે તેવી દવાઓ બનાવે. પરદેશી દવાઓ કરતાં સસ્તે ભાવે એ વેચે.

પણ દવા સસ્તી કરવા માટે ભેળસેળ કદી ન ચલાવે.

એની એક વાત છે.

એક વાર દવામાં નાખવા માટેનો આસવ બગડી ગયો. આસવ એટલે વનસ્પતિનો રસ. સારી એવી કિંમતનો એ આસવ હતો. પણ એનો ઉપયોગ કરતાં થોડી વાર થઈ અને આસવ જરા બગડી ગયો.

એક કર્મચારી ભાઈ રોયબાબુ પાસે ગયા અને આસવની વાત કરી.

રોયબાબુએ તો ફટ કરતું સંભળાવી દીધું : “એ આસવ ફેંકી દો, અને નવો કાઢો.”

કર્મચારી સહેજ અચકાયા, ઊભા રહ્યા, અને ખચકાતે અવાજે બોલ્યા, “બાબુજી, આસવ કાંઈ સાવ બગડી ગયો નથી. સહેજ જ ખરાબી થઈ છે. જો આપણે દવામાં એનો ઉપયોગ કરીશું તો કોઈને ખબર નહિ પડે. અને આપણી ગરીબ સંસ્થાને મોટા નુકસાનમાંથી ઉગારી શકાશે.”

રોયબાબુ ઘડીભર એ કર્મચારી સામે તાકી રહ્યા. પછી બોલ્યા, “ભાઈ, દવાનું કામ માણસનાં શરીરોને સાજા કરવાનું છે. જો એ દવા જરા પણ હલકી કોટિની હોય તો એ શરીરો સાથે રમત કરી ગણાય. આપણે આપણા દેશવાસીઓની તંદુરસ્તી સાથે એવી રમત આદરી ન શકીએ. જાવ, એ આસવ હમણાં જ ફેંકી દો.”

પ્રફુલ્લબાબુની આ સંસ્થાનું નામ બેંગાલ કેમિકલ. એમની આવી ચીવટથી જ એ સંસ્થા ચાલી, પાંગરી અને મહાન બની. એથી જ એ સંસ્થા અંગ્રેજી હરીફાઈ સામે ટકી રહી.

અંગ્રેજી વિવેક

કલકત્તા શહેર.

એની સંસ્કૃત કોલેજ. ત્યાં સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્યનો અભ્યાસક્રમ ચાલતો.

એ કોલેજની મુલાકાતે એક અંગ્રેજ સાહેબ આવ્યા. એમનું નામ શ્રીમાન કેર. તેઓ પ્રાંતિક કોલેજના આચાર્ય હતા.

શ્રીમાન કેર સંસ્કૃત કોલેજમાં દાખલ થયા પણ એમનું સ્વાગત કરવા કોઈ આગળ ન આવ્યું. કેરસાહેબ સંસ્કૃત કોલેજના આચાર્યના કાર્યાલયમાં દાખલ થયા અને બારણામાં જ થંભી ગયા. એ ગુસ્સે થઈ ગયા. કારણ કે સંસ્કૃત કોલેજના આચાર્યશ્રી ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર તો એમની સામે પણ નહોતા જોતા. એ તો પોતાની ખુરશીમાં બેઠા બેઠા એક ચોપડી વાંચતા હતા. એટલું જ નહિ એમણે પોતાના પગ ટેબલ ઉપર લંબાવ્યા હતા, અને જૂતાં પણ પહેરી રાખ્યાં હતાં. કેર સાહેબને એમણે આવકાર ન આપ્યો અને બેસવાનું પણ ન કહ્યું.

આવો અવિવેક તો ભયંકર કહેવાય. કેર સાહેબ ગુસ્સે થઈ ગયા. ધૂંઆફૂંઆ થઈ એટલે પગ પછાડીને પીઠ ફેરવી. અક્ષરેય બોલ્યા નહિ. બારણું ખોલીને બહાર નીકળી ગયા. પોતાના કાર્યાલયમાં પહોંચ્યા. ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં એમણે કલમ ચલાવવા માંડી. રાજના વડા ગવર્નરને કાગળ લખવા માંડ્યો. લાંબોચોડો કાગળ ઘસડી કાઢ્યો. એમાં સંસ્કૃત કોલેજના આચાર્ય વિદ્યાસાગર સામેની ફરિયાદ હતી. વિદ્યાસાગરે પોતાની સામે કેવો અવિવેક દાખવ્યો, એની વાત એમણે બઢાવી ચઢાવીને લખી. છેલ્લે લખ્યું કે આવા અવિનયી માણસને સખતમાં સખત સજા કરવી જોઈએ.

કાગળ લખીને મોકલી આપ્યો. ગવર્નરને નવાઈ લાગી. એમણે વિદ્યાસાગર વિષે ઘણી વાંતો સાંભળી હતી. એ બધી સારી વાતો હતી. વિદ્યાસાગરની પંડિતાઈ, એમની દયા, એમની માનવતા

અને ઉદારતાની વાતો સાંભળી હતી. એમને વિદ્યાસાગર તરફ ઘણું માન હતું. એ જ વિદ્યાસાગર વિષેની આ ફરિયાદ વાંચીને ગવર્નરને નવાઈ ન લાગે તો શું થાય ?

ગવર્નરે પોતાના મંત્રીને બોલાવ્યા. વિદ્યાસાગરને સંબોધીને એક પત્ર લખાવ્યો. એમાં પૂછ્યું કે શ્રીમાન કેર તરફ આવો અવિવેક તમે શા માટે કર્યો ?

બીજે જ દિવસે વિદ્યાસાગરનો જવાબ આવ્યો. એમાં લખ્યું હતું કે :

‘ગવર્નર સાહેબ ! શ્રીમાન કેર તરફ મેં અવિવેક કર્યો જ નથી. થોડા દિવસ પહેલાં હું કેર સાહેબને મળવા ગયો હતો. એ વખતે કેર સાહેબ ટેબલ પર પગ રાખીને બેઠા હતા. મારી સામું પણ એમણે જોયું નહોતું. મને ખુરશી પર બેસવાનું પણ નહોતું કહ્યું. મોંમાં એમણે ચિરૂટ રાખી હતી. એમાંથી ધુમાડો કાઢતા જતા હતા અને તોછડાઈથી બોલતા હતા કે બોલો, તમારે શું કામ છે ? શા માટે આવ્યા છો ?

‘ગવર્નર સાહેબ ! શ્રીમાન કેર સાહેબને આવી રીતે જોયા પછી મને લાગ્યું કે એક આચાર્યે બીજા આચાર્ય તરફ આવો જ વર્તાવ રાખવો જોઈએ. આનું જ નામ અંગ્રેજી વિવેક હશે ! આથી જ્યારે શ્રીમાન કેર મારા કાર્યાલયમાં આવ્યા ત્યારે મેં પણ એવો જ વિવેક દાખવ્યો. મારા એ વિવેકમાં ફક્ત એક જ ખામી રહી ગઈ હતી. હું સિગરેટ-ચિરૂટ પીતો નથી. એટલે ધુમાડા કાઢી શક્યો નહિ. મારા આટલા એક અવિવેકને તો આપ માફ કરી દેશો, એવી આશા રાખું છું.’

ગવર્નરે આ જવાબ વાંચ્યો. એ સમજી ગયા કે આમાં કેર સાહેબનો વાંક છે. એમણે જ મૂળે વિદ્યાસાગર તરફ અવિવેક કર્યો

હતો. પછી વિદ્યાસાગર પણ એવું જ કરે ને !

આ ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર આપણા દેશના એક મહાન વિદ્વાન તરીકે અમર થઈ ગયા છે.

ઈજનેરની ખુરશી

વાત ઘણાં વરસો પહેલાંની છે. પણ એક નાનકડો બાળક પણ જો મક્કમ નિરધાર કરે તો કેવું ભારે કામ કરી શકે, એની આ સરસ કહાણી છે.

લાહોર શહેરની એક સરકારી કચેરી હતી. એમાં એક મોટા ઈજનેર બેસતા. એમની કચેરીમાં કામ કરતા કોઈ સંબંધીને મળવા માટે એક કિશોર જઈ ચડ્યો. એમને મળીને પોતાનું કામ પતાવી દીધું. પછી કચેરીના ખંડેખંડમાં ફરીને બધું જોવા લાગ્યો.

ફરતો ફરતો એ વડા ઈજનેરના ખંડમાં જઈ ચડ્યો. ઈજનેર કશા કામે બહાર ગયેલા. ખંડમાં કોઈ નહોતું. પેલો કિશોર તો ઓફિસનો ભભકો જોઈને અંજાઈ ગયો. ખંડમાં સરસ પડદા લટકાવેલા હતા. પહોળું, ચળકતું મેજ હતું. પાછળ સુંવાળી પોચી ગાદીવાળી ખુરશી હતી અને એ વળી ગોળગોળ ફરી શકે તેવી હતી. એ ખુરશી જોઈને કિશોરને એમાં બેસવાનું મન થઈ ગયું. એ તો બેસી ગયો ખુરશીમાં. મેજ ઉપર પડેલા પંખાનું બટન દબાવ્યું એટલે પંખો પણ ફરફરફર ધૂમવા લાગ્યો. કિશોરને મઝા પડી ગઈ.

એટલામાં વડા ઈજનેર આવી ચડ્યા. એ અંગ્રેજ હતા. તુમાખીખોર હતા. એક ભારતીય કિશોરને પોતાની ખુરશીમાં બેઠેલો જોતાં જ એમણે કાનપટ્ટી પકડીને એને નીચે ઉતાર્યો. પછી એને

ધમકાવતાં કહ્યું : “હરામખોર, એ ખુરશી તારા બાપની છે ? ખબરદાર જો કદી આ ખુરશીમાં બેસવાની હિંમત કરી છે તો !”

કિશોર સ્વમાની હતો. પોતાની આટલી ભૂલ બદલ આવું અપમાન થયું તેથી એનો ચહેરો લાલચોળ બની ગયો. આ ઈજનેરને ફટકારી દેવાનું એને મન થયું. પણ હોઠ ભીડીને એણે ગુસ્સો કાબૂમાં લાવી દીધો. પછી એ ખંડમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

આ પ્રસંગ બન્યા પછી બરાબર તેર વરસે પેલા ઈજનેર સાહેબને સરકારી હુકમ મળ્યો :

“તમને હવે રુખસદ આપવામાં આવે છે. તમારી જગાએ લાલા ગંગારામ નામના યુવાન ભારતીય ઈજનેરની નિમણૂક કરવામાં આવે છે. તેઓ આવીને તમારી પાસેથી કામકાજ સંભાળી લેશે.”

થોડા દિવસ પછી નવા ઈજનેર આવ્યા. એમણે ખંડમાં આવીને પહેલું કામ તો અંગ્રેજ ઈજનેરને ખુરશીમાંથી ઊભા કરવાનું કર્યું. પછી પોતે એ ખુરશીમાં બેસી, પંખો ચાલુ કરી સામે ઊભેલા અંગ્રેજ ઈજનેરને પૂછ્યું, “ઓળખો છો મને ?”

અંગ્રેજે ડોકું ધુણાવીને ના કહી.

યુવાન ઈજનેરે કહ્યું : “આજથી બરાબર તેર વરસ પહેલાં તમે એક કિશોરને તમારી ખુરશીમાંથી અપમાન કરીને ઉઠાડી મૂક્યો હતો. એ જ હું. મેં એ વખતે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે તમને ઉઠાડીને આ ખુરશીમાં એક દિવસ અધિકાર સમેત બેસું ત્યારે જ હું ખરો !”

બિચારા અંગ્રેજ ઈજનેરનું મોં તો જોવા જેવું બની ગયું !

આ ઈજનેર લાલા ગંગારામ પછી તો ભારતના એક અગ્રણી ઈજનેર બની ગયા. એમની સેવાઓ બદલ સરકારે એમને ‘સર’નો

ખિતાબ આપ્યો. એમણે આપણા દેશમાં ઈજનેરી વિદ્યાના ભણતરનો ઘણો ફેલાવો કર્યો હતો.

એથી શું વાગ્યું તે ન વાગ્યું થશે ?

હિન્દી ભાષાના એક મોટા સાહિત્યકાર

જૈનેન્દ્રકુમાર એમનું નામ.

એ યોથા ધોરણમાં ભણતા હતા ત્યારની વાત છે. અંગ્રેજી વ્યાકરણનો પીરિયડ હતો. વ્યાકરણની ચોપડીમાં એક બાજુ નામ અને સામી બાજુ એ નામ પરથી બનતાં વિશેષણ હતાં. શિક્ષકે કહ્યું કે વિશેષણોવાળો ભાગ ઢાંકી દો. પછી એક એક વિદ્યાર્થીને પાંચ પાંચ શબ્દ પૂછવા માંડ્યા. શિક્ષક નામ બોલે અને વિદ્યાર્થીએ તેના પરથી બનતું વિશેષણ બોલવાનું.

વર્ગમાં બધા મળીને પાંચ વિદ્યાર્થી હતા. ચારને સાચા જવાબ ન આવડ્યા. છેલ્લો નંબર જૈનેન્દ્રનો હતો. એમણે સાચા જવાબ આપ્યા. તરત જ શિક્ષકે હુકમ કર્યો - અહીં આવ !

જૈનેન્દ્ર સાહેબની સામે પહોંચ્યા. બીજો હુકમ થયો - ટેબલ પર હાથ ધર !

જૈનેન્દ્રે હાથ ધર્યો કે તરત શિક્ષકે સડાસડ બે વાર આંકણી મારી દીધી. હાથમાં બેહદ બળતરા ઊઠી. ખબર ન પડી કે માર શા માટે પડ્યો ? જવાબ તો સાચો આપ્યો હતો ! એટલે હાથ એમ ને એમ જ ટેબલ પર રાખ્યો. એ જોઈને શિક્ષકને ઓર રોષ ચડ્યો. એમણે ત્રાડ પાડી - “કેમ હાથ ખસેડતો નથી ? એક તો ચોરી કરવી છે અને ઉપરથી સતા થવું છે ?”

“ચોરી ?”

“હાસ્તો ! ચોપડીમાં જોઈ જોઈને સાચાં વિશેષણ કહ્યાં હતાં ને ?”

“ના, જી, મેં ચોપડીમાં જોયું નથી. હું એવી અંચઈ કરતો નથી.”

“જૂઠું બોલે છે !”

એમ કહેતાં શિક્ષકે વળી બે વાર સડાસડ આંકણી ફટકારી. વેદનાનો પાર ન રહ્યો. પણ હવે નાનકા વિદ્યાર્થીમાં સત્યાગ્રહીનો જન્મ થઈ ચૂક્યો હતો. ભલે ગમે તેટલો માર પડે, પરંતુ જે ગુનો નથી કર્યો તે કબૂલ કેમ કરાય ?

શિક્ષકે ઓર જોરથી ઘાંટો પાડ્યો. “હજુ કેમ હાથ રાખી મૂક્યો છે ?”

“મેં કહ્યું ને કે મેં ચોરી નથી કરી.”

“ફરી જૂઠું બોલ્યો ?”

“ના, સાચું બોલ્યો.”

ઉત્તરમાં સચ્ચાઈનો એ રણકો હતો અને ચહેરા પર એ તેજ હતું કે માસ્તરને ખાતરી થઈ ગઈ. જૈનેન્દ્ર સાચું જ બોલ્યો છે.

એમને હવે પસ્તાવો થયો. આંકણી ટેબલ પર મૂકીને, પોતાનો હાથ ફેલાવીને વિનમ્રતાથી બોલ્યા, “મારી ભૂલ થઈ, જૈનેન્દ્ર ! લે, મને દસ આંકણી માર ! જોરથી માર ! ઓ પ્રભુ ! મારી કેવડી મોટી ભૂલ !”

- એ દિવસે શિક્ષકને જીવનભરનો પાઠ મળી ગયો : કોઈનેય સજા કરતાં પહેલાં સાત વાર ખાતરી કરી લેવી કે આપણે ઉતાવળો નિર્ણય તો નથી લીધો ને !

સાચો સાહિત્યકાર સુખે મરે

નવલરામ ગુજરાતી ભાષાના પ્રથમ વિવેચક ગણાય છે. લેખકને કે એના હોદ્દાને વજન આપ્યા વગર, લખાણની જ ગુણવત્તા જોઈને એ મૂલ્યાંકન કરતા. એમ કરીને એમણે ગુજરાતી વિવેચનવિદ્યા માટે કેટલાક પાયાના નિયમો રચ્યા, જેમાંથી ઘણા આજેય સ્વીકારાય છે. એમણે લખેલાં વિવેચનો ‘નવલ-ગ્રંથાવલિ’માં સંઘરાયાં છે.

નવલરામ લેખક ઉપરાંત સમાજસુધારક પણ હતા. એમના જમાનામાં વ્યક્તિગત ચારિત્ર્યનાં ધોરણ ખૂબ નીચાં ગયાં હતાં, અને સામાજિક રીતિરિવાજ ખૂબ અન્યાયકારી હતાં. એ બધાંની સામે પણ એમણે ઝુંબેશ ચલાવી.

એ લાંબું ન જીવ્યા. પરંતુ છતાંય ખૂબ શાંતિથી અવસાન પામ્યા. એમણે મરતાં પહેલાં કેટલાંક વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં છે તે આપણને જીવન જીવવામાં માર્ગદર્શક નીવડે એવાં છે.

એમણે અવસાન અગાઉ પુત્રીને કહ્યું હતું : ‘મારો છેલ્લો સંદેશો તને એ છે કે તારા પતિનું મન દુભાય એવાં વેણ કદી ઉચ્ચારીશ નહિ. સાસરામાં કોઈને પણ દુઃખ ઊપજે એવું કદી કહેવું નહિ કે કરવું નહિ.’

પુત્રને એમણે કહ્યું, ‘બેટા, તારી જે કાંઈ શક્તિ છે તેનો ઉપયોગ સારા કામમાં કરજે.... વિદ્યા વેચીને પૈસા મેળવવાને બદલે વિદ્યાપંડિત થજે.’

પિતાને એમણે કહ્યું, ‘આજે હું જે કાંઈ છું તે તમારે પ્રતાપે છું. તમે ટૂંકી આવક છતાં મને ભણાવ્યો એ ઋણ હું કદી પાછું વાળી શકું એમ નથી, છતાં આ પાંચ હજાર રૂપિયા તમને આપું છું. વધુ તો કશું

આપવા જેવું મારી પાસે નથી.’

આ જ રીતે પત્ની તથા અન્ય કુટુંબીજનોને અમાણે સદાચારી જીવનની શીખ આપી.

અંતમાં, સ્વગત બોલ્યા : ‘હે ઈશ્વર ! હું તારી પાસે આવું છું. તારે ધામ આવતાં મને ખૂબ હર્ષ થાય છે. મને આશા છે કે તું પ્રેમથી મારો સ્વીકાર કરીશ, કેમ કે મેં જિંદગીમાં એવું કોઈ કામ કર્યું નથી કે જેથી હું તારી કૃપાને પાત્ર ન બનું. આથી, જરૂર તું મને આનંદથી સત્કારીશ.’

સાહિત્ય દ્વારા જેણે લોકકલ્યાણની જ ખેવના કરી હોય તેને આવું સુખદ મૃત્યુ સાંપડે. (નવલરામ ત્રિવેદી : જન્મ ૯-૩-૧૮૩૬)

હાથ જાએ, પર લાજ ન જાએ !

એક પઠાણ.

વખાનો માર્યો ચોર બન્યો.

પણ પઠાણ બચ્યો ભારે ગૌરવવાળો હોય. પોતાની બદનામી કે નાલેશી સહન કરી ન શકે. પકડાય તો આબરૂ જાય. એટલે પકડાઈ ન જવાય તેની આ ચોર પઠાણ ઘણી કાળજી રાખતો.

એક વાર એણે એક ઘરમાં ચોરી કરવાનું નક્કી કર્યું. ઘરની દીવાલમાં કાણું પાડ્યું. અંદરની ઈંટો ખસેડવા હાથ અંદર નાખ્યો. પણ આ શું ? હાથ કોઈએ પકડી લીધો. એ હાથ પકડનાર ઘરઘણી જ હતો. એ જાગી ગયો હતો.

હવે શું થાય ! ચોર ભાઈએ હાથ છોડાવવા બહુ કોશિશ કરી. પણ હાથ છોડાવી ન શક્યા.

હવે તો પકડાઈ જવાનો વખત આવ્યો !

પણ પકડાવાથી તો આબરૂ જાય.

ચોર પઠાણે તરત જ કમરેથી તલવાર ખેંચી ઝાટકો માર્યો.
પોતાનો હાથ કાપી નાખ્યો !

હાથ ભલે જાય : લાજ ન જવી જોઈએ.

નીંદર સારી આવી !

શિયાળાની મોસમ હતી. સાંજની વેળા ગાંધીબાપુ ફરવા નીકળ્યા. ફરતા ફરતા આશ્રમની ગૌશાળામાં પહોંચ્યા. ત્યાં એમણે ટાઢે થથરતા એક બાળકને જોયો. એ કદાચ ગૌશાળામાં કામ કરતો હતો.

બાપુએ તેને પૂછ્યું : “ભાઈ, આમ ટાઢે કેમ થથરે છે ? કશુંક ઓઢી લે ને.”

બાળકે કહ્યું : “બસ આ એક ચાદર મારી પાસે છે. એ જ રાતે ઓઢું છું.”

બાપુ ઉદાસ થઈ ગયા. પોતાની કુટીરમાં પાછા વળ્યા. પણ ન બોલે કે ચાલે. જલદીજલદી જૂનાં લૂગડાં અને ગાભા એકઠાં કરવા લાગ્યા. કસ્તૂરબાએ પૂછ્યું કે શું કરો છો ? જવાબમાં એટલું જ બોલ્યા કે એક ગોઢડું બનાવવું છે. જલદી બનાવવું છે.

બાપુ આમ થોડુંક બોલે ત્યારે કસ્તૂરબા બહુ બોલે નહિ. સમજી જાય કે બાપુએ કશોક પાકો નિશ્ચય કર્યો છે. એમણે ચૂપચાપ ગોઢડું બનાવવામાં મદદ કરવા માંડી.

લગભગ મધરાતે ગોઢડું બની રહ્યું. એટલે એ ઉઠાવીને બાપુ

ચાલ્યા. કસ્તૂરબાને પણ સાથે લીધાં. ગૌશાળામાં ગયાં. ત્યાં પેલો બાળક સૂતો હતો. એને ગોદડું ઓઢાડી દીધું.

પછીને દિવસે બાપુ વળી ફરવા નીકળ્યા. ગૌશાળાએ પહોંચ્યા. પેલા બાળકે હાથ જોડ્યા. કહે કે ગઈ રાતે નીંદર સારી આવી.

બાપુએ તે જ ઘડીએ નિર્ણય કર્યો. આવાં તો અનેક બાળકો ટાઢે થથરતાં હશે. મારે બને એટલાંને માટે સારી નીંદરની જોગવાઈ કરવી જોઈએ.

એ શિયાળામાં બાપુએ અને કસ્તૂરબાએ ગોદડાં બનાવવા માંડ્યાં. આશ્રવાસીઓને ય કામમાં જોતર્યાં. એ વરસે એમણે કુલ ૨૫૦ ગોદડાં ગરીબોને ઓઢાડ્યાં.

ખુદા પાસે દેલાનો બોજ લઈને શેં જવાય ?

હજરત ઉમર ઈસ્લામના સૌથી મહત્વના ફેલાવા માટે મશહૂર છે. ફક્ત દસ વર્ષમાં એમણે ૩૬,૦૦૦ કિલ્લા અને શહેરો જીત્યાં હતાં.

અને છતાં એમની સાદાઈ નમૂનેદાર હતી. રાજ્યના ખજાનામાંથી કુટુંબના ભરણપોષણ માટે તેઓ દર મહિને ફક્ત વીસ રૂપિયા લેતા. આથી સખત કરકસર કરીને જીવવું પડતું. જૂતાં પોતે જ સીવી લેતા. ઓશીકે ફક્ત ઈંટ મૂકતા.

એક દિવસ એમના વહાલા પુત્ર અબ્દુલ-રહેમાને પોતાને માટે નવાં કપડાં માગ્યાં. રડી-રડીને ખૂબ આજીજી કરી. હેતાળ પિતાનું દિલ પીગળી ગયું. એમણે ખજાનચી પર ચિકી લખી કે મારા નામે

લખીને થોડાક રૂપિયા અબ્દુલ-રહેમાનને આપશો.

પણ ખજાનચી એ જ ગુરુનો ચેલો હતો. હજરત ઉમરના સાદાઈ અને સચ્ચાઈના ગુણ એણે પણ પચાવ્યા હતા. એણે સામી ચિટ્ટી લખી : “પૈસા નહિ મળે. રાજ્ય પાસે આપનું કાંઈ લેણું નથી. હવે જો ઉધાર લો અને ખુદા ન કરે પણ આપનું અવસાન થઈ જાય તો લેણું શી રીતે ચૂકવાય ? મોતનો કશો ભરોસો નથી. આપનું તો જીવન જ લડાઈમાં વીતે છે. એટલે આપ અલ્લાહ પાસે દેણાનો ભાર લઈને પહોંચો એમ હું નથી ઈચ્છતો.”

શું માનો છો ? આવો જવાબ વાંચીને આજના પ્રધાનજીઓની જેમ હજરત ઉમર ગુસ્સે થઈ ગયા હશે ?

ના, હોં ! એમણે તો ખજાનચીની પવિત્ર ભાવના અને હિંમતનાં વખાણ કર્યાં. દીકરાને આવતા મહિનાની ખર્ચામાંથી નવાં કપડાં કરાવી આપવાનું વચન આપીને એનાં આંસુ લૂછ્યાં.

ભલે હું નરકમાં જાઉં !

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આદિ આચાર્ય સંત રામાનુજ હતા.

આ રામાનુજ સ્વામીને તેમના ગુરુજીએ એક ગુરુમંત્ર આપ્યો. પછી બધા હિંદુ ગુરુઓની જેમ સૂચના આપી : ગોપ્યં ગોપ્યં પરં ગોપ્યં ગોપનીયં. એટલે કે હે શિષ્ય ! આ ગુરુમંત્ર તું તદ્દન ગુપ્ત રાખજે. અત્યંત પ્રયત્ન કરીને પણ એ ગુપ્ત રાખજે.

રામાનુજ ગુરુમંત્ર લઈને ગયા. મંત્ર ભણવા લાગ્યા. તેમને એ મંત્ર ચમત્કારી લાગ્યો. એ મંત્રના બળે માનવીનો ઉદ્ધાર થઈ જાય એવી આશા બંધાઈ. તેમણે અનેક માણસોને આ મંત્ર કહેવા માંડ્યો.

વાત વહેતી વહેતી ગુરુજી પાસે પહોંચી. રામાનુજ તો ખાનગી મંત્ર બધાને કહેવા લાગ્યો છે !

ગુરુજીએ રામાનુજને બોલાવ્યા અને પૂછ્યું, “વત્સ, તું ગુરુમંત્રને ગુપ્ત નથી રાખતો એ વાત સાચી છે ?”

રામાનુજે ડોકું હલાવીને હા પાડી.

ગુરુજીએ ગુરુસે થઈને કહ્યું, “ગુરુમંત્ર કોઈને પણ કહેવો એ પાપ છે. એ મંત્રને જાહેર કરવા બદલ તું નરકમાં પડીશ એની ખબર છે તને ?”

રામાનુજ નમ્રતાથી બોલ્યા, “એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો, ગુરુજી. શું એ મંત્ર શીખનારા સૌ નરકમાં જાય ?”

ગુરુ કહે, “ના, એ તો બહુ પવિત્ર મંત્ર છે. એ શીખે તો સ્વર્ગ પામે. પરંતુ ગુરુની રજા વિના બીજાને શીખવે તે નરકમાં પડે.”

રામાનુજે કહ્યું : “તો તો, ગુરુજી, હું કાલથી હજારો લોકોને એ મંત્ર શીખવવા લાગીશ. હું ભલે નરકની ઊંડામાં ઊંડી ખાઈમાં પડું. એથી કરીને હજારો લોકોને તો હું સ્વર્ગનો માર્ગ બતાવી શકીશ ને !”

નોબેલ ઇનામ અને બટાટાનો થેલો !

ઝયાં પોલ સાર્ત્ર એમનું નામ.

ફ્રાંસ દેશના આ યુગના સૌથી મહાન લેખક.

એમને ઉત્તમ સાહિત્ય રચવા બદલ નોબેલ ઇનામ આપવાની જાહેરાત થઈ. આ ઇનામ બહુ મોટું હોય છે. લાખો રૂપિયાની રકમ રોકડી અપાય છે. એટલું જ નહિ, એ ઇનામ મેળવનાર લેખકની નામના આખી દુનિયામાં થઈ જાય છે. એનાં પુસ્તકો ખૂબ વેચાય છે,

અને એની પણ પુષ્કળ કમાણી થાય છે.

ભારે મોટી વાત હતી.

પણ સાર્ત્ત તો જબરા ત્યાગી માણસ. ભારતીય જોગી-જતિ જેવા.

એમણે કહ્યું, “હું જે છું તે જ ઠીક છું. મારા વાચકો મને સારી રીતે ઓળખે છે. નોબેલ ઇનામનું પૂછડું લગાડવાની મારે જરૂર નથી.”

અને પછી પોતાના આ ત્યાગપત્રના અંતમાં લખ્યું, “જેમ બટાટાનો થેલો મારે બિનઉપયોગી છે તેમ લાખો રૂપિયાનું નોબેલ ઇનામ પણ નકામું છે.”

કેવા ત્યાગી માનવી !

સફળતાની ઇમારતનો પાયો

પ્રેસ-પ્રતિનિધિઓ સમૃદ્ધ પ્રયોગશાળામાં પ્રવેશ્યા. પરંતુ વિજ્ઞાની તો પોતાની ધૂનમાં જ મસ્ત હતો. કોણ આવ્યું ને કોણ ગયું એની જાણે તમા જ નહોતી.

થોડી વાર રહીને ધ્યાનભંગ થતાં સૌને આવકાર આપ્યો. બસ, પછી તો પ્રેસ-રિપોર્ટરોએ કામગીરી આરંભ દીધી. સૌથી પહેલો જ પ્રશ્ન આવી પડ્યો : “સતત કાર્યરત રહેવા છતાં આપ એકેય કામ ભૂલી કેમ નથી જતા ?”

જવાબ મળ્યો : “ભાઈ, દિવસનું કામ પૂરેપૂરું પતાવ્યા પછી આરામ કરવા માટે શયનખંડમાં પ્રવેશું છું ત્યારે સૂતાં પહેલાં આવતી કાલે કરવાનાં કામોની યાદી કાગળ પર ટપકાવી લઉં છું. બીજે દિવસે

એ યાદી અનુસાર કામો પૂરાં કરવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહું છું. આપ પણ આ અનોખી રીત અજમાવી જોશો તો જરૂર સફળ થશો. પછી આપમેળે સમજાઈ જશે કે કેટલું બધું કામ થઈ શકે છે. તમે પોતે જ તમારા કામથી હેરત પામી જશો. હાથમાં લીધેલ કામને ગુંદરિયા થઈ વળગી રહેવું એ જ મારી સફળતાની ઈમારતનો સુદૃઢ પાયો છે.”

આ મહાન વિજ્ઞાની હતા, થોમસ આલ્વા એડીસન.

સાચી પવિત્રતા ક્યાં છે ?

શીખોના દસમા ગુરુ ગોવિંદસિંઘ આનંદપુરમાં હતા. એક વાર તરસ લાગતાં એમણે કહ્યું, “કોઈ મને પવિત્ર હાથે લાવીને જળ પાવ.”

એક સોહામણો દેખાતો માનવી ઊભો થઈને પાણી લઈ આવ્યો. પાણીનું વાસણ પોતાના હાથમાં પકડતાં ગુરુજીને પેલા માણસનો હાથ અડી ગયો. હાથ ઘણો જ કોમળ ને પોયોપોયો હતો. ગુરુજીએ પૂછ્યું, “ભાઈ, તમારો હાથ આટલો બધો કોમળ કેમ છે ?”

પેલાને પોતાના હાથની કોમળતાની વાતથી ભારે ગર્વ થયો. આનંદ થયો. એ બોલ્યો, “ગુરુજી, મારે ઘેર અનેક નોકરચાકરો છે. મેં કદી મહેનતનું કામ નથી કર્યું. એટલે જ મારા હાથ આટલા કોમળ રહ્યા છે.”

ગુરુજીએ પોતાના હોઠ સુધી પહોંચેલું પાણીનું વાસણ પાછું ખેંચી લીધું અને ગંભીર અવાજે કહ્યું, “તો તમારા હાથે અપાયેલું પાણી હું નહિ પીઉં. જેણે કદી મહેનતનું કામ નથી કર્યું અને પારકી મહેનત પર જ તાગડધિન્ના કરીને પોતાના શરીરને ગલગોટા જેવું રાખ્યું છે, તેના હાથ પવિત્ર ન જ ગણાય.”

૪,૦૦૦ કિલોમીટરની દડમજલ ભણવા માટે !

નામ એનું લીગસન કારિયા.

૧૯૩૮માં એનો જન્મ.

આફ્રિકાને પૂર્વ કાંઠે આવેલો માલાવી દેશ એનું વતન.

બહુ ગરીબ દેશ. ત્યાં ગણીગાંઠી નિશાળો. બે-પાંચ હાઈસ્કૂલો.
કોલેજ તો એ વેળા એક પણ નહિ.

કારિયા એક નિશાળમાં ભણ્યો. માધ્યમિક શિક્ષણ પણ પૂરું
કર્યું. પણ પછી ?

આગળ ભણવાની તમન્ના ઘણી. ભણવામાં હોશિયાર પણ બહુ.

ગામના કોઈ વડીલે કહ્યું કે સારી કોલેજો અમેરિકામાં છે. ત્યાં
તને સારું ભણતર મળશે. કોઈ મદદગાર પણ મળી જશે. અમેરિકનો
તો ઘણા ધનવાન હોય છે.

કારિયા એક સવારે નાસ્તાની પોટલી બાંધીને નીકળી પડ્યો.
દેશમાં ગાડી તો હતી જ નહિ. બસ હતી, પણ એનું ભાડું ક્યાં ? પગે
ચાલતાં જ આગળ વધવાનું એણે નક્કી કરી નાખ્યું.

માલાવી દેશને ગામડે ગામડે રોકાતો જાય. મજૂરી કરીને
રોટલો રળતો જાય. કોક દિ' વળી કોઈ ઉદાર આદમી અમસ્તો જ
એને જમાડે.

આટલું ચાલતાં એણે લગભગ ૪,૦૦૦ કિલોમીટર પગપાળા
જ કાપી નાખ્યા હતા.

ખાર્ટમમાં એને એક અમેરિકન મળ્યો. એ અમેરિકન કારિયાની

વાતથી એટલો પ્રભાવિત થઈ ગયો કે તરત જ એણે કારિયાને આગગાડી મારફત કેરો પહોંચવાના પૈસા આપી દીધા. એટલું જ નહિ, કેરોથી અમેરિકા પહોંચવાની સગવડ પણ કરી આપી. ત્યાંની એક યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર પર ભલામણની ચિઠ્ઠી પણ લખી આપી.

આ પછી તો કારિયાની ખંત અને ધીરજ ઊગી નીકળી. અમેરિકામાં ભણીને એ બ્રિટનની જગમશહૂર કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીમાં ભણ્યો. માલાવી દેશનો સૌથી વધુ ભણેલો આદમી એ બન્યો.

એણે પોતાનાં સાહસો વર્ણવતી ચોપડી પણ લખી છે. એની દસ હજાર નકલો તો ચપોચપ ઊપડી ગઈ હતી.

બોલો, ભણતરનો કેવો ઉત્સાહ !

મહામાનવની સાદાઈ

રૂસ જેવા મોટા દેશના વડા હોવા છતાં લેનિન ખૂબ સાદાઈથી રહેતા. તેઓએ માત્ર ચાર જ ખંડોમાં પોતાનો વસવાટ ગોઠવી દીધો હતો. દેશના વડા માટેના મકાનના બાકીના સેંકડો ખંડો તેમણે જુદી જુદી કચેરીઓ માટે આપી દીધા હતા.

એક વાર એક કવિ લેનિનને મળવા આવ્યા. કોઈકે કહ્યું કે લેનિન તો અગત્યની સભામાં બેઠા છે. મધરાત પછી પાછા આવશે.

કવિરાજ નિરાશ થઈને જતા હતા ત્યાં જ એમને કહેવામાં આવ્યું કે તમારે લેનિનને મળવું જ હોય તો એમના કોઈ પણ એક ખંડમાં બેસો અગર ગમે ત્યાં સૂઈ જાવ.

કવિ બેઠા.

રાતનો એકાદ વાગ્યો.

થાક્યાપાક્યા લેનિન પોતાના ખંડમાં આવ્યા. પણ મુલાકાતીને બેઠેલા જોતાં જ જાણે તદ્દન સ્વસ્થ અને તાજમાજ હોય તેમ આનંદથી મલકી ઊઠ્યા. કવિની ઓળખાણ પૂછી. એમના ખબરઅંતર પૂછ્યા. પછી કહે, “કોફી પીશો ને?”

કવિને થયું કે કોફી પીવી જ જોઈએ. પોતાને તો કોફીની જરૂર નહોતી. પણ થાક્યાપાક્યા લેનિન કોફી પીને જરા વધુ સ્વસ્થ થશે, એવી એમને આશા હતી. એ કહે : “હા, કોફી પીએ.”

તરત જ લેનિન ઊભા થયા. ટાઢ ઉડાડવા માટે એક ખૂણામાં મૂકવામાં આવેલી સગડીના કોલસા સંકોર્યાં. કોફીનો સામાન એકઠો કર્યો અને પોતે જ કોફી તૈયાર કરી. મહેમાનને પણ પાઈ અને પોતે પણ પીધી.

મહેમાન તો સપનામાં પણ કલ્પી ન હોય તેવી સાદાઈ જોઈને લેનિનને મનોમન લાખો-કરોડો વંદન કરી રહ્યા.

જે દેશને આવો નેતા મળ્યો હોય તે મહાન બને એમાં શી નવાઈ ?

પરાજયમાંથી પ્રેરણા

એ જ્યારે નાનો હતો અને સ્કૂલમાં ભણતો હતો ત્યારની આ વાત છે. એક વાર એની સ્કૂલમાં વાર્તા-હરીફાઈ યોજાઈ. વાર્તા મોકલવા માટે પૂરા એક મહિનાનો વખત આપવામાં આવ્યો હતો. હરીફાઈમાં પ્રથમ આવનાર માટે સોનાનો પ્યાલો આપવાનું પારિતોષિક નક્કી થયું હતું. એની સ્કૂલમાં એની ગણતરી અસામાન્ય બુદ્ધિશાળી તરીકેની થતી હતી. એટલે સૌનો એવો દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે પહેલું ઈનામ તો એ જ જીતી જવાનો. એના પોતાના હૃદયમાં પણ આ જ

વાત ઘર કરીને બેઠી હતી કે એના સિવાય બીજું કોઈ આ ઈનામ મેળવી શકે તેમ નથી !

વાર્તા લખવા માટે હરીફાઈ-નિયોજકે એક મહિનાની જે મુદત બાંધી હતી. એ એને ખૂબ જ લાંબી લાગી. એક મહિનામાં તો નહિ નહિ તોય પંદર વાર્તા લખાઈ જાય ! એને મને આ કામ ફક્ત બે દિવસનું જ હતું. એની આ માન્યતાને રવાડે ચડીને એણે અઠવાવીસ દિવસ બીજાં કામોમાં જ કાઢી નાખ્યાં. હરીફાઈ આડા જ્યારે બે દિવસ બાકી રહ્યા ત્યારે એ વાર્તા લખવા બેઠો. વાર્તા જેમતેમ કાગળ પર ઘસડી નાખી અને વાર્તા હરીફાઈ વિભાગ પર ઝટપટ મોકલી આપી.

વાર્તા-હરીફાઈનું પરિણામ બહાર પાડવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરવાના ઉત્સાહ-ઉમંગ સાથે એ દિવસે એ સ્કૂલે પહોંચ્યો. પણ જ્યારે પરિણામ સંભળાવવામાં આવ્યું ત્યારે એના બધા ઉત્સાહ-ઉમંગ પર ઠંડું પાણી ફરી વળ્યું. વિશ્વાસની ઈમારત કડડભૂસ કરતી તૂટી ગઈ. પારિતોષિક એક બીજા વિદ્યાર્થીએ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

હવે ત્યાં ઝાઝું રોકાવું એ એને પોતાની ભયંકર મજાક સમું લાગ્યું. એની આંખમાં આંસુ ધસી આવ્યાં. આંસુ કોઈની નજરે ન ચડી જાય એમ મોઢું છુપાવતો, દોડતો, એ ઘેર પાછો ફર્યો. પોતાના રૂમમાં દાખલ થતાંવેંત ત્યાં પડેલી ખુરશી પર જ એ ફસડાઈ પડ્યો. આંસુ આડે બાંધેલો બંધ તૂટી પડ્યો.

એનું રુદન સાંભળી એની મોટી બેન એની પાસે આવીને ઊભી રહી. જ્યારે એ રૂમમાં દાખલ થયો ત્યારે જ મોટી બેને ભાઈસાહેબનાં પગલાં પારખી લીધાં હતાં. એના વાંસે પોતાનો સ્નેહાળ હાથ પસવારતાં એ બોલી : “ઈનામ તને ન મળ્યું એટલે રડે છે ને, ગાંડા !

તને ઈનામ મળવાનું નથી એની મને પહેલેથી જ ખબર હતી. એક મહિનાનું કામ તું બે દિવસમાં કરી નાખે એમાં શુકરવાર પણ શો હોય ? ‘ચડ ચૂલા ખાઉં’ની રીતભાતમાં લાંબી બરકત ન આવે. રડવાથી શું વળવાનું છે ? આ પરાજય જ તારી પ્રગતિનું પહેલું પગથિયું બની રહેશે.”

બહેનની એ દિવસની આ પ્રેરક વાત એણે હૈયાગઠડીમાં બાંધી લીધી. જ્યારે જ્યારે આવા પ્રસંગો ઊભા થતા ત્યારે બોધનું આ ભાથું એને યાદ આવતું. આ ભાથું એને જિંદગીમાં ખૂબ જ કામમાં આવ્યું. પરાજયમાંથી પ્રેરણા પામનાર આ પરાક્રમી પુરુષનું નામ છે નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા મહાન લેખક અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે.

કોણ જાગે ?

ગુજરાતના સુલતાન મહમદ બેગડાનો આગ્રહ હતો કે તેના રાજ્યમાં ક્યાંય ચોરી, લૂંટફાટ કે ચાંચિયાગીરી ન થવી જોઈએ. તેના રાજ્યમાં વેપાર ધમધોકાર ચાલે અને તેની પ્રજા આબાદ બને એ જોવા તે હંમેશાં સજાગ રહેતો. જાતે તપાસ કરી તે ગુનેગારોને સજાઓ કરતો.

એક દિવસ કેટલાક વેપારીઓએ ફરિયાદ કરી, “મહારાજ, અમે લૂંટાઈ ગયા.”

“ક્યાં ?”

“શિરોહીની હદમાં.”

“કેવી રીતે ?”

“મહારાજ, અમે ઉત્તરમાંથી માલ લઈને આવતા હતા.”

“પછી ?”

“શિરોહીની હદમાં આવ્યા ત્યારે રાત પડી ગઈ હતી. એ વખતે આરામ કરવા અમે સૂતા. ત્યાં લૂટારાઓએ અચાનક ધાડ પાડી અમને લૂંટી લીધા.”

મહંમદે કહ્યું : “પણ તમે શા માટે સૂઈ ગયા ?”

વેપારીઓ વિચારમાં પડ્યા. આવા પ્રશ્નનો શો જવાબ હોય ! કોઈ કંઈ બોલી ન શક્યું. પણ એક વેપારી નમન કરી આગળ આવ્યો, હિંમત કરીને બોલ્યો : “મહારાજ, અમને એમ કે તમે જાગતા હશો.”

બેગડાની આંખ ચમકી ઊઠી. તેને વાત સાચી લાગી. રાજા જો જાગતો હોય તો પ્રજા સુખે સૂઈ શકે. તેણે દરેક વેપારીને લૂંટેલા માલના પૈસા ભરી દીધા અને શિરોહીના રાજવીને લખ્યું : “તમારી હદમાં થયેલી લૂંટના આ પૈસા મને મોકલી આપજો.”

પણ શિરોહીના રાજાએ એ વાત ઉડાવી દીધી.

બેગડાએ શિરોહી પર ચઢાઈ કરી. અને એ માલના પૈસા ભરપાઈ કરી લીધા.

ઉદમને શું અશક્ય છે ?

ઘરબાર વિનાનો એક અનાથ છોકરો હતો. ખ્રિસ્તનો એ રહેવાસી.

અહીંતહીં મજૂરી કરીને રોટલો કમાઈ લેતો.

એક વાર એક જહાજ પર એ મજૂરી કરવા માટે રહ્યો.

જહાજ અમેરિકાના ન્યૂયોર્ક બંદરે પહોંચ્યું. એ છોકરાને થયું કે અહીં આ વિશાળ નગરમાં જ રહી પડું. જલદી પોતાનો થોડોઘણો

સામાન લઈને તે એક હોટેલના મેનેજર પાસે ગયો અને બોલ્યો,
“મને નોકરી જોઈએ છે.”

“નોકરી નથી,” મેનેજરે કડવો જવાબ સંભળાવી દીધો.

“સાહેબ, મને નોકરી વિના ચાલે તેમ નથી. જો આપ એક વખત મને તક આપો તો મહેરબાની. એમ કરો : જો આજે હું કોશિશ કરીને ચાળીસ ગ્રાહકોને આ હોટેલમાં રહેવા ખેંચી લાવું તો તમે મને એક મહિના માટે રાખજો.”

હોટેલનો મેનેજર વિચારમાં પડી ગયો. “તારી વાત કાંઈ ખોટી નથી. પણ એક જ દિવસમાં ચાળીસ ગ્રાહકો મેળવવા મુશ્કેલ છે. વળી, તું તો આ ગામમાં સાવ અજાણ્યો છે.”

પણ મેનેજર બીજી કશી લપછપ કરે તે પહેલાં જ છોકરો તો પોતાનો સામાન હોટેલના ખૂણામાં મૂકીને બંદર ભણી દોડ્યો. ત્યાં જઈને લોકો પાસે પોતાની હોટેલનાં એટલાં બધાં વખાણ કર્યાં કે ચાળીસથી વધુ લોકો એની સાથે આ હોટેલ પર આવી ગયા.

આ ઉદ્યમી છોકરાનું નામ હતું થોમસ લિપ્ટન. મોટો થઈને એ ચાના ધંધામાં બહુ આગળ વધ્યો. આજે દુનિયાભરના લોકો લિપ્ટનની ચા આનંદથી પીએ છે.

બાળકોનું ગામ

૧૯૩૯ થી ૧૯૪૪ સુધી બીજું વિશ્વયુદ્ધ થયું હતું. દુનિયા આખી એમાં સંડોવાઈ હતી. લડાઈમાં ખૂબ ખુવારી થઈ હતી. હજારો બાળકો અનાથ અને નિરાધાર બની ગયાં હતાં. એમને માટે રહેવાની કે ખાવાપીવાની કશી સગવડ ન હતી.

ત્યારે સ્વીત્ઝર્લેન્ડના એક લેખકને એક વિચાર આવ્યો. આ બધાં નિરાધાર બાળકોને વસાવવા માટે એક ગામ બનાવવું જોઈએ. એમાં બધા દેશોનાં અનાથ અને નિરાધાર બાળકો આવીને રહે, ભણેગણે અને કામધંધો શીખે. જગતનાં જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોનાં બાળકો સાથે હળીમળીને રહે. વેરઝેર ભૂલી જાય. દુનિયાભરનાં નાગરિક બની રહે.

એ લેખકનું નામ ડૉ વોલ્ટર રોબર્ટ કોર્તી. એમણે પોતાના આ વિચારનો અમલ કરવા મહેનત શરૂ કરી. ફાળો એકઠો કર્યો અને ૧૯૪૫ની શરૂઆતમાં અનાથ નિરાધાર બાળકો માટેનું એક ગામ ઊભું કર્યું. એ ગામનું નામ રાખ્યું પેસ્તાલોઝી બાળગ્રામ. સ્વીત્ઝર્લેન્ડના એપન્ઝેલ જિલ્લામાં એ ગામ વસ્યું છે.

પેસ્તાલોઝી સ્વીત્ઝર્લેન્ડના એક મહાન લેખક, શિક્ષક અને સમાજસુધારક હતા. ૧૭૪૬ થી ૧૮૨૭માં જીવી ગયેલા એ મહાપુરુષ માણસ માણસ વચ્ચે ભેદભાવ અને વેરઝેર ન હોવાં જોઈએ, એમ માનતા. એમના નામ પરથી આ બાળકોના ગામનું નામ પેસ્તાલોઝી બાળગ્રામ રખાયું છે.

શરૂઆતમાં લડાઈમાં અનાથ થયેલાં બાળકોને જ ગામમાં રાખવામાં આવતાં. હવે કોઈપણ દેશનાં અનાથ અને નિરાધાર થઈ ગયેલાં બાળકોને ત્યાં રખાય છે.

બાળકો અહીં સાથે ભણે છે, રમે છે, કામ કરે છે અને એકબીજાની ભાષા શીખે છે. ધંધાની કેળવણી પણ અહીં અપાય છે.

આજે પેસ્તાલોઝી બાળગ્રામમાં સેંકડો બાળકો છે. તેઓ યુરોપના અગિયાર દેશો તેમજ તિબેટથી ત્યાં જઈને વસ્યા છે. એમને માટે ત્યાં વીસ મકાનો છે.

મોટાં થઈને આ બાળકો પોતાને દેશ પાછાં ફરશે અથવા કોઈ બીજા દેશમાં જઈને રહેશે. અહીં જે ધંધો શીખ્યાં હશે એ ધંધો કરશે.

એવી ભક્તિ શા કામની !

એક જુવાન.

એને બચપણથી જ દેશસેવાની લગની લાગી. એણે દેશને માટે કેવી રીતે ઉપયોગી બની શકાય તેના ઉપાયો વિચારવા માંડ્યા. વિચારતાં વિચારતાં એમને જણાયું કે ભગવાનની ભક્તિમાં દેશોત્થાનનો આધાર રહેલો છે. એમણે સાધુસંતોનાં સેવા કરવા માંડી. યોગસાધના આદરી. ગંગોત્રી-જમનોત્રી અને બદરીકેદારની યાત્રા કરીને હિમાલયના સિદ્ધ યોગીઓ સુધી પહોંચી ગયો.

પણ સંસ્કાર તો સમાજ અને દેશની સેવા કરવાના હતા. એક વાર હિમાલયની એકલતાથી કંટાળીને એમણે પોતાના યોગી ગુરુને પૂછ્યું, “મહારાજ, યોગ હું શીખ્યો. એના ચમત્કારો મેં જોયા. હવે કહો કે એનાથી દેશોત્થાન અને લોકકલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે ?”

ગુરુજી તો આ સવાલ સાંભળીને હબકી જ ગયા. એમણે જનતાનો તો કદી ખ્યાલ જ કર્યો નહોતો. એ બોલ્યા, “સમાજને માટેના યોગના ઉપયોગની તો મને ખબર નથી, બેટા ! રામની દુનિયા છે, રામ જાણે !”

જુવાન એ સાંભળીને ઊભા થઈ ગયા. એમના વિચારની દિશા જ બદલાઈ ગઈ હતી. એ તો તરત જ ચાલતા થઈ ગયા. જતાં જતાં કહેતા ગયા : “જે સાધના કે સિદ્ધિનો આખા સમાજને સુખી કરવામાં કશો સદુપયોગ ન હોય એની પાછળ પડવાનો કંઈ અર્થ નથી.”

અને એ પાછા પોતાના સમાજ અને કુટુંબમાં આવી રહ્યા. જીવનભરં લોકોપયોગી કામો કરતા રહ્યા.

મિત્રો એમને ‘નાથજી’ કે આત્મસાધક શ્રી કેદારનાથજી નામે ઓળખે છે. વ્યવહારશુદ્ધિ આંદોલનના એ પ્રવર્તક. એમનું મૂળ નામ કેદારનાથ કુલકર્ણી. મહારાષ્ટ્રના કોલાબા જિલ્લામાં પાલી ગામમાં ૧૮૮૩માં એમનો જન્મ થયો હતો.

દુશ્મન પર પણ દયા રાખીએ

૧૮૩૨ની સાલ. અમેરિકા દેશ. ત્યાં ગોરાઓનું રાજ. પણ આદિવાસી વસતી ખરી. એ લોકો રેડ ઈન્ડિયનો કહેવાય. એમને રહેવાનાં સ્થાન નક્કી કરી અપાયેલાં. પણ એ પ્રજાને આઝાદી ગમે. ફરતા રહેવું ગમે. નક્કી ઠેકાણે એમને બંધન લાગે. ગુલામીમાંથી છૂટવા તેઓ ફાંફાં મારે.

‘કાળો બાજ’ નામનો એક સરદાર. એ સરદારે બળવો કર્યો. બંધન છોડીને બહાર નીકળ્યો. પોતાના સૈનિકો સાથે ફરવા લાગ્યો.

ગોરા લોકોએ તરત સેના એકઠી કરી. લડાઈ શરૂ થઈ.

એ સેનામાં ઘણા ડાકૂઓ પણ ભળેલા. કશો ધંધો મળે નહિ એટલે સેનામાં જોડાય. એ લોકો નિયમથી લડે નહિ. મારામારી અને લૂંટફાટ માટે લડે.

પણ એમાં થોડા સારા માણસ પણ ખરા.

એવો એક શાણો જુવાન એક ટુકડીનો ઉપરી. એક દિવસ ટુકડીના માણસોએ એક રેડ ઈન્ડિયનને પકડ્યો. એને પૂછ્યું : “તું ક્યાંથી આવ્યો ?”

ઇન્ડિયન બિચારો બી ગયો. એ કંઈ બળવાખોર નહોતો. એ તો ખરીદી કરવા મોટા શહેર ભણી ગયો હતો. એ કહે : “મેં કાંઈ કર્યું નથી. મને છોડી દો.”

પણ ગોરા સૈનિકો ગૂંડા હતા. એમણે એને લૂંટી લીધો. પછી એને સતાવવા લાગ્યા. કોઈ ગડદો મારે, કોઈ પાટૂ મારે, કોઈ ફેંટ લગાવી દે.

ધીરેધીરે મારફાડ વધતી ચાલી. બિચારો ઇન્ડિયન અધમૂઓ થઈ ગયો.

એટલામાં પેલો જુવાન આવ્યો. એણે હાક મારી. બધા થથરી ગયા. જુવાને પૂછ્યું : “શું કરો છો ?”

ગોરા કહે : “આ માણસ દુશ્મનનો જાસૂસ છે. અમે એને મારી નાખવાના છીએ.”

જુવાને ઇન્ડિયન સામે જોયું. એ ભોળોભલો ગામડીઓ હતો. એ કાંઈ જાસૂસી ન કરે.

જુવાને પૂછ્યું : “એ જાસૂસ છે એની ખાતરી શી ?”

ગોરા કહે : “એમાં ખાતરીની શી જરૂર છે ?”

જુવાન કહે : “ના. એમ ખાતરી વિના કોઈને મારી ન નખાય.”

ગોરા કહે : “એ ઇન્ડિયન છે. દુશ્મન છે.”

જુવાન કહે : “દુશ્મન પણ જો હથિયાર વિનાનો હોય તો એને મરાય નહિ. એને છોડી મૂકો.”

ગોરા કહે : “નહિ છોડીએ.”

જુવાન ગુસ્સે થયો : “તો મારી સાથે તમારે લડવું પડશે. આવી

જાવ.”

ગોરા ગભરાઈ ગયા. જુવાન એમનો અધિકારી હતો. બહુ બહાદુર હતો. એની સાથે લડવા જાય તો મરી જાય.

જુવાને એવી હિંમત બતાવી એથી બધા ઠંડા પડી ગયા. ઈન્ડિયનને છોડી મૂક્યો.

ખબર છે એ જુવાન કોણ હતો ?

એ હતા અબ્રાહન લિંકન. મોટા થઈને એ અમેરિકાના પ્રમુખ બન્યા.

અજમાવી જોજો

નારાયણ હેમચંદ્ર નામે એક ખૂબ જ ભલા, સાદા અને જાણીતા ગુજરાતી સાધુપુરુષ થઈ ગયા. એ દેશ-પરદેશમાં ફર્યા હતા અને એમણે કેટલાંક સારાં પુસ્તકોનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કર્યો હતો.

આ નારાયણ હેમચંદ્ર સવારના સમયસર ઊઠી જતા અને એમના કામે વળગતા. ક્યારેક ખૂબ જ વહેલા ઊઠવાનું હોય તો પણ અચૂક એ તે જ સમયે ઊઠી જતા. જરાયે મોડા ન પડતા.

આમ એમને સમયસર ઊઠતા જોઈને એમના એક મિત્રે એમને પૂછ્યું : “નારાયણ, તમે આમ સમયસર કેવી રીતે ઊઠી શકો છો ? તમે સમયસર ઊઠવા માટે એલાર્મ-ઘડિયાળ રાખો છો કે શું ?”

નારાયણ હેમચંદ્રે હસીને કહ્યું : “સવારે જે સમયે મારે ઊઠવું હોય, ત્રણ વાગે, ચાર વાગે કે પાંચ વાગે, તે સમયનો નિશ્ચય કરીને હું સૂઈ જાઉં છું. સૂતી વેળા છેક છેલ્લું એમ કૂરું છું કે હું મારી જાતને

જ ઘાંટો પાડીને કહું છું : નારાયણ, એ નારાયણ ! અને પછી તેનો જવાબ પણ હું જ આપું છું : ‘બોલ, શું કહે છે ?’ પછી લમણા ઉપર આંગળીથી જેટલા વાગે ઊઠવું હોય તેટલા ટકોરા મારું છું અને જાતે જ જવાબ આપી હુકમ કરતો હોઉં તેમ મનને જ કહું છું : ‘જો અલ્યા, કાલે ચાર વાગે ઊઠવું છે, હોં !’ અને સવારે અચૂક ચાર વાગે ઊઠી જ જવાય છે.’”

સમયસર ઊઠવાની કેવી સહેલી અને સ્વાવલંબી રીત ! તમે પણ આ રીત અજમાવી જોજો. પહેલાં એક-બે વાર કદાચ સફળ નહિ થાવ, પણ દૃઢ સંકલ્પ હશે તો થોડાક પ્રયાસ પછી જરૂર સફળ થશો જ.

મહેનતની મઝા

એનું નામ શહેનશાહ જોસેફ.

ઓસ્ટ્રિયા અને હંગેરી દેશોનો એ રાજા હતો.

એક દિવસ એ ફરવા નીકળ્યો. રાજધાનીના શહેર મ્યુનિખથી દૂર દૂર નીકળી ગયો.

સાંજ થવા આવી એટલે પોતાની ઘોડાગાડી પાછી વાળી. રસ્તો અજાણ્યો અને ખાડા-ખડિયાવાળો હતો. અને રાજાને ઉતાવળ હતી એટલે ઘોડાગાડીને ઝડપથી દોડાવતો હતો.

પરિણામ એ આવ્યું કે ગાડીના એક પૈડા ઉપરથી લોખંડનો પાટો સરી પડ્યો. હવે પાટા વિના તો પૈડું ફેરવાય નહિ. તરત આરા જુદા પડી જાય. પાટા હોય તો જ પૈડાને ભેગું રાખે.

વળી રસ્તો ખરબચડો હતો. એટલે તો જોખમ ઓર વધી જાય.

થોડે દૂર એક ગામના દીવા દેખાતા હતા.

જોસેફે ઘોડાગાડીને રસ્તા ઉપર જ ઊભી રાખી અને પૈડું કાઢ્યું.
પાટો ખભે ચડાવી પૈડું ફેરવતો ફેરવતો પેલા ગામ તરફ ચાલ્યો.

ગામને ઝાંપે જ લુહારની કોઠ હતી.

કોઠમાં એકલો લુહાર બેઠો હતો. જોસેફે એને પૂછ્યું, “ભાઈ,
આ પૈડા ઉપર પાટો ચડાવી આપશો કે ?”

લુહાર કહે, “મારી ના નથી. પણ આજ રજાનો દહાડો છે.
એટલે મારા બંને કારીગર અહીં છે નહિ. એટલે ધમણ ફૂંકનાર કોઈ
નથી.”

જોસેફ થોડી વાર વિચારમાં પડી ગયો.

પછી કહ્યું, “ધમણ હું ફૂંકીશ. આમેય બહાર ટાઢ વાય છે.
અંદર જરા ગરમી મળશે.”

લુહાર કહે : “તો ભલે.”

જોસેફે ધમણ ફૂંકી. લુહારે ઊતરી ગયેલો પાટો ભટ્ટીમાં મૂક્યો.
એ લાલચોળ થઈ ગયો એટલે બે મોટી સાણસીથી ઉપાડીને પૈડા ઉપર
મૂક્યો. પછી તરત હથોડી લીધી અને પાટાને બેસાડવા માંડ્યો.

જોસેફે પણ બીજી હથોડી લઈ મદદ કરવા માંડી.

પાટો ચડી ગયો એટલે લુહારે પાણી રેડીને એને ઠંડો કર્યો.

જોસેફે પૂછ્યું, “કેટલા પૈસા આપવાના ?”

“આમ તો સાહેબ, હું દસ સાઉ (પૈસા) લઉં છું. પણ બે સાઉ
તમે ધમણ ફૂંકી એના અને બે સાઉ પાટો ચડાવવામાં મદદ કરી એના
બાદ કરીને છ સાઉ આપો.”

જોસેફે ગજવામાંથી છ સિક્કા કાઢીને એ પ્રમાણિક લુહારના

હાથમાં મૂક્યા અને એ બહાર નીકળ્યો.

થોડે દૂર ગયો હતો ત્યાં પાછળ લુહાર દોડતો દોડતો આવ્યો. કહે, “સાહેબ, સિક્કા આપવામાં તમારી ભૂલ થઈ લાગે છે. તમે છ સર્દ (પૈસા)ને બદલે છ ડ્યુકાત (સોનામહોરો) આપી દીધી છે. એ પાછી લઈ લો. અહીં સોનામહોરો વટાવી આપે એવુંય કોઈ નથી.”

જોસેફ તો આ લુહારની પ્રમાણિકતા જોઈ દંગ થઈ ગયો. એ કહે, “તો રાજધાનીમાં વટાવજે.”

“પણ સાહેબ, તમે આટલાં બધાં નાણાં મને શા માટે આપો છો ?”

“તેં મને મહેનત કરવાની જે થોડી તક આપી એ માટે. કોઈ પૂછે તો કહેજે કે મારી ધમણ તો રાજા જોસેફે પણ ફૂંકી છે. અચ્છા ત્યારે ! કાંઈ કામકાજ હોય તો રાજમહેલ તારે માટે સદાય ખુલ્લો છે.”

એટલું કહી લુહારના આભારવચન કે આશીર્વાદ કશુંય સાંભળવાની દરકાર નહિ કરીને જોસેફે ઘોડાગાડીનું પૈડું ગબડાવી મૂક્યું અને પોતે એની પાછળ દોડી ગયો.

જિંદગીમાં પહેલી વાર એણે મહેનતની મઝા ચાખી.

ના, એ કોટ હું નહિ પહેરું !

એક છોકરો.

માધ્યમિક શાળામાં ભણે.

સારા ધનવાન ઘરનો દીકરો હતો. બાપને ઘેર નાણાંની ખોટ નહોતી. જે માગે તે તરત જ હાજર થાય તેમ હતું.

પણ છોકરો અજબ મૂર્તિ હતો. બે જોડ લૂગડાં ને બે ટંક ભોજનથી વધારે કશું માગે જ નહિ. એને કશા મોજશોખ નહિ. કશી કુટેવો નહિ. બાપના ધનનું પ્રદર્શન કરવાની આદત નહિ. મા-બાપ એને મોંઘાં લૂગડાં, ઘરેણાં અને રમકડાં અપાવવા માગે. પણ છોકરો એવું કશું લે જ નહિ.

એક વાર તો એવું બન્યું કે એક કોટ એણે ચારેક વરસ લગી પહેર્યે રાખ્યો. કોટ સાવ ફાટી ગયો. એ ચીંથરેહાલ દેખાવા લાગ્યો. મા-બાપે ઘણું કહ્યું કે નવો કોટ સીવડાવીએ. પણ છોકરો તો ડોકું ધુણાવીને ના જ પાડે.

આખરે એની બા ખૂબ જ ગુસ્સે થઈ ગઈ અને બોલી : “તારે કોટ લેવો જ પડશે. મારો દીકરો આમ ચીંથરેહાલ ફરે તે મને જરાય ન ગમે.”

બાએ બહુ જ આગ્રહ કર્યો ત્યારે દીકરાએ કહ્યું, “બા, મારી નિશાળના વર્ગમાં એક છોકરો છે. એની પાસે મારા કરતાંય જૂનો એક કોટ છે. એ તો બિચારો હજુ નવો કોટ લઈ શકતો નથી. તો પછી મારાથી નવો કોટ શી રીતે લેવાય ? મારો દોસ્ત જૂનો કોટ પહેરતો હોય ત્યારે હું નવો કોટ પહેરું એ મને ન શોભે. તારે જો મને નવો કોટ પહેરાવવો હોય તો પહેલાં એ છોકરાને પણ નવો કોટ બનાવડાવી આપ.”

બા તો આ કરુણાળુ ને દયાળુ દીકરા સામે તાકી જ રહી.

પોતાના ગરીબ મિત્રને નવો કોટ ન મળે ત્યાં સુધી પોતે પણ નવો કોટ નહિ લેવાની હઠ કરનાર આ છોકરો કોણ હતો, ખબર છે ?

એનું નામ આલ્બર્ટ સ્વાઈત્ઝર.

આ દયાળુ છોકરો પછી તો આફ્રિકાની અજ્ઞાન પ્રજાની સેવા

કરવા આફ્રિકા ગયો. આખી જિંદગી એણે ગરીબોની સેવામાં ગાળી.
એ અમર બની ગયો.

સન્માન મારું નહિ, બીધોવનનું કરો !

ઈટાલીના મહાન સંગીતકાર તોસ્કાનીની.

એના જેવા સંગીતકારો સો વરસે માંડ એક પેદા થાય છે.

એ મહાન હોવા છતાં કેટલા બધા નમ્ર હતા એની વાત છે.
તેઓ કદી 'વન્સમોર' સ્વીકારતા નહિ. કદી કાર્યક્રમ પૂરો થયા પછી
શ્રોતાઓની તાળીઓ ઝીલવા ઊભા રહેતા નહિ.

પણ એક વાર એમણે અમર જર્મન સંગીતકાર બીધોવનની
એક ધૂન બહુ ફાંકડી રીતે વગાડી. શ્રોતાઓ તાળીઓ ઉપર તાળીઓ
બજાવવા લાગ્યા. સૌએ કહ્યું કે તોસ્કાનીનીને સ્ટેજ પર હાજર કરો !

તોસ્કાનીની તો છેલ્લો સૂર બજાવીને પડદા પાછળ જતા રહ્યા
હતા. એ બહાર આવવા તૈયાર નહોતા.

પરંતુ લોકો તો એમને બોલાવીને અભિનંદન આપવા આતુર
હતા. સભાગૃહમાં દેકારો મચી ગયો. હમણાં જ હુલ્લડ થઈ જશે એવું
લાગ્યું.

એટલે કાર્યક્રમ રજૂ કરનારાઓ હાથપગ જોડીને તોસ્કાનીનીને
બહાર લઈ આવ્યા. શ્રોતાઓએ કહ્યું : અમારે તમને સાંભળવા છે.
કાંઈક બોલો.

તોસ્કાનીની બહુ ગંભીર બની ગયા. એ કહે : 'મિત્રો, આજે
મારું સંગીત પર ખુશ થઈને તમે મારું સન્માન કરો છો, એ માટે હું

તમારો આભારી છું. પણ તમે જાણો જ છો કે આજે મેં જે ધૂન વગાડી તેની રચના તો બીધોવને કરી હતી. સન્માન તો એમનું થવું જોઈએ, મારું નહિ.’

કેવી નમ્રતા !

સમય કેમ બગાડો છો ?

રાજર્ષિ પુરુષોત્તમદાસ ટંડન આપણા એક લોકપ્રિય નેતા હતા. અને લોકો તો પોતાના નેતા તરફ ઉમળકો બતાવે જ.

એટલે પ્રજાએ તેમને બિરદાવવા માટે એક અભિનંદનગ્રંથ તૈયાર કરવા માંડ્યો. એ ગ્રંથના સમાચાર લોકોએ ટંડનજીને આપ્યા અને કહ્યું કે ગ્રંથનો સ્વીકાર કરવા માટે તમારે આવવાનું છે.

ટંડનજીએ ગ્રંથ તૈયાર કરનારાઓને કહી દીધું કે આ ગ્રંથની તૈયારીઓ બંધ કરો. હું આવો કોઈ ગ્રંથ સ્વીકારવાનો નથી કે છાપવા દેવાનો નથી. જો તમારી પાસે સમય હોય તો લોકોની સેવાના કોઈ નક્કર કામમાં એ વાપરો. જનતા માટે વાપરો. એક માનવીને બિરદાવવાની મોટાઈમાં સમય બગાડવો તેને હું મૂર્ખાઈ માનું છું.

આ તે કેવી પવિત્રતા !

ગંગાકિનારે લોટા વગર બ્રાહ્મણોને સ્નાન કરવામાં મુશ્કેલી પડતી જોઈને મહાન ભક્ત કબીરદાસજીએ તેમને પોતાનો લોટો આપવા તૈયારી બતાવી. પરંતુ એ વાત સાંભળીને બ્રાહ્મણો જોર-જોરથી બરાડી ઊઠ્યા, “દૂર રાખ, તારો લોટો દૂર રાખ. એક વણકરના લોટાથી અમારે અપવિત્ર નથી થવું. આવ્યો મોટો લોટો આપવાવાળો !”

ભેદભાવનાં બંધનો તોડી, સર્વ માનવને સમાન બનાવવામાં માનનારા કબીરજી હસતા હસતા કહે : “ભાઈઓ, જો પવિત્ર ગંગાજળના સ્પર્શથી આ લોટો પવિત્ર ન થઈ શકે, તો સ્નાન કરી તમે કેવી રીતે પવિત્ર થઈ શકશો !”

સૂકો રોટલો ખાઈશ, મિજબાની નહિ માણું

ગુરુ નાનક.

હિંદુઓના ગુરુ અને મુસલમાનના પીર. સૌને સરખા ગણે. હેત કરે.

એમને વેર હોય તો એક જ વાત સામે : ગરીબી સામે. એ માનતા કે અજ્ઞાન અને અંધશ્રદ્ધા ગરીબીને કારણે છે. માનવી-માનવી વચ્ચે ધર્મના અને બીજા ભેદો પણ ગરીબી અને અમીરીને કારણે પડેલા છે. આથી જ તેઓ હમેશાં ગરીબોની સાથે રહેતા અને તેમની ગરીબી ફેડવા મથતા.

એક વખત એક ગામમાં ગયા. ત્યાં એક ગરીબ સુથારને ઘેર જ રહ્યા.

ગામના મુખીને એમના આવ્યાની ખબર પડી. એમણે ગુરુને પોતાને ઘેર રહેવા બોલાવ્યા. પણ ગુરુ ન ગયા. મુખીએ પોતાને ઘેર મિજબાની ખાવા બોલાવ્યા. પણ ગુરુ નાનકે તો જવાબ દીધો : “ગામમાં ઘણા લોકો સૂકો રોટલો ખાતા હોય ત્યારે હું તમારી મિજબાની શી રીતે માણી શકું ?”

નાનક ગરીબને ઘેર જ રહી ગયા.

ગરીબના બેલી

પંજાબનો શિયાળો તો જેણે વેઠ્યો હોય એને ખબર પડે. બહુ કાતિલ ઠંડી પડે છે ત્યાં.

એવી ઠંડીની એક સવાર.

લાહોરનું રેલવે સ્ટેશન.

એક અંગ્રેજ મુસાફર ત્યાં ગાડીમાંથી ઊતર્યો. એણે બીજી ગાડી પકડવાની હતી. એટલે સ્ટેશનના આરામખંડમાં જ એણે ધામા નાખ્યા. ત્યાં બેઠા-બેઠા એણે બહાર નજર કરવા માંડી. સામે જ સ્ટેશન માસ્તરની ઓફિસ હતી. ત્યાં લોકોનું ટોળું ઊભું હતું. લોકો હાથ લાંબા કરી કરીને કશીક ગરમાગરમ વાત કરી રહ્યા હતા.

આ અંગ્રેજ મુસાફરને નવાઈ લાગી. એ બહાર નીકળ્યો. ઠંડીથી બચવા માટે એક શાલ ઓઢી લીધી.

પેલા ટોળા પાસે જઈને એ ઊભો રહ્યો. વચ્ચે એક સગડી પડી હતી. એનાથી દૂર એક ભિખારણ જેવી સ્ત્રી ટાઢથી ઠુંઠવાતી પડી હતી. સ્ટેશન માસ્તર એને ધમકાવી રહ્યો હતો અને એને મારવાની અણી પર હતો.

પેલા મુસાફરે જોયું કે સ્ટેશન માસ્તર પણ અંગ્રેજ છે. એણે અંગ્રેજીમાં પૂછ્યું, “સ્ટેશન માસ્તર સાહેબ, આ સ્ત્રી ઉપર આટલા ગુસ્સે કેમ થયા છો ?”

સ્ટેશન માસ્તરે તાડુકીને કહ્યું, “એ હલકા વરણની છે. એને સગડી પાસે આવવાનો જરાય હક નથી. છતાં આવીને તાપવા લાગી. એટલે એને ધમકાવું છું.”

મુસાફરે કહ્યું, “એક અંગ્રેજ થઈને આવો હલકટ વ્યવહાર

કરતાં તમને શરમ નથી આવતી ? શું એ સ્ત્રી પણ માણસ નથી ?”

આટલું બોલીને તે મુસાફરે પોતાની ગરમ શાલ પેલી સ્ત્રીને ઓઢાડી દીધી અને પોતે આરામખંડમાં જતો રહ્યો.

આ દયાળુ અંગ્રેજ મુસાફર ભારતમાં આવ્યો હતો એક કોલેજના આચાર્ય તરીકે કામ કરવા, પરંતુ આ દેશનાં દીનહીન લોકોની દશા જોઈને એનું હૃદય પીગળી ગયું. એણે કવિવર રવીન્દ્રનાથ અને મહાત્મા ગાંધીજી સાથે લોકસેવા કરવા માંડી. પૂરાં ૩૭ વર્ષ સુધી આ દેશની સેવા કરી.

લોકો એને ‘દીનબંધુ’ (ગરીબનો ભાઈ) કહેવા લાગ્યા. ઇતિહાસમાં એ દૌનબંધુ ચાર્લ્સ એન્ડ્રુઝ નામે પ્રખ્યાત છે.

પગથિયે બેસી સંગીત શીખ્યો !

દક્ષિણ ભારતમાં એનું ઘર.

ઘર પાસે જ નિશાળ. એ નિશાળમાં એને ભણવા મૂક્યો.

પણ ભાઈસાહેબને ભણતર ગમે જ નહિ. ગમે તો એક શરૂઆતની પ્રાર્થના ગમે. પછી ગણિત અને ભાષાના પાઠમાંથી ગાપચી મારી દે.

નિશાળમાંથી નીકળીને જાય સીધો એક સંગીતશાળાના યોગાનમાં. સોંતી વેંકટરામપ્પા નામના એક શિક્ષક અહીં થોડાક વિદ્યાર્થીઓને સંગીત શીખવે.

આ છોકરાને તો અંદર દાખલ થવાની રજા ક્યાંથી મળે ? એ કાંઈ આ શાળાનો વિદ્યાર્થી નહોતો. એટલે એ તો બેસી જાય શાળાનાં પગથિયાં પર અને ગુરુજીના પાઠ સાંભળે. પછી ગામની બહાર જઈને

ગુરુજીનાં ચીંધેલાં રાગ-રાગિણી ગાવાની કોશિશ કરે.

વરસ પૂરું થયે નિશાળમાં પરીક્ષા આવે. છોકરો નપાસ થાય. એના બાપુને ચિંતા થાય કે છોકરો દર વરસે નપાસ કેમ થયા કરે છે ?

એમણે તપાસ કરાવી તો ખબર પડી કે ભાઈ સાહેબ તો નિશાળમાંથી નાસીને પેલી સંગીતશાળાને ઓટલે બેસે છે !

બાપુ પહેલાં તો બહુ ગુસ્સે થયા. પણ પછી એમણે જ છોકરાનો રસ પારખ્યો અને એને સંગીતશાળામાં મૂકી દીધો.

આ જ છોકરો મોટો થઈને પ્રખ્યાત સંગીતકાર ત્યાગરાજ થયો. દક્ષિણ ભારતમાં પ્રચલિત કર્ણાટક સંગીતશૈલીના એ પિતા ગણાય છે.

એ બબ્બે મિનિટ પણ કામની હોય છે !

તમને વાંચવું ગમે છે ? લેસન પતાવીને તમે કોઈ સારું પુસ્તક અગર છાપું વાંચી લેતાં હશો.

અને તમે વાંચતાં હો ત્યારે રેડિયો વાગે તો ? કોઈ મુલાકાતી આવે તો ? ૫-૫૫ વાગે તમે લેસન પતાવી લો. પછી ૬.૦૦ વાગે જમવા બેસવાનું હોય તો ? તમે ૫.૦૦ વાગે નવરાં પડી જાવ અને ૫.૧૫ વાગે તમારે બહાર જવાનું હોય તો ? એ બધા વખતે વાંચો ખરાં ? પાંચ-પંદર મિનિટનો ઉપયોગ કરી લઈને જ્ઞાનની સાધના કરવાનું તમને ફાવે ખરું ?

તમે કહેશો કે એટલું એટલું વાંચવાથી શું વળે ? એટલો સમય તો ગપ્પાં મારીને કે બગાસાં ખાઈને ગાળી નાખવો જોઈએ.

પણ અત્યારે તમને એક મહાપુરુષની જે અદ્ભુત વાત કહીએ છીએ તે વાંચ્યા પછી તમારા વિચારો જરૂર બદલાઈ જશે.

એ મહાપુરુષનું નામ ફ્રેંકલિન રૂઝવેલ્ટ. ૧૯૩૦ના દશકામાં એ અમેરિકાના પ્રમુખ હતા. ઘણા જ લોકપ્રિય નેતા હતા. લોકો એમને મળવા અને એમનાં દર્શન કરવા બહુ જ આતુર રહેતા. એટલે રૂઝવેલ્ટે નક્કી કર્યું હતું કે દરરોજ બપોરે બે કલાક બેસવું અને લોકોને મુલાકાતો આપવી. દરેક મુલાકાતીને પાંચ-પાંચ મિનિટનો સમય આપવામાં આવતો.

પ્રમુખ આ વેળા એક પુસ્તક પોતાની સાથે રાખતા.

બનતું એવું કે એક મુલાકાતી વાત પતાવીને જાય પછી બીજાને અંદર દાખલ કરવામાં આવે એટલામાં દોઢ - બે મિનિટ વીતી જતી. એટલો સમય પ્રમુખ પેલું પુસ્તક વાંચવા લાગતા !

કોઈ વાર એવું પણ બનતું કે કોઈક મુલાકાતીઓ પાંચ મિનિટ લગી વાતો જ કરી ન શકતા. કેમ છો, સારું છે, વગેરે બોલીને ચૂપ થઈ જતા. પ્રમુખ તરત જ પુસ્તક ખોલીને વાંચવા લાગતા.

અને આ જ રીતે રૂઝવેલ્ટે સેંકડો પુસ્તકો વાંચી નાખ્યાં ! એ કહેતા : મને તો અર્ધી મિનિટ પણ નવરા બેસવું નથી ગમતું.

આ અપમાન, તો એ અપમાન નહિ ?

હેમચંદ્રાચાર્ય આપણા મહાન વિદ્વાન હતા. રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ તથા કુમારપાળના એ ગુરુ હતા. પણ પોતે સાધુ હતા, એટલે ઘણુંખરું તો દેશમાં ફર્યા કરતા અને લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપતા

રહેતા. રાજાનાય ગુરુ તરીકે એમનું આખા ગુજરાતમાં ઘણું માન હતું. ગામડે ગામડે એમને ભાવભીનો આવકાર મળતો.

હેમચંદ્રાચાર્ય એક વાર સૌરાષ્ટ્રમાં ફરતા હતા. એક ગામમાં એમનું સ્વાગત ગોઠવાયું હતું. લોકો આવી આવીને જાત જાતની ભેટો આચાર્યશ્રીને ચરણો ધરતા હતા. એમાં એક ગરીબ ખેડૂત પણ હતો. એને આચાર્યશ્રી તરફ ઘણો ભક્તિભાવ હતો. એ પણ પોતાનાથી બનતી ભેટ એમને આપવા માગતો હતો. એટલે એ પોતાને ઘેરથી એક કપડું લઈ આવ્યો હતો. એ કપડું આચાર્યશ્રી સામે મૂકીને એણે કહ્યું, “મહારાજ ! મારી આ ગરીબની ભેટ સ્વીકારો. ખાસ આપને માટે જ અમે સૂતર કાંતીને આ કપડું વણ્યું છે.”

હેમચંદ્રાચાર્યે ખેડૂતની ભેટ જોઈ. ખૂબ જ જાડું અને ખરબચડું કાપડ હતું. ઘડીભર એ વિચારમાં પડી ગયા. પણ પછી એમણે પોતાનું રેશમી વસ્ત્ર ઉતારી નાખ્યું. ખુદ રાજા તરફથી મળેલું એ કિંમતી વસ્ત્ર બાજુએ મૂકી દીધું અને પેલા ખેડૂતની ખરબચડી ભેટ એમણે પહેરી લીધી.

પછી તો આચાર્યશ્રીએ આખા પ્રવાસમાં એ ખરબચડું કપડું જ પહેરી રાખ્યું. પર્યટન પૂરું કરીને રાજધાની પાટણ આવ્યા ત્યારે એ જ વસ્ત્ર પહેર્યું હતું.

આચાર્યશ્રી આવ્યા એટલે કુમારપાળ એમનું સ્વાગત કરવા દોડી ગયો. જઈને એમને પગે પડ્યો અને કહ્યું, “મહારાજ ! આપ તો મને લજાવો છો. મારું અપમાન કરો છો !”

હેમચંદ્રાચાર્યે ધીમેથી હસીને કહ્યું, “રાજા, તમને શાથી અપમાન લાગ્યું ?”

રાજા કહે, “આચાર્યશ્રી ! શું ગુજરાતના રાજાને ઘેર કીમતી

રેશમી કાપડની ખોટ પડી ગઈ છે ? શું હું ભિખારી થઈ ગયો છું કે તમે આવાં જાડાં કપડાં પહેરીને ફરો છો !”

હેમચંદ્રાચાર્ય કહે, “રાજા ! તમને જાડાં કપડાંથી અપમાન લાગતું હોય તો એક નહિ, લાખો અપમાન તમને લાગ્યાં છે.”

“એ કેવી રીતે ?” કુમારપાળે પૂછ્યું.

“આપણી ખરીખરી પ્રજા આવાં જ ખરબચડાં કપડાં પહેરે છે. જેમ હું તમારો પ્રજાજન છું તેમ એ લાખો લોકો પણ તમારા પ્રજાજનો છે. એમને સુંદર કપડાં પહેરાવવાની રાજા તરીકે તમારી ફરજ છે. જ્યારે એ બધાં કપડેલત્તે સુખી થશે ત્યારે જ તમારું અપમાન ટળશે. અને જ્યાં સુધી એમ નહિ બને ત્યાં સુધી હું તો આ જાડાં કપડાં જ પહેરી રાખવાનો છું.”

ગરીબ પ્રજા તરફની આચાર્યશ્રીની આવી ભલી લાગણી સામે કુમારપાળનું શિર નમી પડ્યું.

ઘન્ટિરાજ અને શબ્દચોરસ

આજકાલ લગભગ દરેક છાપામાં શબ્દચોરસ આવે છે. આડી-ઊભી ચાવીઓ આપેલી હોય. એમને આધારે શબ્દચોરસના આડા-ઊભા ખાનામાં અક્ષર મૂકવાના હોય. શબ્દચોરસ ભરવાની કોશિશ ન કરી હોય એવું કોઈ જ ભણેલું માણસ નહિ હોય. શબ્દચોરસ બહુ જૂની શોધ છે અને એક જમાનામાં એને લઈને કરોડોનો જુગાર પણ ચાલતો.

પણ એ ચીજ છે મૂળે ભાષાજ્ઞાનની. જેનું ભાષાજ્ઞાન સારું હોય તે તરત શબ્દચોરસ ભરી કાઢે.

આ શબ્દચોરસના સંબંધમાં દેશમા ત્રીજાં વડા પ્રધાન ઈન્દિરા ગાંધીનો એક પ્રસંગ છે. ૧૯૭૨નું વર્ષ હતું. એ વર્ષે બેહદ ભાવવધારો થયો હતો. દેશની સંસદમાં એને વિશે તડાપીટ પડી રહી હતી. એક પછી એક બોલનાર ઊભા થઈને વડા પ્રધાન પર ટીકાઓની ઝડીઓ વરસાવતા હતા. પણ ઈન્દિરાજી તો કોઈક ફાઈલમાં કશીક નોંધ ટપકાવવામાં પરોવાયાં હતાં.

પછીથી ખબર પડી કે ઈન્દિરાજી એ વેળા ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા’નો શબ્દચોરસ ભરી રહ્યાં હતાં.

“પોલાદી નારી” ગણાતાં ઈન્દિરાજી ગમે તેવી કટોકટીની પળે પણ આમ નિરાંતની રમત કરી શકતાં. એટલે જ એ અમર બની ગયાં છે.

ગાળનો બદલો ઇનામ !

ઈરાનનો બાદશાહ.

નામ એનું તેહમુરસ્પ.

એક દિવસ એક ગુનેગારને એની પાસે રજૂ કરવામાં આવ્યો. બાદશાહે તેનો ઈન્સાફ કરવા માટે સવાલો પૂછવા માંડ્યા.

થોડા સવાલ-જવાબ પછી બાદશાહને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માણસ ગુનેગાર છે. જાહેર રસ્તા પર લઈ જઈને ગુનેગારને સો ફટકા મારવાની બાદશાહે શિક્ષા કરી.

આ વેળા ગુનેગારને ખૂબ ચીડ ચઢી અને એણે બાદશાહને ભૂંડી ગાળ દીધી.

આખો દરબાર ખળભળી ઊઠ્યો. હેં ! ? બાદશાહ જેવા

બાદશાહને ગાળ ?

સૌ બાદશાહ સામે જોવા લાગ્યા. આ તુમાખીખોર ગુનેગારનું માથું ધડથી અલગ કરી દેવાની આજ્ઞા સાંભળવાની રાહ જોવા લાગ્યા.

પણ બાદશાહ કહે : “આરોપીને છોડી મૂકો.”

હેં ? કારણ કાંઈ ?

બાદશાહ સમજી ગયા કે પોતાના આ ઊંધા લાગતા વર્તનની સમજૂતી મેળવવા સૌ ઈચ્છે છે. એમણે કહ્યું : “એણે મને ગાળ દઈ મારો ગુસ્સો વધાર્યો માટે જો હું એ વખતે એને વધારે શિક્ષા ફરમાવું તો એ મારા અપમાનનો બદલો જ લીધો ગણાત. પણ એથી ન્યાયનો હેતુ ન સરત.”

તમને ચીડવવા મથે તેની સામે વધુ ચીડાવામાં નહિ પણ ઉદાર બનવામાં જ માણસાઈ છે.

મન હોય તો....

બાબર એટલે સિંહ.

ભારતમાં એણે મુગલ શહેનશાહતનો પાયો નાખ્યો.

જેવો એ શરીરમાં સિંહ જેવો તાકાતવાળો હતો તેવો જ મનોબળિયો પણ હતો. એક વાર લડાઈમાં ઝુકાવી દે પછી કદી પાછો ન પડે. શું પહાડ કે શું જંગલ કે શું નદી, કોઈ એની આગેકૂચને પછી રોકી ન શકે.

એણે દિલ્હીમાં રાજ્ય જમાવી દીધું હતું અને પછી આસપાસનાં રાજ્યો જીતવા માંડ્યાં હતાં. સૌથી વધુ ખાર એને રજપૂતાનાના રાણા

સંગ્રામસિંહ (રાણા સંગ) સામે હતો.

પણ રાણા સંગ સામે લડાઈમાં ઊતરવું એ લોખંડના ચણા ચાવવા બરાબર હતું. વર્ષો સુધી તૈયારી કરવી પડી. સૈનિકોને કવાયત કરાવવી પડી. દારૂગોળો એકઠો કરવો પડ્યો.

અને પછી જ્યારે બાબરે સંગ્રામસિંહ સામે ચઢાઈ કરવાની જાહેરાત કરી ત્યારે જ બાર વર્ષે બાવો બોલ્યો - ખરે બપોરે ધુવડ બોલે તેમ. રાજદરબારનો જોષી મુહમ્મદ શરીફ કહે કે બાદશાહ ! લડાઈમાં ન જશો !

બાબર તો દંગ થઈ ગયો. એણે જોષીને પૂછ્યું, “કેમ ? લડાઈમાં ન જશો એવું કેમ બોલ્યા ?”

જોષી મુહમ્મદ શરીફ કહે, “બાદશાહ, અત્યારે આપના ગ્રહો વિપરીત છે. જો હમણાં લડાઈમાં જશો તો હારશો.”

“છી: છી: !” બાબરે મોં બગાડ્યું, “જોષી મહારાજ ! તમે અને તમારા ગ્રહો બધા જાવ જહાન્નમની ખાડમાં ! મેં તો લડાઈમાં જવાનું નક્કી કર્યું જ છે અને હું જઈશ જ.”

બિચારો જોષી મોં વકાસીને રહી ગયો. બાબરે રાણા સંગ પર ચડાઈ કરી. ખૂબ જ બહાદુરીથી એ લડ્યો અને જીત્યો.

જ્યારે એ વિજય મેળવીને પાછો ફર્યો ત્યારે પેલા જોષી મહારાજ ક્યાંય રફુચકર થઈ ગયા હતા !

બાજરી વાંવીને ઘઉં લણાય ?

લુકમાન નામના એક બહુ વિદ્વાન વૈદરાજ હતા. ઈરાન દેશમાં એમનું નામ અમર છે.

આ લુકમાન જ્યારે નાના હતા ત્યારે એક લશ્કરી સરદારના ગુલામ હતા.

આ સરદારે એક વાર લુકમાનને લુકમ કર્યો : “જા, પેલા ઉત્તર બાજુના ખેતરમાં ઘઉં વાવ.”

લુકમાન ઉત્તર બાજુના ખેતરે તો ગયા, પણ ત્યાં તેમણે ઘઉં નહિ, બાજરી વાવી !

આ વાતને થોડાં અઠવાડિયાં થયાં. સરદાર પેલા ખેતરે ગયો. બાજરી ઊગી નીકળેલી જોઈ. આથી સરદાર લુકમાન પર ખૂબ રીસે ભરાયો અને બરાડા પાડીને કહેવા લાગ્યો : “મેં તને કહ્યું હતું કે આ ખેતરમાં ઘઉં વાવજે : અને તેં બાજરી શા માટે વાવી ?”

લુકમાન કહે : “શેઠ ! મેં તો ઘઉં ઉગાડવા માટે બાજરી વાવી છે.”

સરદારની આંખો ગુસ્સાથી ફાટી ગઈ. એમણે કહ્યું : “મૂરખ ! બાજરી વાવવાથી તે કદી ઘઉં ઊગતા હશે ?”

ત્યારે ખૂબ જ નમ્રતાથી લુકમાને જવાબ દીધો : “માલિક ! તમે હમેશાં દુનિયાના ખેતરમાં ખૂનામરકી અને લૂંટફાટના ગુનાનું બીજ રોપીને સ્વર્ગ મેળવવાની ઈચ્છા રાખો છો : એ જોઈને જ મેં પણ વિચારેલું કે બાજરી વાવીને ઘઉં લણી શકાશે !”

લુકમાનની આ અક્કલમંદ અને સચ્ચાઈભરી વાતની સરદાર પર ભારે અસર થઈ. એમણે તરત જ શાણા લુકમાનને ગુલામીમાંથી આઝાદ કરી દીધો.

રોટલા કરતાં જિંદગી મોટી છે

એક જુવાન.

ભારે ખંતીલો.

દિવસે એક બેંકમાં નોકરી કરે અને રાતે ફોટોગ્રાફીના પ્રયોગો કરે. સહેલાઈથી ફોટો પાડી શકાય તેવી નવી ફોટો-પ્લેટ શોધી કાઢવાની ધૂન એના મન પર સવાર થઈ હતી.

આ નવી પ્લેટ માટેનો રાસાયણિક મસાલો એ જાતે જ તૈયાર કરતો. મસાલાનો રંગ એની આંગળીઓ પર ચોટી જતો. રસાયણ ચામડીની અંદર ઊતરી જતું અને આંગળીઓ કાળી પડી જતી.

બેંક મેનેજર જતાં-આવતાં પોતાના આ કર્મચારીની કાળી આંગળીઓ જોતો અને એના નાકનું ટેરવું ચડી જતું. એને પોતાની બેંકની ચોખ્ખાઈનો ભારે આગ્રહ હતો.

એક દહાડો તો મેનેજર આ કર્મચારીની કાળી કાળી આંગળીઓ પર ગુસ્સે જ થઈ ગયો. એણે કર્મચારી જુવાનને પોતાના ખંડમાં બોલાવીને ધમકાવવા માંડ્યો : “તું કેટલો ગંદો છે ! તારી આંગળીઓ હંમેશાં મેશ જેવી કાળી હોય છે. હવેથી આંગળીઓ સાફ કરીને બેંકમાં આવજે !”

જુવાને નમ્રતાથી કહ્યું : “સાહેબ, હું ફોટોગ્રાફી વિષે નવા રાસાયણિક પ્રયોગો કરું છું. લાખ કોશિશ કરવા છતાં આંગળીઓ સાફ થતી જ નથી. ”

મેનેજર ગરમ થઈ ગયો. એ કહે, “તારા પ્રયોગો સાથે મારે કશી લેવાદેવા નથી. તને આવા ગંદા હાથે હું બેંકમાં નહિ આવવા દઉં. તારે ફોટોગ્રાફીના પ્રયોગ જ કરવા છે કે બેંકની નોકરી

કરવી છે ?”

જુવાન એક ઘડી પણ અચકાયા વિના બોલ્યો, “બેંકની નોકરી મારે માટે રોટલો રળવાનું સાધન છે, જ્યારે ફોટોગ્રાફી તો મારી જિંદગી છે. લો, આ મારું રાજીનામું.”

અને જુવાન નોકરીનું રાજીનામું આપીને ચાલતો થઈ ગયો.

પછી તો નિર્ધનતાના અને દરદ્રિતાના અને ભૂખમરાના અનેક દિવસો આવ્યા. પણ એ જુવાન પ્રયોગો કરતો જ રહ્યો. આખરે ફોટોગ્રાફીની એની શોધો ચાલવા લાગી. એ પ્રખ્યાત બની ગયો. ધનવાન પણ બની ગયો. બ્રિટન દેશે તેને ઊંચા માનચાંદ પણ આપ્યાં.

એનું નામ જ્યોર્જ ઈસ્ટમન.

દુશ્મનને દીધાં દાણાપાણી !

બાજીરાવ પેશવાની સેનાઓએ હૈદરાબાદના નિઝામની સેનાઓને ચારે કોરથી ઘેરી લીધી હતી. નિઝામની સેનાને અનાજ અને પાણી મળવાના બધા રસ્તા બંધ કરી દીધા હતા. એ સેના ધીરે ધીરે ભૂખે મરવા લાગી હતી.

એટલામાં ઈદનો તહેવાર આવ્યો. બાજીરાવે પોતાના સેનાપતિઓને બોલાવ્યા. તેમની પાસે દરખાસ્ત મૂકી કે નિઝામના સૈનિકોને દાણાપાણી મોકલવાં. તેમનો ઈદનો તહેવાર સારી પેઠે ખાઈપીને ઊજવવાની સગવડ કરી આપવી.

સેનાપતિઓનો મત એવો પડ્યો કે શત્રુ માંડ આપણા સંકંજામાં સપડાયો છે. અત્યારે તો આપણે એના પર હલ્લો કરીને એને હરાવવો જોઈએ.

પણ બાજીરાવે કહ્યું : “નિઝમ આપણો દુશ્મન તો ખરો જ; પરંતુ આપણે માણસ છીએ. આપણી માણસાઈ લજાવી નહિ જોઈએ. ભૂખી સેના પર હુમલો કરીને એને હરાવવી તે શૂરવીરતાનું લક્ષણ નથી. દુનિયાને ખબર પડવી જોઈએ કે મરાઠા શૂરવીરો સરખેસરખા શૂરવીરો સામે લડીને જ વિજય મેળવવામાં માને છે.”

અને થોડી જ વારમાં અનાજ ભરેલાં બળદગાડાં અને પાણીની ટાંકીઓ નિઝામની સેના ભણી રવાના થયાં !

જિંદગી દઈને મોત માગી લીધું !

‘ટાઈટેનિક’ની જળસમાધિ વિષે તો તમે જાણતા જ હશો. એ જમાનાની એ સૌથી મોટી સ્ટીમર હતી અને ૧૯૧૨માં તેની પહેલી જ યાત્રામાં એ ડૂબી ગઈ હતી.

આ સ્ટીમર પરના દોઢેક હજાર મહત્વના મુસાફરોમાં ‘રિવ્યૂ ઓફ રિવ્યૂઝ’ નામના સચિત્ર અંગ્રેજી માસિકના સંપાદક શ્રી વિલિયમ સ્ટેડ પણ હતા.

‘ટાઈટેનિક’ એક હિમશિલા સાથે અથડાઈને ડૂબવા લાગી. સૌ ગભરાઈ ગયા. પણ આ તો અંગ્રેજો હતા. શિસ્તના આગ્રહી હતા. મોતની સામે પણ લાઈનમાં ઊભા રહેનારા માણસો. મોતને ભેટીને પણ સ્ત્રી-બાળકોને બચાવનારા માણસો.

આપણા આ સંપાદક સાહેબ પાસે પણ જિંદગી બચાવવા માટેની એક રબરની થેલી હતી. આ થેલી વડે તેઓ જીવન ટકાવી શક્યા હોત, પરંતુ એમણે જોયું કે એક મહિલા પાસે આવું કોઈ સાધન નથી અને એ પ્રાર્થના કરતી કરતી મૃત્યુની તૈયારી કરી રહી છે. સ્ટેડે

તરત જ પોતાની રબરની થેલી એ બહેનને આપી દીધી. સ્ત્રી આનાકાની કરતી રહી. પણ સ્ટેડ ન માન્યા. એ થેલી સહિત એ બહેનને દરિયામાં ઉતારીને જ જંપ્યા. પછી પોતે સ્ટીમરને કહેડે ઊભા રહ્યા. હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, અને એમ જોડાયેલા હાથે જ એ સ્ટીમર સાથે દરિયાને તળિયે બેઠા.

જિંદગી દઈને મોત માગી લેનાર એ બહાદુર આદમીને આપણાં વંદન !

સંતની ઉદારતા

દક્ષિણ ભારતમાં તુકારામ નામના એક પ્રસિદ્ધ સંત થઈ ગયા. તેઓ સાવ નિર્ધન હતા. મિલકતમાં ફક્ત એક નાનકડું ખેતર હતું.

એક વાર એમણે પોતાના ખેતરમાં શેરડી વાવી. એ પાકીને મોટી થઈ. તુકારામે શેરડી વાઢી એની ભારી બાંધી અને ઘર ભણી લઈ ચાલ્યા.

રસ્તામાં કેટલાંક બાળકો સામે મળ્યાં. બાળકો તો ભગતને ભલા માણસ તરીકે ઓળખે. એમણે શેરડી માગી. સંત તુકારામે શેરડીના સાંઠા બાળકોને વહેંચી દીધા. ફક્ત એક સાંઠો વધ્યો તે લઈને ઘેર આવ્યા.

સંતનાં પત્નીનું નામ રખુમાઈ હતું. એ ખૂબ જ ગુસ્સાખોર સ્વભાવવાળાં હતાં. ગરીબી એમને ગમતી નહિ, અને સંતના ઉદાર સ્વભાવ માટે પણ એ ચિડાતાં. સંત શેરડીનો ખાલી એક સાંઠો લઈને આવ્યા એટલે રખુમાઈ સમજી ગયાં કે બાકીની શેરડી એમણે વહેંચી મારી હશે !

રખુમાઈ તો એકદમ ઊઠ્યાં અને પેલો જ સાંઠો લઈને સંતને

મારવા લાગ્યાં. મારતાં મારતાં સાંઠાના બે ટુકડા થઈ ગયા.

સંત તો હજુ ઉદારતાથી હસતા હતા. એમને ક્રોધ કરતાં તો આવડતું જ નહિ. એ હસીને બોલ્યા, “રખુ ! તું કેટલી ભલી છો ! આપણે બંનેને માટે મારે આ સાંઠાના બે ટુકડા કરવા પડત, એ કામ તેં કરી નાખ્યું !”

આવા સંજોગોમાં પણ સંતે મન પર કાબૂ રાખ્યો એ જોઈને રખુમાઈ શરમાઈ ગયાં. પતિના પગ પકડીને પોતાના વર્તાવ બદલ માફી માગવા લાગ્યાં.

નોકરી પહેલી કે દેશ ?

લોક-સેવક-સંઘ નામે ઓળખાતી સર્વન્ટ્સ ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટીના સભાપતિ લાલા લજપતરાય અવસાન પામ્યા. એક નીચ અંગ્રેજની લાઠીનો એ ભોગ બન્યા હતા.

હવે સભાપતિના સ્થાને કોની નિમણૂક કરવી એ સવાલ થઈ પડ્યો. વાત મહાત્મા ગાંધી પાસે પહોંચી. એમણે પુરુષોત્તમદાસ ટંડનને કહેવડાવ્યું કે આ સ્થાન તમે લઈ લો તો સારું.

ટંડનજી આ વખતે પંજાબ નેશનલ બેંકની લાહોર શાખાના મેનેજર હતા. મહિને દહાડે તેરસો રૂપિયાનો મોટો પગાર એમને મળતો હતો. અને બહોળું કુટુંબ પોષવાની જવાબદારી પણ એમને શીરે હતી. એટલે લોક-સેવક-સંઘનું સભાપતિપદ લેવા જતાં આર્થિક નુકસાન થાય તેમ હતું. કુટુંબ મુશ્કેલીમાં આવી પડે તેમ હતું.

છતાં ગાંધીજીના હુકમને માન આપીને તેમણે સંઘનું કામ સંભાળી લીધું. પછી જીવ્યા ત્યાં સુધી દેશની જ સેવા કરતા રહ્યા.

તમે છરી કઈ રીતે પકડો છો ?

સ્વામી વિવેકાનંદની એક વાત છે.

તમે જાણો છો કે એમણે અમેરિકાના શિકાગો શહેરમાં મળેલી વિશ્વધર્મ સભામાં ભારતનું નામ ખૂબ રોશન કરી દીધેલું. તેઓ એ સભામાં જવાના હતા ત્યારે ગુરુ રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં પત્ની મા શારદામણિના આશીર્વાદ લેવા ગયેલા. પરંતુ શારદામણિએ આશીર્વાદ આપવાને બદલે જુદી જ વાત કરી. એમણે કહ્યું, “નરેન્દ્ર ! પેલા ખૂણે પડી છે તે છરી જરા મને લાવી આપ તો !”

નરેન્દ્ર એટલે કે વિવેકાનંદને ભારે નવાઈ લાગી. પોતે પરદેશ જવા જેવા મહત્વના પ્રસંગે આશીર્વાદ માગવા આવ્યા છે. પરંતુ મા તો અજબ વાત કરે છે. આશીર્વાદનાં વેણ દૂર રહ્યાં, એક છરી જેવી ક્ષુલ્લક ચીજ માગે છે !

પણ વિવેકાનંદની ગુરુભક્તિ અપાર હતી. એમણે ખૂણામાં જઈને છરી ઉપાડી. પછી છરીનું ફળું પોતાના હાથમાં રહે અને હાથો શારદામણિ તરફ રહે એ રીતે છરી ધરી.

શારદામણિએ છરી પકડી, બાજુમાં મૂકી અને વિવેકાનંદ ઉપર આશીર્વાદનો વરસાદ વરસાવી દીધો. કહ્યું કે “બેટા, તું ખૂબ સફળ થા. ખૂબ પ્રગતિ કર. દુનિયા આખીમાં ભારતના જ્ઞાનનું નામ રોશન કર.”

આટઆટલા આશીર્વાદ મેળવ્યા પછી વિવેકાનંદે કુતૂહલથી પૂછ્યું, “મા, તમે તરત આશીર્વાદ આપવાને બદલે પહેલાં છરી કેમ માગી ?”

મા કહે, “તું છરી કેવી રીતે પકડે છે એ મારે જોવું હતું. જે

માણસ સ્વાર્થી હોય, પોતાનો જ ખ્યાલ રાખનારો હોય તે છરીનો હાથો પોતે પકડે અને ફળું સામી વ્યક્તિ તરફ ધરે. જે ભલો હોય, પારકી સુખાકારીનો ખ્યાલ કરનારો હોય તે ફળું પોતે-પકડે અને હાથો સામા માણસ ભણી ધરે. તું પારકું સુખ જોનારો છે માટે જરૂર તારાં તમામ કામોમાં સફળ થઈશ.”

આવા સદ્ગુણોને પ્રતાપે વિવેકાનંદ મહાન બન્યા. હવે આંખ મીચીને યાદ કરો : કોઈ છરી માગે ત્યારે તમે છરી કઈ રીતે પકડો છો ?

ગુરુ નાનકનો વ્યાય

મહાન સંત ગુરુ નાનક એ વાર ફરતા ફરતા એક એવા ગામમાં પહોંચ્યા જ્યાં એક ખૂબ જ ધનવાન માણસ રહેતો હતો.

નાનક આવ્યા છે એવા સમાચાર તરત જ ફેલાઈ ગયા. ગામલોકો એમનાં દર્શન કરવા દોડી આવ્યા. મોટી ભીડ જામી ગઈ.

થોડી વારમાં રાત પડી. વાળુવેળા થઈ. નાનકના બે ભક્તો એમને માટે દાળ-રોટીનું ભોજન લઈ આવ્યા. પેલા ધનવાન માણસે પણ નોકર-ચાકરોને મોકલીને મેવા-મીઠાઈઓનો થાળ મંગાવ્યો. એટલામાં એક મજૂર માણસ ખાલી રોટલોં ને મરચું લઈને આવ્યો અને પ્રેમથી એ ખાવાનું એણે નાનક સામે ધર્યું.

હવે નાનકે તો મીઠાઈઓની થાળી સામે જોયું પણ નહીં. પેલા ભક્તોની દાળ-રોટી પણ બાજુએ મૂકી અને રોટલો ને મરચું ખાવાની શરૂઆત કરી.

પોતાના મીઠાઈઓના થાળનું આવું અપમાન થતું જોઈને ધનવાન માણસને તો ખોટું લાગી ગયું. એણે ફરિયાદ કરી. ‘ગુરુજી,

આમ કેમ કરો છો ?

નાનક થોડી પણ તદ્દન મૌન રહ્યા. પછી એમણે ડાબા હાથમાં ધનવાન માણસની મીઠાઈ અને જમણા હાથમાં ગરીબ મજૂરનો રોટલો પકડીને સહેજ દબાવ્યાં. ડાબા હાથની મૂઠીમાંથી ટપક ટપક લોહી નીતરવા માંડ્યું અને જમણા હાથની મૂઠીમાંથી દૂધની ધાર થઈ.

ગુરુજીએ ધનવાન માણસની સામે જોઈને કહ્યું, “લો, તમે પોતે જ જોઈ લીધું ને ? તમારી મીઠાઈમાં અનેક ગરીબ લોકોનું લોહી છુપાયેલું છે. તમે પારકી મહેનતનું શોષણ કરીને ધન મેળવો છો. પણ એ ધનમાં ગરીબોનું લોહી રહેલું હોય છે. પણ આ ગરીબના સૂકા રોટલામાં પ્રામાણિક મહેનત રહેલી છે. એનો રોટલો પવિત્ર છે. હું તો એવો રોટલો જ ખાવાનું પસંદ કરું.”

વિજ્ઞાનીની સરસ્વતીપૂજા

વાત એક વસંતપંચમીની છે.

૧૯૫૪ની સાલ હતી. જાણીતા વિજ્ઞાની મેઘનાદ સહા એ વેળા કલકત્તામાં રહેતા હતા. એમની પાસે એ દિવસે કેટલાક કિશોરો આવ્યા. એ કિશોરો એમના જ મહોલ્લામાં રહેતા હતા. એમણે ડૉક્ટર સહા પાસે સરસ્વતીપૂજા માટે ફાળો માગ્યો ત્યારે સહાએ તેમને પૂછ્યું, “તમે સરસ્વતીની પૂજા કેવી રીતે કરશો ?

આ સવાલ સાંભળીને કિશોરોને ઘણી નવાઈ લાગી. એમને થયું કે આટલો ભણેલોગણેલો માણસ અને મોટો વિજ્ઞાની પણ સરસ્વતીપૂજા કેમ થાય એ નહિ જાણતો હોય ?

એમણે કહ્યું : “ડૉક્ટર સાહેબ ! અમે કલાની દેવી સરસ્વતીની

એક મોટી સુંદર મૂર્તિ બનાવી છે. બ્રાહ્મણને આમંત્રણ આપ્યું છે. એ સરસ્વતીદેવીના મંત્રો ભણીને અમારી પાસે પૂજા કરાવશે. લાઉડસ્પીકરની વ્યવસ્થા પણ કરવામાં આવી છે. સરસ્વતીપૂજા પછી સંગીતનો જલસો થશે અને રાતે નાટક ભજવાશે. આ માટે જ અમે ફાળો એકઠો કરી રહ્યા છીએ.”

ડૉક્ટર સહાએ ડોકું ધુણાવ્યું, “એમ કે ? એ રીતે સરસ્વતીપૂજા થાય, એમ ને ?”

કિશોરોને વધુ નવાઈ લાગી. એમણે પૂછ્યું : “ડૉક્ટર સાહેબ, તમે કેવી સરસ્વતીપૂજા કરો છો ?”

ડૉક્ટર સહાએ હસીને કહ્યું : “મારા ઘરને ઉપલે માળ આવો. હું તમને મારી રીત બતાવું.”

કિશોરો તો એમની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. ડૉક્ટર સાહેબ એમને પોતાના અભ્યાસખંડમાં લઈ ગયા. કિશોરો તો ડઘાઈને જોઈ જ રહ્યા. આખા ખંડમાં પુસ્તકોથી છલકાતી છાજલીઓ અને કબાટ હતાં. ફ્રેન્ચ, જર્મન, અંગ્રેજી, બંગાળી અને સંસ્કૃત ભાષાનાં હજારો પુસ્તકો એ અભ્યાસખંડમાં ઊભરાતાં હતાં. ઘણાંખરાં પુસ્તકો વિજ્ઞાનનાં હતાં. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ અને એવા ગંભીર વિષયોનાં પુસ્તકો પણ અનેક હતાં. મેજ ઉપર પણ પુસ્તકોના ઢગલા હતા અને ત્યાં કાગળ, પેન્સિલ, પેન વગેરે લખવાનાં સાધનો પડ્યાં હતાં.

ડૉક્ટર સહાએ કિશોરોને કહ્યું, “દોસ્તો ! આપણે મહેનત લઈને અભ્યાસ કરીએ તે જ સાચી સરસ્વતીપૂજા છે. બાકી મૂર્તિઓ શણવારવાથી પૂજા થતી નથી.”

ડૉક્ટર મેઘનાદ સહા જાણે સરસ્વતીદેવીના સાચા અને

માનીતા પુત્ર હોય તેમ, એમનું અવસાન પણ ૧૮૫૬ની ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ બરાબર વસંતપંચમીને દિવસે જ થયું.

લાખ દુઃખોની..... એક જ દવા

ઑલીવર ગોલ્ડસ્મીથનું નામ તો તમે સાંભળ્યું જ હશે. ‘વિકાર ઓફ વેકફિલ્ડ’ એમની જગપ્રસિદ્ધ નવલકથા છે.

એ નાના હતા ત્યારે દાક્તરી વિદ્યા ભણતા હતા. એ વિદ્યાર્થી હતા ત્યારથી જ ઉદાર માણસ તરીકે એમની નામના ફેલાવા લાગી હતી.

એ સમયની આ વાત છે. લંડન શહેરના એક ગરીબ લતામાં એક મજૂર બીમાર પડ્યો હતો. બીમારીને કારણે એની નોકરી છૂટી ગઈ હતી અને દવાઓ કરતાં પૈસા પણ ખૂટી ગયા હતા. એ મજૂરની પત્ની બિચારી મૂંઝાઈ ગઈ હતી. એટલામાં એને કોઈકે કહ્યું કે દાક્તર ગોલ્ડસ્મીથ દયાળુ માણસ છે. એમને બોલાવ.

હવે એ ભળી બાઈ પાસે દાક્તરને ઘેર બોલાવવાના તો પૈસા નહોતા. એટલે ગોલ્ડસ્મીથને મળીને પોતાના પતિની બીમારીની વિગતો આપીને કશીક દવા માગવાનું એણે નક્કી કર્યું. એ જઈને ગોલ્ડસ્મીથને મળી. ગોલ્ડસ્મીથ કહે, “બહેન, દરદીને જોયા વિના તો રોગનું નિદાન કેવી રીતે થાય ? એ વિના દવા પણ શી રીતે અપાય ? મારે તમારે ઘેર આવવું પડશે.”

બાઈની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. “દાક્તર સાહેબ ! મારી પાસે વિઝિટ ફીના પૈસા નથી.”

“ડ્યૂ ડ્યૂ ડ્યૂ !” ગોલ્ડસ્મીથે ડચકારો કરીને કહ્યું, “પૈસાની ચિંતા ન કરો.”

પે તો પેલી મજૂર બાઈની સાથે ચાલ્યા. જઈને મજૂરને તપાસ્યો. અત્યાર સુધી બિચારાએ ભૂખડીબારશ દાકતરો પાસે દવા કરાવી હતી. એથી એને જરાય ફાયદો થયો ન હતો. અને પૈસા પણ ખૂટી પડ્યા હતા. પૈસાના અભાવે એને સારો ખોરાક પણ મળતો નહોતો. ખરેખરું પૂછો તો ગરીબી જ એનો રોગ હતી.

ગોલ્ડસ્મીથે કહ્યું, “બાઈ, તમે મારે ઘેર સાંજે આવજો. હું દવાની ગોળીઓ તૈયાર રાખીશ.”

બાઈ સાંજે ગોલ્ડસ્મીથને ઘેર ગઈ. ત્યારે ગોલ્ડસ્મીથે એના હાથમાં એક ડબી મૂકી. ડબી ઉપર એમણે લખ્યું હતું : “ખાસ જરૂર જણાય ત્યારે આમાંથી એક લેવી. ધીરજ રાખવી. મન આનંદમાં રાખવું અને આશા રાખવી.”

બાઈએ ઘેર જઈને ડબી ખોલી જોઈ : એમાં લાખ દુઃખોની એક દવા હતી ! - દસ સોનામહોરો !

એ મજૂરે, આ સોનામહોરો વડે સારો ખોરાક ખરીદવા માંડ્યો. સારી દવાઓ લેવા માંડી. થોડાં જ અઠવાડિયાંમાં તો એ વળી હરતો-ફરતો થઈ ગયો.

તૈમૂરનું શાણપણ

તૈમૂર લંગનું નામ કોણે સાંભળ્યું ન હોય ? એના જમાનાનો એ મહાન સેનાપતિ હતો. એના સૈનિકો દુશ્મન પર જરાય દયા ન દાખવતા. આથી એની આસપાસની દુનિયા એનાથી ધ્રૂજતી રહેતી.

તૈમૂર પોતાના સિપાઈઓની ખૂબ કાળજી રાખતો. એણે એક હુકમ કર્યો હતો કે સિપાઈઓએ ઉકાળેલું પાણી જ પીવું. એના આવા

હુકમને કારણે એના સિપાઈઓને કોઈપણ પ્રદેશનું પાણી નડતું નહીં. તેઓને તાવતરિયા, મરડા, ટાયફોઈડ જેવા રોગો થતા નહિ.

તમે જાણો છો કે પાણીને ઉકાળવાથી અંદરના રોગકારક જીવાણુ નાશ પામે છે.

એક અલગ તરાહનું તીર્થસ્થાન

આ તીર્થસ્થાન એક લીમડો છે. બિહારના મોતીહારી જિલ્લાના તુરકોલિયા ગામે એ તીર્થસ્થાન આવેલું છે. દેશના આઝાદીજંગલનું અને ગાંધીબાપુની નેતાગીરીનું એ તીર્થસ્થાન છે.

વીસમી સદીની શરૂઆતની વાત છે. બિહારના ચંપારણ, મોતીહારી વગેરે પ્રદેશોમાં અંગ્રેજોએ આતંક મચાવી રાખ્યો હતો. એમણે ત્યાંના ખેડૂતોને ગળી (નીલ)ની ખેતી કરવાનું ફરજિયાત કર્યું હતું. ખેડૂતો બીજું કશું વાવે તો અંગ્રેજ માલિકો એમને પકડે અને તુરકોલિયાને લીમડે ઊંધા લટકાવે. પછી અંગ્રેજોના ગુલામ જેવા હિન્દી સિપાઈઓ આ ખેડૂતોને કોરડા મારે !

ધારો કે ખેડૂતોએ ગળી વાવી હોય, છતાં વીઘાદીઠ ચાર ગાંસડી ગળી ન ઊગે તો પણ ખેડૂત ગુનેગાર ગણાતો. એવા ખેડૂતને પણ તુરકોલિયાને લીમડે ઊંધો લટકાવવામાં આવતો. એને કોરડા કે ડંડા મારવામાં આવતા.

અંગ્રેજોએ આ લીમડા નજીક જ એક કલબનું મકાન બનાવ્યું હતું. એની પરસાળમાં અંગ્રેજો બેસતા. સાથે એમની મઢમો બેસતી. સૌ ખાતાં જાય, પીતાં જાય અને ખેડૂતોનો તમાશો જોતાં જાય. ખેડૂત બિચારો દુઃખનો માર્યો રાડ પાડે કે રામનું નામ પોકારે. અંગ્રેજોને

એથી મઝા પડે. ક્યારેક ઊંધો લટકતો કોઈ ખેડૂત માર ખાઈ ખાઈને મરી જાય. અંગ્રેજોનો જલસો તો ય ચાલુ રહે.

ગાંધીજીને અંગ્રેજોના આવા બધા જુલમોના સમાચાર મળ્યા. એમણે આ ખેડૂતોને ગળીવાળા અંગ્રેજોથી છોડાવવા માટે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો. ૧૯૧૭નું એ વર્ષ.

મોતીહારી જિલ્લાના કલેક્ટરે ગાંધીજીને હુકમ કર્યો : “તમે બહારના માણસ છો. અમારા જિલ્લામાંથી જતા રહો.”

ગાંધીજીએ પડકાર કર્યો, “આ દેશ મારો છે, આ ધરતી મારી છે, આ ખેડૂતો મારા ભાઈઓ છે. હું બહારનો માણસ શાનો ? બહારના તો તમે છો ! તમે ચાલ્યા જાવ. હું તો આ બેઠો અહીં !”

અને બાપુએ તુરકોલિયાના આ લીમડા નીચે જ અડીંગા જમાવ્યા. સત્યાગ્રહ કર્યો. આખરે જુલમી અંગ્રેજોએ નમતું જોખવું પડ્યું. ગાંધી બાપુની સત્યાગ્રહી લડાઈની જીતનો સાક્ષી આ લીમડો તીર્થસ્થાન બની ગયો.

પણ કોઈ બેઈમાન નહિ કહે !

એક છોકરો હતો.

એક દહાડો એની સાથે રમનાર કોઈ ન મળ્યું. એકલો બેઠો બેઠો કંટાળ્યો. એટલે પોતાની ફોઈબા પાસે પહોંચ્યો. કહે કે ફોઈબા, ચોપાટ આપો ને.

ફોઈબાએ પૂછ્યું, “ચોપાટ કોની સાથે રમીશ ?”

છોકરો કહે, “એ તો ગોતી કાઢીશ.”

ફોઈબાએ ચોપાટ આપી. છોકરો ઘરની ઓસરીમાં એક

થાંભલા સામે બેઠો. બેયની વચ્ચે ચોપાટ પાથરીને એણે રમત શરૂ કરી. થાંભલાને કહે, “દોસ્ત, તારા દાણા હું નાખીશ અને તારી ચાલ હું ચાલીશ. ડાબે હાથે મારા દાણા નાખીશ અને જમણે હાથે તારા દાણા પાડીશ.”

બસ, આટલું નક્કી કરીને એણે રમવા માંડ્યું. પહેલાં થાંભલાનો દાવ લીધો. એ માટે જમણે હાથે દાણા નાખ્યા. જેટલા દાણા પડ્યા એ પ્રમાણે થાંભલાની કુકરી ચલાવી. પછી ડાબે હાથે પોતાના દાણા નાખ્યા. આમ રમત ચાલતી રહી. ઘણી વારે રમત પૂરી થઈ ત્યારે થાંભલો જીતી ગયો હતો !

થોડે છેટે બેઠાં બેઠાં ફોઈબા આ ખેલ જોતાં હતાં અને હસતાં હતાં. એ બોલ્યાં, “કેમ રે મહાદેવ ! એક થાંભલાથી હારી ગયો ?”

છોકરાએ કહ્યું, “શું કરું, ફોઈબા, ડાબે હાથે દાણા પાડવાની ટેવ નથી ને, એટલે મારા દાણા ઓછા પડતા હતા. થાંભલાનો જમણો હાથ હતો. એટલે એ જીતી ગયો.”

ફોઈએ કહ્યું, “તો પછી તેં પોતાને માટે જમણો હાથ કેમ ન રાખ્યો ? તો જીતી જાત ને ! એક જડ થાંભલાથી તો હારવું ન પડત !”

છોકરાએ અદબ ભીડી. ગૌરવથી કહ્યું, “હારી ગયો તો શું થયું ? મને કોઈ બેઈમાન તો નહિ કહે ને ! મારે માટે જમણો હાથ રાખું અને બિચારા અબોલ થાંભલાને ડાબો હાથ આપું, એ તો બેઈમાની ગણાય..... અન્યાય ગણાય.”

અભણ ફોઈબાને બાળકનો આ જવાબ બહુ સમજાયો નહિ. પણ એને એટલું જરૂર લાગ્યું કે ભત્રીજો અસાધારણ છોકરો છે.

એક થાંભલા સાથેની રમતમાં પણ બેઈમાની ન કરનાર આ

છોકરો આગળ જતાં ખૂબ મોટો ન્યાયાધીશ બન્યો. સમાજસુધારક પણ બન્યો. સર એલન ઓક્ટેવિયન હ્યુમની સાથે મળીને એણે હિન્દી મહાસભાની સ્થાપના કરી.

એ મહાપુરુષનું નામ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે. એમનું ચરિત્ર વાંચીએ ત્યારે ખ્યાલ આવે કે મહારાષ્ટ્રમાં આવા સાચા મહાપુરુષો પણ પેદા થયા છે.

વાર્યા ન રહે તે હાર્યા રહે !

ઘણાં બાળકોને ભૂખનું ભાન નથી હોતું. મા પીરસે એ એમને ઓછું જ લાગે છે. ‘હજુ વધુ આપો, હજુ વધુ !’ એવી એમની માગણી રહ્યા કરે છે. ખૂબ ખાધા કરે છે.

જે ખૂબ ખાય છે એનું શરીર બગડે છે. પણ એથી મોટું નુકસાન બીજું છે. બહુ ખાનારનું દિમાગ કમજોર બને છે. પણ આવું ન સમજતાં બાળકો ખાઉધરાં જ રહે છે.

ગાંધી બાપુના આશ્રમમાં આવો એક છોકરો હતો. એ ખૂબ ખાધા કરતો. ઘણું ખાવાનું માગ્યા કરતો. વડીલો એને બસ કરવાનું કહે ત્યારે નારાજ થઈ જતો. એના મનમાં રહ્યા કરતું કે મને ભૂખ્યો જ રાખવામાં આવે છે. આને કારણે તો એની ભૂખ ઓર ઊઘડતી.

ખાઉધરા ભાઈનો આ કિસ્સો ગાંધી બાપુ પાસે આવ્યો. એમણે બાળકને સુધારવાનો નવો નુસખો કર્યો. આશ્રમનાં અન્ય સૌને બાપુએ જણાવી દીધું કે, આપણે એને જેટલું માગે એટલું ખાવા દેવાનું છે. એમણે એ બાળકને પણ કહ્યું, “દોસ્ત, તારે ખાવું હોય એટલું ખા.”

બાળકે ખાવા માંડ્યું. એણે માંગ્યું એટલું પીરસાવા લાગ્યું. કોઈએ પણ હા-ના કરી નહિ. એટલે સુધી કે એ જોતજોતામાં જમવાના ટેબલ પર જ ઊંઘી ગયો ! કલાકેક આમ ઊંઘ્યા પછી એ જાગ્યો. બાપુએ તેને પૂછ્યું, “હજુ કાંઈ જોઈએ છે, બેટા ?”

બાળકે હા પાડી. તરત જ એને ખાવાનું પીરસાવા લાગ્યું. બાળકે ખાધા કર્યું. એટલું ખાધું કે પછી એક દાણાનીય જગ્યા ન રહી.

બસ, એ પછી ખાણીપીણીએ ખેલ શરૂ કર્યો. બેટમજીના પેટમાં ગડગડાટ શરૂ થઈ ગયો. પેટ ફાટફાટ થવા લાગ્યું. દુઃખાવાનો પાર નહિ. બાળકે રડવા માંડ્યું. વેદનાથી આળોટવા માંડ્યું.

ગાંધીજીએ તેને હેતથી પંપાળ્યો. એને ભોંયેથી ઉપાડીને પથારીમાં નાખ્યો.

એ રાત આખી એ બાળકને પીડા રહી. બાપુએ ખાલી એક વખત કહ્યું કે, બેટા, બહુ ખાઈએ તો આવું થાય !

બસ, એ દિવસથી ભાઈસાહેબ જાતે જ સમજી ગયા. જોઈએ તેટલું જ ખાવાનું એમણે શરૂ કર્યું.

સોય પરલોકમાં પાછી !

લાહોરમાં એક મોટો વેપારી રહેતો હતો. એનું નામ દુનીચંદ હતું. શેઠ દુનીચંદને પોતાના ધનનું ભારે ગુમાન હતું.

એક વાર શેઠ દુનીચંદે પિતૃઓના શ્રાદ્ધની તૈયારી કરી. શહેરના સૌ બ્રાહ્મણો, સાધુઓ, સંતો, બાવાઓને નોતરાં આપ્યાં. મોંઘી મીઠાઈઓ અને બીજી વાનગીઓ બનાવવાની તૈયારી કરી.

એ દિવસોમાં ગુરુ નાનક અને એમનો ચેલો મરદાના

લાહોરમાં હતા. દુનીચંદને ખબર પડી, એટલે એ દોડાદોડ ગુરુજી પાસે આવ્યો. કહે કે જરૂર મારી હવેલીએ જમવા આવજો. શહેરના સૌ બ્રાહ્મણ-જતિ આવવાના છે.

નાનકે પૂછ્યું, “આટલા બધાને શા સારુ જમાડો છો, શેઠ ?”

દુનીચંદ કહે, “ગુરુજી, આ લોકમાં બ્રાહ્મણજતિને જમાડું તે પરલોકમાં મારા પિતૃઓને પહોંચશે. અહીં તમને જે મીઠાઈઓ જમાડીશ તે ત્યાં મારા પિતા જમશે.”

નાનક એ વેળા તો જરાક મલકાયા. વધુ કાંઈ બોલ્યા નહિ. વળતે દિવસે જમવા પણ ગયા. પ્રેમથી જમ્યા પણ ખરા. દુનીચંદે સૌ સાધુ-સંતોને દક્ષિણા આપી. નાનકે એ પણ લીધી. પરંતુ પછી એ દુનીચંદની સામે જઈને કહેવા લાગ્યા, “શેઠ ! મારે તમને એક સોંપણ કરવી છે.”

દુનીચંદને નવાઈ ન લાગી. દરેક જમાનામાં લોભી સાધુ-સંતો પેદા થતા જ રહ્યા છે. તેઓ અહીંથી તહીંથી ધન મેળવે છે અને સંઘરે છે. એ ધન વડે પછી મોટા મહેલો-ખેતરો ખરીદે છે અને મઠ-આશ્રમને બહાને મિલકત જમાવે છે. પણ શરૂઆતમાં એમનું આ ધન શેઠ-શાહુકારો પાસે જ રહે છે. દુનીચંદે માન્યું કે નાનક પાસેય કદાચ આવું ધન હશે અને મારે ત્યાં થાપણ તરીકે મૂકવા ચાહતા હશે. એણે કહ્યું, “ભલે, ગુરુ, તમારે જે સોંપવું હોય તે સોંપો. હું વ્યાજ સહિત પરત કરીશ.”

નાનકે એક ચીંથરીમાં વીટિલી સોય કાઢી. દુનીચંદને એ સોય આપતાં કહ્યું, “આ છે મારી થાપણ.”

દુનીચંદ ભોંઠો પડી ગયો. એણે તો ધનની થાપણ ધારેલી અને અહીં તો સોય મળી !

નાનકે કહ્યું, “શેઠ, મને કોરે કાગળે લખી આપા કે ત્યાં પરલોકમાં આ સોય તમે મને આપશો. પરલોકમાં આ સોય મારાં લૂગડાં સાંધવામાં કામ લાગશે.”

દુનીચંદ ગભરાયો. એ કહે, “ગુરુજી ! મારા મર્યા પછી તો મારી રાખ થઈ જશે. તમારી સોય હું ક્યાંથી પરલોકે લઈ જઈશ ?”

નાનક બોલ્યા, “શેઠ ! તમારી આટલી બધી મીઠાઈ અને બીજી ખાણી-પીણી પરલોક પહોંચે તો આટલી સરખી સોય કેમ ન પહોંચે ?”

દુનીચંદ પાસે આ સવાલનો જવાબ નહોતો.

એટલે આખરે નાનકે સમજાવ્યું, “શેઠ ! તમે ગરીબ-ગુરબાંને અને જોગી-ત્યાગીને જમાડો, એ સારી વાત છે. પણ મફતમાં જમવાની આદતવાળા મોટી ફાંદવાળાને જમાડ્યા કરો એ નકામું છે. તમારા ધન વડે તમે લોકોને જમાડો એના કરતાંય એક વધુ સારું કામ છે. તમે લોકોને ધંધે વળગાડો. તમારા ધન વડે કોઈને ખેતર લઈ આપો, કોઈને શાળ ખરીદી આપો, કોઈને દુકાન ખોલાવી આપો. કોઈને નોકરી-ધંધે વળગાડો. સાચું પુણ્ય એમાં છે.”

એ દિવસથી દુનીચંદે મફતિયા પેટભરાઓને જમાડવાનું બંધ કરી દીધું. કોઈકને રોજગાર મળે એવું કરવા માંડ્યું.

સાચા લેખકની લગની

રાજસ્થાનમાં ટોડરમલ નામના એક જૈન સાહિત્યકાર થઈ ગયા. રાજા અકબરના એક રત્ન રાજા ટોડરમલ કરતાં આ જુદા છે. આ ટોડરમલ ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ નામના એમના ગ્રંથ માટે ઘણા પ્રસિદ્ધ છે.

તેઓ એક દહાડો જમવા બેઠા. જમતાં જમતાં બોલી ઊઠ્યા,
 “મા, આજની રસોઈમાં મીઠું નથી ! તું મીઠું નાખવાનું ભૂલી ગઈ
 લાગે છે.”

ટોડરમલની આ વાત સાંભળીને માતા કાણભર મલકાઈ રહ્યાં.
 પછી બોલ્યાં, “વાહ, દીકરા ! તેં તારો ગ્રંથ લખવાનું કામ પૂરું કરી
 નાખ્યું લાગે છે. ઘણે મહિને આજે કામ પૂરું થયું, કેમ ?”

ટોડરમલ નવાઈ પામી ગયા. “વાહ રે, મા ! વાત સાચી છે.
 મારો ગ્રંથ આજે પૂરેપૂરો લખાઈ ગયો. પણ... તને એની ખબર કેમ
 પડી ?”

માતાએ જવાબ આપ્યો, “બેટા ટોડરમલ, તારી રસોઈમાં મીઠું
 નાખવાનું તો મેં છ મહિનાથી બંધ કર્યું હતું. પણ આજ સુધી તું જમતી
 વેળાય તારા ગ્રંથના જ એટલા વિચાર કરતો કે મીઠાની ગેરહાજરી
 વરતાતી નહિ. આજે તારું મન નિરાંતમાં હશે. કામ પૂરું થઈ ગયું હશે,
 ત્યારે જ તને સ્વાદની ખબર પડી ને !”

વિનય વિના વિદ્યા ન આવે

હિન્દુસ્તાની સંગીતના એક મહાન ઉસ્તાદ અલાઉદ્દીન
 ખાંસાહેબની વાત છે. એ ખૂબ સાદાઈથી જીવવામાં માનતા. સાદું
 જીવન અને ઊંચા વિચાર એ એમના જીવનનો મંત્ર હતો.

એક વાર એ પોતાના ઘરના બાગમાં કામ કરતા હતા. ફાટેલું
 અંડરવેઅર અને લૂંગી પહેર્યાં હતાં. હાથ-પગ માટિયાળા હતા. એ
 વેળા સૂટ-બૂટધારી એક જુવાન આવ્યો. એણે પૂછ્યું, “અરે માળી,
 ઉસ્તાદજી ઘેર છે કે ?”

ઉસ્તાદ અલાઉદ્દીનખાં તો નવાઈ પામીને આ અંગ્રેજી ડ્રેસધારી બંદરને જોતા જ રહ્યા. એટલે જુવાનને લગીર ગુસ્સો આવી ગયો. એ કહે, “અલ્યા બહેરો છે કે શું ? જવાબ આપ. ઉસ્તાદ મળશે ?”

હવે ઉસ્તાદે જવાબ આપ્યો, “હમણાં એ થોડાક કામમાં છે.”

બગીચાનું કામ પણ કામ જ ગણાય ને ! ઉસ્તાદ કાંઈ ખોટું બોલ્યા નહોતા.

જુવાને રોફથી કહ્યું, “ઠીક છે. જા, એમને કહે કે એક સાહેબ મળવા આવ્યા છે. જા જલદી.”

એટલે ઉસ્તાદ પાછલે દરવાજેથી ઘરમાં ગયા. ત્યાંથી આગલે દરવાજે આવીને કહ્યું કે જરા અહીં ગાદીતકિયે બેસો. ઉસ્તાદ કપડાં બદલીને આવે છે. અચ્છા, એ કહો કે આપને માટે ચા-કોફી લાવું કે શરબત ?

આમ વાત ચાલતી હતી ત્યાં જ ઘરને દરવાજે એક મોટી બધી મોટરકાર આવીને ખડી રહી. એમાંથી ત્રણ-ચાર જણ ઊતર્યાં. એકદમ ભપકાદાર રજવાડી વસ્ત્રોવાળા એક ભાઈ સૌથી આગળ ચાલ્યા અને ઉતાવળે આવીને ઉસ્તાદની આગળ નમન કર્યું. ઉસ્તાદે એમને દુઆ ગુજારી અને બિરાજવા કહ્યું. એ પછી રસાલાના બીજા લોકો પણ માટિયાળા હાથ-પગ અને ફાટેલાં લૂગડાંવાળા એ માણસને નમ્યા.

એટલે પેલા જુવાને આ રસાલાના એક જણના કાનમાં સવાલ કર્યો. “આ કોણ છે, જેને સૌ નમે છે ?”

“ભલા માણસ ! એટલીય ખબર નથી ? આ જ છે સંગીતના સૂરજ સમા ઉસ્તાદ અલાઉદ્દીન ખાંસાહેબ !”

એ પછી તો ખબર પડી કે પેલા રજવાડી સજ્જન કોઈ સાધારણ માણસ નહોતા. એ તો રામપુરના નવાબ હતા.

આ જુવાન બીજે દિવસે ફરી વાર આવ્યો. એણે ઉસ્તાદની માફી માગી. કહ્યું કે હું તો તમારી પાસે સંગીત શીખવા આવ્યો છું.

ઉસ્તાદ કહે કે ભાઈ, તમે મને માળી ગણી કાઢ્યો એનું મને ખોટું નથી લાગ્યું. ખોટું લાગ્યું છે એ વાતનું કે તમે વિનયથી વાત કરતાં નથી શીખ્યા. જેનામાં વિનય ન હોય, એને વિદ્યા ન ચડે. ભાઈ, મારી દુઆ તમારી સાથે છે, પણ તમને હું ભણાવી નહિ શકું.

પણ કર્તવ્ય પહેલું

પચીસમી જાન્યુઆરીની રાત હતી.

પ્રજાસત્તાક દિવસ અથવા ગણતંત્ર દિનની આગલી રાત.

હિન્દી પ્રજાસત્તાકના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રબાબુ ત્યારે એકદમ વિમાસણમાં હતા. આકુળવ્યાકુળ હતા. એમના ઘરમાં અત્યારે ફોઈબા જીવનના છેલ્લા શ્વાસ લઈ રહ્યાં હતાં. ફોઈબા એમને માટે માતાથીય વિશેષ હતાં. આ ફોઈબાએ જ એમનું લાલનપાલન કર્યું હતું. હવે એ મરણપથારીએ હતાં. થોડી ઘડીમાં જ એમની આંખો મીંચાઈ ગઈ.

બીજી બાજુ, પરોઢથી જ ગણતંત્ર દિનની તૈયારીઓ શરૂ થઈ ગઈ હશે એ રાજેન્દ્રબાબુ જાણતા હતા. જુદાં જુદાં રાજ્યોની પ્રદર્શન-ગાડીઓ, કલાકારોની મંડળીઓ, લશ્કરની બધી પાંખોની ટુકડીઓ, એ બધાંય પરેડની તૈયારી કરતાં હશે. દેશના બંધારણીય વડા તરીકે રાષ્ટ્રપતિ એ બધાયની સલામી ઝીલતા હોય છે. રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ

પોતાની કલાનો, કસબનો અને કવાયતનો નમૂનો પેશ કર્યો, એનું બધાને ગૌરવ થાય છે. એ વેળા અગર રાષ્ટ્રપતિ પોતે હાજર ન હોય તો એ બધાનાં મન ભાંગી જાય.

તો શું કરવું ?

એક બાજુ માતાતુલ્ય ફોઈબાના મોતનો શોક, બીજી બાજુ ફરજનો સાદ.

આખરે રાજેન્દ્રબાબુએ મન મક્કમ કર્યું. કર્તવ્ય પહેલું બજાવવું. એ પ્રજાસત્તાક દિનની પરેડની સલામી ઝીલવા તૈયાર થઈ ગયા.

સમયસર રાષ્ટ્રપતિની શણગારેલી બગ્ગી આવી. રાજેન્દ્રબાબુ ભારે હૈયે એમાં બેઠા. આખે રસ્તે હજારો લોકોએ તેમને સલામો કરી. એમણે બધાની સલામો ઝીલી.

પરેડના મેદાન પર પહોંચ્યા. કલાકો સુધી પ્રદર્શન-ગાડીઓ, કલાકારો, સશસ્ત્ર દળો, બાળકો, સૌ આવતાં રહ્યાં. રાજેન્દ્રબાબુ લગીરે મોં બગાડ્યા વગર સલામી ઝીલતા રહ્યા. હા, એમના મોં પર ઉદાસી ઝળકતી હતી. પરંતુ લોકોએ માન્યું કે એ તો પ્રસંગની ગંભીરતા હશે.

આમ ને આમ, લગભગ ત્રણ કલાક તેઓ કર્તવ્ય બજાવતા રહ્યા. પછી બગ્ગીવાળાને કહે કે જલદી રાષ્ટ્રપતિભવન ચાલો.

ભવન પર પહોંચતાં જ એ દોડ્યા. ફોઈબાના મૃત દેહ આગળ ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડી પડ્યા. હવે એ દેશના રાષ્ટ્રપતિ નહોતા. હવે એ વહાલેરાં ફોઈબાના નાનકડા ભત્રીજા હતા.

રાજેન્દ્રબાબુ કલાકે સુધી દુઃખ દબાવીને કર્તવ્ય બજાવતા રહ્યા એ વાત નહેરૂ ચાચાએ જાણી ત્યારે એમની આંખો પણ ભીની થઈ

ગઈ. અન્ય પ્રધાનો સાથે એ રાષ્ટ્રપતિભવન ભણી દોડ્યા.
રાજેન્દ્રબાબુનાં આંસુ લૂછ્યાં.

ઉત્તમ ત્યાગ કયો ?

સ્વામિનારાયણ અથવા સહજાનંદ સ્વામી આપણા એક મહાન સંત થઈ ગયા. એમણે ગુજરાતમાં અને ખાસ કરીને કાઠિયાવાડમાં ઘણા લોકોને ગુનાખોરી અને નશાખોરીમાંથી બચાવ્યા હતા. તેઓ સામાન્ય રીતે પ્રત્યક્ષ દાખલો આપીને સદ્બોધ આપવામાં માનતા.

સ્વામી મહારાજને કાઠિયાવાડના કોઈક કાઠીએ એક ઘોડો ભેટ આપેલો. ઘોડો રૂપેરંગે સોહામણો હતો. ચાલમાં રૂઆબદાર હતો. મહારાજને એના પર સવારી કરવામાં ખૂબ આનંદ આવે.

વારે વારે લોકો આ ઘોડાનાં વખાણ કરે. કોઈ એને દેવતાઈ ઘોડો કહે. કોઈ એને અમોલો ઘોડો કહે. કોઈ એને અજોડ કહે. એક જણે એને બેનમૂન કહ્યો, અને જણાવ્યું કે તમને ઉત્તમ જાનવર મળ્યું છે - અઢળક ખજાનાથીયે ઊજળું !

આ વાતને કેટલાક દિવસ વહી ગયા. એક સાંજે આ ઘોડા પર બેસીને સહજાનંદ નદીએ નહાવા ગયા. સાથે કાઠી ડાયરો પણ ચાલ્યો. બધા નદીમાં ખૂબ નાહ્યા. પછી બહાર નીકળ્યા.

એ વખતે નદીકાંઠે એક ગરીબ બ્રાહ્મણ ઊભેલો. એણે મહારાજ સામે હાથ લાંબો કર્યો. કહ્યું કે મદદ કરો.

સહજાનંદે ફટ કરતી પેલા જાતવાન ઘોડાની લગામ બ્રાહ્મણના હાથમાં પકડાવી દીધી. કહ્યું કે : 'લે, આને વેચીને તારી ગરીબી ફેડજે.'

કાઠીઓ તો હાં... હાં... હાં... કરતા દોડી આવ્યા. બોલ્યા કે :
“મહારાજ ! આ શું કરો છો ? આટલો ઉત્તમ ઘોડો આમ મફતમાં
આપી દો છો !”

સહજાનંદ હસીને બોલ્યા : “આ ઘોડાને કારણે મારા મનમાં
થોડા દિવસથી મોહ થવા લાગ્યો હતો. વાહ, શું સુંદર ઘોડો છે !
ગુમાન પણ થવા લાગેલું. કેટલો કીમતી ઘોડો હું હંકારું છું ! આથી
જે ચીજને વહાલામાં વહાલી અને મોંઘામાં મોંઘી માનતા હોઈએ,
તેનો ત્યાગ એ જ સાચો ત્યાગ છે અને સાધુએ તો ખાસ આવો ત્યાગ
કેળવવો પડે.”

દસ વાગતાં દસ વર્ષ પૂરાં !

આપણા દેશમાં લોકહિતનાં કામો કરતાં ઘણી વાર વર્ષોનાં વર્ષ
વીતી જાય છે. સરકારી અફસરોમાં ઝડપથી નવું કામ કરવાનો
ઉત્સાહ જ નથી હોતો.

આવા અફસરો સાથે તો મુસ્તુફા કમાલ પાશા જેવા મહાન
માણસો જ કામ કરી શકે.

તુર્કી દેશને વીસેક વર્ષમાં જ બે હજાર વર્ષ જેટલો આગળ લાવી
મૂકનાર કમાલ પાશા ‘આતાતુર્ક’ એટલે કે ‘તુર્કોના પિતા’ કહેવાય છે.

એ સત્તાધીશ બન્યા ત્યારે દેશમાં ભાષાઓનો ખીચડો હતો.
એમણે પોતાના વડા અફસરોને એક રાતે ભેગા કરીને પૂછ્યું, “તુર્કી
ભાષાને દેશની રાષ્ટ્રભાષા બનાવતાં કેટલો સમય લાગશે ?”

અફસરો કહે, “ઓછામાં ઓછાં દસ વર્ષ.”

કમાલ પાશાએ પોતાના આ ઢીલાપોચા સાથીઓ પર એક

કરડી નજર નાખી અને પછી કહ્યું, “તો માની લો કે આવતી કાલ સવારના દસ વાગ્યા સુધીમાં દસ વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં છે અને તુર્કી ભાષા રાષ્ટ્રભાષા બની ગઈ છે !”

શેઠિયાની મૂછો મૂંડાવી

વલ્લભભાઈ પટેલ હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થી હતા ત્યારની વાત છે. એમના ગામની મ્યુનિસિપાલિટીની ચૂંટણી હતી. ચૂંટણીમાં એમના એક શિક્ષક ઊભા રહેલા અને સામે હતા એક શેઠ.

એ શેઠ ખૂબ ધનવાન હતા એટલું જ નહિ એમને પોતાના ધનનો ઘમંડ પણ હતો. એમણે જાહેર કર્યું કે “આ ચૂંટણીમાં જરૂર જીતીશ અને જો ન જીતું તો મૂછો મૂંડાવી નાખીશ.”

હવે આવો ઘમંડ વલ્લભભાઈને શાનો ગમે ?

એમણે તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓની વાનરસેના એકઠી કરી. બધાને પોતાના શિક્ષકની ચૂંટણીના કામે લગાડી દીધા. ગામ આખાને આ વાનરસેનાએ ગજવી મૂક્યું.

અને પરિણામ ?

શિક્ષક ભાઈ જબરદસ્ત બહુમતીથી ચૂંટાઈ આવ્યા.

આપણા વલ્લભભાઈ પછી એ શેઠિયાને છોડે ? એ તો એક નાચીને લઈને પચાસેક છોકરાઓની ટોળી લઈને શેઠિયાને ઘેર પહોંચી ગયા. એને પકડીને એની મૂછો મૂંડાવી નખાવી.

એકેય ગાળ નહિ બોલું

મદનમોહન માલવીય આપણા આઝાદીજંગના સમયના એક

નેતા હતા. એ મોટા વિદ્વાન પણ હતા અને શિક્ષણશાસ્ત્રી પણ હતા. એમણે ઉત્તમ માનવીય વ્યવહારનો એક સુંદર દાખલો પૂરો પાડ્યો છે.

માલવીયજી એક વાર કોઈની સાથે ચર્ચાએ ચડી ગયા. કશીક દલીલો ચાલતી હતી. એટલામાં સામા માણસને એવું લાગ્યું કે માલવીયજી મને ઉશ્કેરવાની કોશિશ કરે છે. એટલે એ ભાઈએ કહ્યું : “માલવીયજી, મેં મારા સ્વભાવ ઉપર કાબૂ મેળવેલો છે. તમે મને સો ગાળો આપશો તોય મને ક્રોધ નહિ આવે.”

તરત જ માલવીયજીએ કહ્યું, “ભાઈ, આપના ક્રોધ ઉપરના કાબૂની વાત તો પછી આવે છે. મૂળે સો ગાળો બોલવાથી મારું મોં ગંદું થઈ જશે એનું શું ? માફ કરજો, સો તો શું, એકેય ગાળ મારાથી ઉચ્ચારાશે નહિ.”

ફકીરની શિખામણ

દિલ્હીમાં બાદશાહ ઔરંગઝેબ આલમગીરનું રાજ હતું ત્યારે શહેર પાસે એક વિદ્વાન ફકીર રહેતા હતા. એ ઓલિયાને દુનિયાદારીની અનોખી સમજ હતી. ઔરંગઝેબ જ્યારે જ્યારે કશીક મૂઝવણમાં હોય ત્યારે આ ઓલિયાની સલાહ લેતા અને એ સલાહ હંમેશાં કારગત બની રહેતી.

આવું ઘણો સમય ચાલ્યું, એ પછી એક દહાડો ઔરંગઝેબે ઓલિયાને એક પત્ર લખ્યો. એમાં જણાવ્યું કે આપની સલાહ-શિખામણો વડે મને અને રાજને ખૂબ લાભ થયો છે. મારી ઈચ્છા એવી છે કે આપને શહેર બહારની મઢુલીમાંથી બહાર લાવું. આપને સારું મોટું એક મકાન બંધાવી આપવું છે અને આપ સુખચેનથી રહો એ.

માટે થોડીક સોનામહોરો આપવી છે. આપ અમારી આટલી સેવા સ્વીકારશો ને ?

વળતે દિવસે જ બાદશાહને ફકીરનો જવાબ મળી ગયો. એમણે લખ્યું હતું : “અલ્લાહ બાદશાહને સલામત રાખે. પરંતુ મને કશુંક આપવાની તમારી વાત સમજાતી નથી. ભાઈ, મારે મન તો જેવો હું ફકીર એવા જ તમે ફકીર છો. તમારી પાસે જે કાંઈ ધન અને સિક્કા અને સોનાં છે, એ તમારાં તો છે નહિ ! એ તો રાજનાં છે. પ્રજાનાં છે. તમે ફક્ત એના રખેવાળ છો. વળી, મને તો મારી આ મદુલીમાં પણ આનંદ છે. મોટાં મકાન મારે શું કરવાં છે ? માણસને જીવતેજીવ એક ઓરડો જોઈએ, અને પછી એક કબર જેટલી જગા ! એથી વધારેની જે ખેવના કરે છે એ ખોટા છે.”

- કહે છે કે ફકીરનો આ પત્ર બાદશાહ ઔરંગઝેબ હમેશાં પોતાની પાસે રાખતા. ઘણી વાર એ પત્ર વાંચવા કાઢતા અને રડી પડતા. એમણે જીવનભર પોતાને રાજના રખેવાળ માન્યા હતા, માલિક નહિ.

બાપુ અને બાપા

૧૮૬૯માં ઓક્ટોબરની તા. બીજીએ પોરબંદરમાં મોહન નામના જે બાળકનો જન્મ થયેલો તે મોટો થઈને માહાત્મા ગાંધી તરીકે ઓળખાયો. એ જ વરસે મોહન પછી લગભગ બે મહિને, ૧૮૬૯ની તા. ૨૯મી નવેમ્બરે, ભાવનગરમાં અમૃતલાલ નામના બાળકનો જન્મ થયો, તે મોટો થઈને ઠક્કરબાપા તરીકે ઓળખાયેલો. એ અમૃતલાલ વિ. ઠક્કરે ૧૯૧૫માં મુંબઈમાં ભંગીઓની સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવા માંડેલી, ને ૧૯૨૨માં ભીલસેવા મંડળની

સ્થાપના કરેલી. પાછળથી હરિજનસેવક સંઘ તરીકે ઓળખાયેલા અસ્પૃશ્યતાવિરોધી સંઘના મંત્રીપદે તેઓ ૧૯૩૨માં આવેલા.

પોતે જેની સેવા કરવા માગતા હતા તે હરિજનો અને આદિમ જાતિઓની વસ્તીવાળાં જેટલાં સ્થળોએ ઠક્કરબાપા ગયા છે, એટલાંમાં બીજું કોઈ નહીં ગયું હોય. કેટલાય દિવસો અને રાતો સુધી બેઠાં બેઠાં તેઓ રેલગાડીના ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા. વાટમાં જે ખાવાનું મળે તે ખાઈ લેતા, અને એવી ભીડ વચ્ચે પણ પોતાનો પત્રવ્યવહાર પતાવતા. એમ તો મહાત્મા ગાંધી પણ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા. પરંતુ તેમાં ફેર એટલો રહેતો કે એમની મુસાફરી બને તેટલી સગવડભરી બનાવવા રેલવેસત્તાવાળા તેમજ બીજા મુસાફરો હંમેશાં આતુર રહેતા. જ્યારે ઠક્કરબાપાને તો બીજા કોઈ પણ સામાન્ય ઉતારુની જેમ તમામ અગવડો વેઠીને મુસાફરી કરવી પડતી.

એ મૂર્ખતા અને આ મોટી મૂર્ખતા !

હેનરી થોરોની ગણના વિશ્વના મહાન તત્ત્વચિંતકોમાં થાય છે. સત્ય, પ્રામાણિકતા અને આચારવિચારની એકતાના એ બહુ મોટા ઉદાહરણરૂપ હતા. ઉપદેશ પ્રમાણે જ વર્તન, એ એમના જીવનની વિશેષતા હતી. ગાંધીજી એમને પણ પોતાના ગુરુઓમાં એક માનતા.

એક વાર થોરોએ નજીકના ગામમાં રહેતા એક ખેડૂતની જમીન ખરીદી. એનો વેચાણ-દસ્તાવેજ થઈ ગયો. સહીસિક્કા અને લેવડદેવડ પત્તી ગયાં.

પણ બીજે જ દિવસે ખેડૂત થોરોને આશ્રમ આવ્યો. ઘણી વાર તો શું બોલવું તે એને સૂઝ્યું નહિ. થોરોએ ઘણી સમજાવટ કરી ત્યારે

એ બોલ્યો કે મારે ગઈ કાલવાળો જમીનનો સોદો ફોક કરવો છે.

થોરોને ભારે નવાઈ લાગી. 'કેમ એકાએક સોદો ફોક કરવાનું સૂઝ્યું ?'

'મારી પત્ની કહે છે કે હું મૂર્ખ છું. મેં બજારભાવ કરતાં ઘણે ઓછે ભાવે જમીનનો સોદો કર્યો છે.'

'તો હવે ?'

'હવે મારી મૂર્ખતાનો દંડ લો. તમે ચૂકવેલી કિંમત પાછી લો અને સોદો રદ કરો.'

'અચ્છા ! દંડ શો આપશો ?'

'મહેરબાન, હું ગરીબ માણસ છું. વધારે દંડ તો આપી નહિ શકું. આ દસ ડોલર લાવ્યો છું.'

ખેડૂતની વાત સાંભળ્યા પછી ઘણી વાર સુધી થોરો વિચારમૌન રહ્યા. પછી એકદમ બોલી ઊઠ્યા, 'ભાઈ ! તમારાં પત્ની કહે છે કે બજારભાવ જાણ્યા વગર સોદો કરવાની તમે મૂર્ખતા કરી, બરાબર ?'

'બરાબર.'

'એથી તમને બજારભાવ કરતાં ઓછાં નાણાં મળ્યાં, એ પણ ખરું ને ? એ મૂર્ખતા જ ને ?'

'જી, હાં.'

'તો મારી મૂર્ખતાનો શો દંડ ?'

'આપની મૂર્ખતા ? આપની મૂર્ખતાનો તો અહીં સવાલ જ ક્યાં આવે છે ?'

'મારી પણ એક મૂર્ખતા થઈ ગઈ છે, ભાઈ ! તમે જેમ બજારભાવ કરતાં ઓછાં નાણાંમાં સોદો કર્યો તેમ મેં પણ ઓછે ભાવે

સોદો કર્યો ને ? એમ કરીને તમને ખોટમાં ઉતારવાની મૂર્ખતા કરીને ? આ મૂર્ખતા દ્વારા હું એક પ્રકારની ચોરી જ કરી રહ્યો હતો. મારે પૂરી બજારકિંમત તમને ચૂકવી આપવી જોઈતી હતી.’

‘ના, ના, થોરો સાહેબ, આમાં આપનો કશો વાંક નથી. આપે તો મારી મોંમાગી કિંમત મને આપી છે.’

પણ થોરો કહે, ‘નહિ, ભાઈ. અજાણતાં પણ હું અપ્રમાણિક બન્યો છું. માટે હવે તમે ખરેખરો ભાવ જાણીને લાવો. એ પ્રમાણેની કિંમતનો નવો દસ્તાવેજ આપણે બનાવીશું.’

આમ કહીને થોરોએ જૂના દસ્તાવેજના ટુકડેટુકડા કરી નાખ્યા.

(હેનરી થોરો : જન્મ ૧૨-૭-૧૮૧૭)

જેનો મિત્ર કોઈ નહિ, એનો મિત્ર હું !

ઘણી વાર ગંભીર ગુનો કરનારને ફાંસીની સજા થઈ જાય છે. નીચલી અદાલતે આવી સજા ફરમાવી હોય તો ઉપલી અદાલતની દાદ માગી શકાય છે. પણ જ્યારે બધી અદાલતો દયાની દાદને ફગાવી દે ત્યારે છેલ્લે દયાની અરજી કરવાની હોય છે. આવી અરજી રાજ્યના વડાને કરવામાં આવે છે. બ્રિટન જેવા દેશમાં રાજા કે રાણી રાજ્યના વડાપદે હોય ત્યાં એમને દયાની અરજી મોકલાય છે. લોકશાહી દેશોમાં રાષ્ટ્રપતિને અરજી કરાય છે.

આવો એક લોકશાહી દેશ અમેરિકા. ત્યાં રાષ્ટ્રપતિ (પ્રેસીડેન્ટ) રાજ્યના વડા ગણાય છે.

ઓગણીસમી સદીમાં અમેરિકામાં એક આરોપીને ફાંસીની સજા થઈ ગઈ. એ માણસ પોતાને નિર્દોષ માનતો હતો. ફાંસીની સજા તો કાનૂની આંટીઘૂંટીને કારણે થઈ છે, એવી એને ખાતરી હતી. આથી એણે દયાની અરજી લખી. દેશના પ્રેસીડેન્ટને સંબોધીને એ અરજી મોકલી.

અરજી પ્રેસીડેન્ટ પાસે પહોંચી. એમણે અરજી વાંચી. એમાં દયાની માગણી ખૂબ વ્યવસ્થિત રીતે કરાઈ હતી. મુદ્દાસર હતી. આરોપીની નિર્દોષતાની ખાતરી થઈ જાય એવી હતી. રાષ્ટ્રપતિના સચિવે આ અરજી એમને વાંચી સંભળાવી. રાષ્ટ્રપતિએ કહ્યું, “આ માણસની મોતની સજા ઘટાડવા જેવી લાગે છે, મને તો ! અરજી કેટલી બધી વ્યવસ્થિત છે !”

ત્યાં તો સચિવે કહ્યું, “મિસ્ટર પ્રેસીડેન્ટ ! આ અરજી ઉપર તો વિચાર પણ કેવી રીતે થાય ?”

રાષ્ટ્રપતિએ પૂછ્યું, “કેમ ?”

સચિવે કહ્યું, “નામદાર ! આવી અરજીઓ સાથે દરેક વેળા થોડાક ભલામણપત્રો હોય છે. નાનામોટા આગેવાનો, સંસદસભ્યો, ધર્મસંસ્થાના આગેવાનો, વકીલો જેવા કોઈકની ભલામણ હોય છે. હવે, આ અરજી સાથે તો એવો એક પણ ભલામણપત્ર નથી !”

સચિવની દલીલ સાંભળીને પ્રેસીડેન્ટ મંદ મંદ હસ્યા. એ બોલ્યા, “એવા બધા ભલામણપત્રો આરોપીને ક્યારે મળે ? એ મોટો માણસ હોય અને આવા મોટા માણસો સુધી એની પહોંચ હોય ! મોટા માણસો એના મિત્રો હોય ! આ અરજી કરનાર મુફલિસને કોઈ જ એવો મોટો મિત્ર લાગતો નથી. પણ હું દેશનો પ્રેસીડેન્ટ છું. જેનો મિત્ર કોઈ નહિ, એનો મિત્ર હું ! આ અરજી પર લખો કે દયા માટેની

બલામણ પ્રેસીડેન્ટે કરી છે !”

- આવી લોકહિતની દષ્ટિ ધરાવતા એ પ્રેસીડેન્ટ કોણ, એ જાણો છો ?

એ હતા અમેરિકાના અમર પ્રેસીડેન્ટ અબ્રાહમ લિંકન.

શેતાનનું કામ

સર સૈયદ અહેમદ ખાન અલીગઢ મુસ્લિમ યુનિવર્સિટીના સ્થાપક, સમાજસુધારક અને લેખક હતા. મૌલાના શિબ્લી જેવા કવિ-લેખકો એમના મિત્રો હતા. તેઓ આપસમાં કેવી રીતે મજાક કરી લેતા એનો એક પ્રસંગ છે. સર સૈયદ અહેમદની ખૂબ જ ગંભીર અને કડક છબી આમ જનતા સામે પેશ કરવામાં આવે છે પરંતુ તેઓ કેવી હળવી મશ્કરી પણ કરી શકતા તે આ પ્રસંગથી જણાય છે.

એક વાર એક કમરામાં સર સૈયદ બેઠા હતા. સાથે મૌલાના શિબ્લી અને સૈયદ મુમતાઝ અલી પણ બેઠા હતા. એવામાં સર સૈયદ હાંફળાફાંફળા થઈને એક કાગળ શોધવા લાગ્યા. બબડવા લાગ્યા કે અરે, કાગળ હમણાં અહીં હતો અને અચાનક ક્યાં ગયો ? કાગળ ખૂબ કામનો છે.

એટલામાં મૌલાના શિબ્લીએ જોયું કે પોતે ગાદીની જે બાજુએ બેઠા છે એની ધાર નીચે ગડી વાળેલો કાગળ પડ્યો છે. એમને મજાક સૂઝી. સર સૈયદને કાગળ માટે ઘાંઘાઘાંઘા થતા જોવાની એમને મજા આવી. સર સૈયદ વધુ અકળાય એ માટે પોતે સહેજ નમીને પેલા કાગળ પર હાથ મૂકી દીધો, અને પોતે પણ જાતે સર સૈયદના કાગળની શોધમાં જ હોય તેમ અહીંતહીં નજરો ફેરવીને જોવા લાગ્યા.

પણ સર સૈયદ તો માણસના જબરા પારખુ હતા. મૌલાનાની આંખો જોતાં જ સમજી ગયા કે દાળમાં કાળું છે ! મૌલાના નજર, ગરદન, પગ, બધું ફેરવે છે. પેલો હાથ જમીન પરથી ફેરવતા નથી ! જરૂર એ જ કાગળ દબાવીને બેઠા છે. એટલે એ હસતાં હસતાં બોલ્યા, “ઘરડાં-બુઢાં લોકો પાસે એક વાત સાંભળેલી - કોઈ ચીજ ગુમ થઈ જાય છે તેનું કારણ શેતાન હોય છે. શેતાન પોતાના હાથ હેઠળ એ ચીજ દબાવી દે છે. મૌલાના, જરા જુઓ તો, તમારા હાથ નીચે તો અમારો કાગળ નથી ને !”

આ સાંભળતાં જ મૌલાના ખડખડાટ હસી પડ્યા. એ કહે, “સર સૈયદ ! તમે તો ચહેરા વાંચનારા છો !”

ફાર્બસની દોસ્તીને ખાતર

ગુજરાતમાં સાહિત્ય, વિદ્યા, ઈતિહાસની શ્રેષ્ઠતમ પ્રણાલિકાઓ શરૂ કરનાર બે જણ : જેમ્સ ફાર્બસ અને દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ. ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યને પ્રારંભિક ઘડતર આપવામાં મોટામાં મોટો ફાળો દલપતરામે આપ્યો, અને એમને પ્રેરણા તથા પ્રોત્સાહન ફાર્બસે પૂરાં પાડ્યાં. બંને વચ્ચે અતૂટ આત્મીય મૈત્રી થઈ ગયેલી.

ફાર્બસે ગુજરાતમાં વિદ્યાઓની પ્રવૃત્તિ પાંગરે એ માટે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી સ્થાપેલી. (પછીથી એનું નામ ગુજરાત વિદ્યાસભા થયું.) ફાર્બસના સૂચનથી દલપતરામે આ સંસ્થાનો હવાલો સંભાળ્યો, અને એને ઉપક્રમે ઈતિહાસ, કાવ્ય, વાર્તા, લોકસાહિત્યનું સંશોધન, પુરાતત્ત્વ જેવાં અનેક ક્ષેત્રોમાં પાયાનું કામ શરૂ કર્યું.

પણ પછી ફાર્બસ ઈંગ્લેન્ડ ગયા અને દલપતરામનો એ સંસ્થામાંથી રસ ઊડી ગયો. વળી, બીજે એમને દસગણા પગારની નોકરી પણ મળી. દરમિયાનમાં ફાર્બસને સ્થાને આવેલા મિસ્ટર કર્ટિસને જણાવ્યું કે દલપતરામની ગેરહાજરીમાં વર્નાક્યુલર સોસાયટી ખાડે જવા લાગી છે. એમણે એકાદબે વાર દલપતરામને કહી જોયું કે જૂની કામગીરી પાછી ઉપાડી લો. પણ ફાર્બસ વિનાની સોસાયટીમાં પાછા જવાનું દલપતરામે ઈન્કારી દીધું.

કર્ટિસ મૂંઝાયા. કવિને પાછા વળવાને કેમ સમજાવવા ? એવામાં એમને યાદ આવ્યું કે ફાર્બસ અને દલપતરામ અભિન્ન મિત્રો હતા. એટલે જો ફાર્બસ સૂચવે તો કદાચ કવિ પાછા ફરે. એમણે ફાર્બસને ઈંગ્લેન્ડ પત્ર લખ્યો કે તમે કવિને સોસાયટીનું કામ ઉપાડી લેવા ભલામણ કરતો પત્ર લખો.

ફાર્બસે એ પ્રમાણે પત્ર લખ્યો. એ વાંચતાં જ કવિએ બસો રૂપિયાની નોકરી છોડીને વળી વીસ રૂપિયાની સોસાયટીની નોકરી પાછી સ્વીકારી લીધી ! દસગણો પગાર એક મિત્રના શબ્દને ખાતર જતો કર્યો. એ રીતે દોસ્તીનો પણ અપાર મહિમા કર્યો.

ગુજરાતી સાહિત્યજગતમાં આજે ક્યાં મળશે આવી દોસ્તી ?

(દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ : જન્મ ૨૪-૧-૧૮૨૦)

પછી બદનામ કયે શો લાભ ?

ઉનકા જો ફર્ક હૈ વોહ એહલે-સિયાસત જાને,

મેરા પયગામ મુહબ્બત હૈ. જહાં તહ પહુંચે.

એ લોકોની જે ફરજ હોય તે સજકારણના વડેરાઓ જાણે,

મારો તો કવિ તરીકે એક જ સંદેશો પ્રેમનો છે. રાજકારણીઓના જેટલી મારી કાંઈ પહોંચ નથી. પણ જ્યાં સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી મારે તો પ્રેમ-સંદેશ જ પહોંચાડવાનો છે.

માનવતાવાદીઓ અને સમતાવાદીઓના ધ્યેયમંત્રનું સ્થાન લઈ શકે એવા આ શેરના કવિ હતા જિગર મુરાદાબાદી. એક માનવતાવાદી કવિ તરીકે એમની પ્રતિષ્ઠા હતી. એમનો આ માનવતાવાદ માત્ર સાહિત્ય પૂરતો મર્યાદિત નહોતો, પણ એમના તમામ વ્યવહારોમાં વ્યક્ત થતો, એ બતાવતો એક પ્રસંગ છે.

જિગર પોતાના એક મિત્રની સાથે કશેક જવા નીકળ્યા. જગા દૂર હતી. ઘોડાગાડીમાં બેઠા. જોયું તો ઘોડાગાડીમાં એક માણસ બેઠેલો જ હતો. જિગરે એને જોયો છતાં વણજોયો કરી દીધો. એ આદમીએ પણ નજરો નીચી ઢાળી દીધી. જિગરના મિત્રે જોયું કે એ લોકોની હાજરીથી પેલો મુસાફર અકળાતો હતો. પછી એને ઊતરવાની જગા આવતાં જ એ નીચી નજરે સડસડાટ ઊતરી ગયો.

મિત્રે કહ્યું, “જિગર સાહેબ, આ માણસ આપણી હાજરીથી ખૂબ અકળાતો હોય એવું કેમ લાગતું હતું ?”

જિગર કહે, “બિચારો અકળાય જ ને ! અગાઉ એક ઘોડાગાડીમાં જ એણે મારું પાકિટ તફડાવી લીધું હતું !”

“કહ્યું હોત તો આપણે બે જણ થઈને એની ધોલાઈ કરત !”

“એથી આપણને શો લાભ ?” જિગરે કહ્યું, “એની બિચારાની બેઈજજતી થાત. પોતાના કામ બદલ એને પસ્તાવો થતો હતો એ તો એના ચહેરા પરથી ચોખ્ખું દેખાતું હતું. પછી એને બદનામ કરવાથી શો ફાયદો ?”

એમાં ભાઈબંધી ન ચાલે !

અમેરિકાના પહેલા પ્રમુખ હતા જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન.

એક વાર એમની ઓફિસમાં એક માણસને નીમવાની જરૂર પડી. જગા બહુ મહત્વની હતી. પગાર પણ સારો મળવાનો હતો. ઘણા લોકો એ જગા મેળવવા તલપાપડ હતા. એને માટે ઘણી અરજીઓ પણ વોશિંગ્ટનની ઓફિસમાં આવી.

એમાંથી એક અરજી વોશિંગ્ટનના એક મિત્રની હતી. લોકો માનતા હતા કે જગા એ મિત્રને જ મળશે. અને એ મિત્રને પણ લાગતું હતું કે ભાઈબંધ આપણી જ તરફદારી કરશે !

પણ મિત્રને ખબર નહોતી કે વોશિંગ્ટન તો કોઈ સગપણ કે સંબંધ કરતાં દેશના કામને ઊંચું ગણતા હતા. એમને તો આ જગા પર સારી રીતે, પ્રામાણિકતાથી અને લાયકાતથી કામ કરે એવા માણસની જરૂર હતી. એટલે એમણે એવા એક લાયક માણસ પર પસંદગી ઉતારી.

એમણે એ માણસની નિમણૂક જાહેર કરી. મિત્રને જગા ન મળી.

સૌથી મઝાની વાત તો એ હતી કે વોશિંગ્ટને જે માણસને પસંદ કર્યો તે વિરોધી પક્ષનો સભ્ય હતો !

આથી વોશિંગ્ટનના ઘણા દોસ્તોએ કહ્યું, “ભાઈ, તમે આવી નિમણૂક કેમ કરી ? વિરોધી પક્ષના માણસને પસંદ કરવાને બદલે તમારે જૂના ભાઈબંધને જ એ જગા આપવી જોઈતી હતી.”

દોસ્તોની આ ભલામણને અવગણીને વોશિંગ્ટને કહ્યું, “ભ ઈઓ, એ ભાઈબંધ મને ભાઈબંધ તરીકે ઘણો વહાલો છે. પણ

હું માનું છું કે પેલી નિમણૂક માટે એની પાસે પૂરતી લાયકાત નથી. પ્રજાકીય કામો માટે જેમની નિમણૂક થાય તે પૂરતી લાયકાત ધરાવતા હોવા જોઈએ. એમાં ભાઈબંધી ન ચાલે !”

સાચા પ્રમાણપત્ર

જાણીતા રૂસી લેખક લીઓ તોલ્સ્તોય એક જમીનદાર હતા. એમને ઘણી વાર ખેતીનાં અને એવાં અમુક કામો માટે માણસોની જરૂર પડતી.

એક વાર એવી જ રીતે એમને એક માણસની જરૂર હતી. એમણે કેટલાક મિત્રોને કહી રાખેલું કે કોઈ લાયક માણસ મળે તો એને મારી પાસે મોકલજો. એટલે પછી આવા એક મિત્રે એક માણસને મોકલ્યો પણ ખરો. આ માણસ પાસે ઘણાબધા પ્રમાણપત્રો હતા. આમ છતાં તોલ્સ્તોયે એને નોકરીએ ન રાખ્યો અને જેની પાસે કશા પ્રમાણપત્રો નહોતા એવા માણસને રાખી લીધો.

કેટલાક સમય પછી પેલો મિત્ર તોલ્સ્તોયને મળ્યો. એણે ફરિયાદ કરી : “મેં મોકલેલા માણસ પાસે આટલા બધા પ્રમાણપત્રો હોવા છતાં તમે એને કેમ ન રાખ્યો ? જેની પાસે એક પણ કાગળ ન હતો એને શા માટે રાખી લીધો ?”

તોલ્સ્તોય બોલ્યા, “મિત્ર, જે માણસને મેં પસંદ કર્યો છે એની પાસે અમૂલ્ય પ્રમાણપત્રો છે. એણે મારા ઓરડામાં આવતાં પહેલાં મારી રજા માગી હતી. પછી પોતાના પગ બારણા પાસે મૂકેલ ચટાઈ પર લૂછ્યા હતા. એનાં કપડાં સાધારણ, પણ ચોખ્ખાં હતાં. મેં એને જે પ્રશ્નો પૂછ્યા એમના એણે મુદ્દાસર જવાબ આપ્યા હતા. ઈન્ટરવ્યૂ

પૂરો થયા પછી મારી રજા લઈને એ નમ્રતાથી બહાર ગયો હતો. એણે કશી ચાંપલાસ કરી નહોતી. કોઈની સિફારશ એ લાવ્યો નહોતો. એને આત્મવિશ્વાસ હતો કે એની લાયકાતને કારણે એને કામ મળી જ જશે. આટલા બધા પ્રમાણપત્ર બહુ ઓછા માણસો પાસે હોય છે. તમે મોકલેલા માણસ પાસે તો આમાંનો એકેય પ્રમાણપત્ર નહોતો. એ સીધેસીધો બારણામાં ધસી આવ્યો હતો. ધબ્બ કરતો ખુરશી પર બેસી ગયો હતો. આના ને તેના સગપણની ડંફાસ હાંકતો હતો. કહો, એના લેખિત પ્રમાણપત્રો શા કામના ?”

દેશની હાલત ખરાબ છે, કારણ કે...

સર એમ. વિશ્વેશ્વરૈયા આપણા દેશના ઇતિહાસમાં એક ઘણું મોટું નામ છે. એ ઘણા સારા વિજ્ઞાની, ઈજનેર અને વહીવટકર્તા હતા. ઘણા મોટા દેશભક્ત પણ હતા. અને પ્રામાણિકતાનો તો તેઓ જીવતોજાગતો નમૂનો હતા.

પોતાની લાંબી આવરદા દરમિયાન એક વાર તેઓ મૈસૂર રાજ્યના દીવાન બનેલા ત્યારની એક સરસ કથા આજના રાજકર્તાઓએ સમજવા જેવી છે.

વિશ્વેશ્વરૈયા એક વાર દીવાન તરીકે રાજ્યમાં પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં એમને એક નાના ગામમાં રાતવાસો કરવાની જરૂર પડી. એ ગામમાં વીજળીની સગવડ નહોતી. એટલે રાતે કશું કામકાજ કરવું હોય તો મીણબત્તીની મદદ લઈને કરવું પડે એમ હતું.

હવે એ દિવસે રાતે ગામનો મુખી વિશ્વેશ્વરૈયાને મળવા ગયો.

એણે જોયું કે દીવાન સાહેબ એક મેજ પર બેઠા બેઠા કશાંક કાગળિયાં તપાસી રહ્યા છે. એમના મેજ ઉપર બે મીણબત્તીઓ ઊભી છે. એમાંથી એક સળગે છે અને બીજી બુઝાયેલી છે.

મુખીએ દીવાન સાહેબને રામ રામ કર્યા અને સામેની પાટલી પર બેઠક લીધી.

દીવાન સાહેબે એને આવકાર આપ્યો અને પૂછ્યું, “કહો, મુખી સાહેબ ! કેમ આવવું થયું છે ? કશા સરકારી કામે આવ્યા છો કે અમસ્થા જ ?”

મુખી બોલ્યો, “મને થયું કે આપને આ અજાણ્યા ગામમાં એકલું એકલું લાગતું હશે. એટલે આપની સાથે વાતો કરવા અને આપનું મન બહેલાવવા માટે આવ્યો છું.”

વિશ્વેશ્વરૈયા કહે, “ત્યારે ઊભા રહો. આપણે એક મિનિટ પછી વાતો કરીશું.”

આમ કહીને એમણે મેજ પર ઊભેલી બીજી મીણબત્તી સળગાવી અને તરત જ પહેલી મીણબત્તી બુઝાવી નાખી.

મુખી તો આ જોઈને નવાઈ જ પામી ગયો. એણે પૂછ્યું, “દીવાન સાહેબ ! આપે આવું કેમ કર્યું ?”

વિશ્વેશ્વરૈયા કહે, “ભાઈ, આપ આવ્યા ત્યારે હું સરકારી કામ કરી રહ્યો હતો અને જે મીણબત્તી સળગતી હતી તે સરકારી નાણાં વડે ખરીદાયેલી હતી પણ તમારે તો મારી સાથે વ્યક્તિગત વાતો કરવી છે. એટલે એ માટે સરકારી મીણબત્તી ન વપરાય. આથી મેં મારાં વ્યક્તિગત નાણાં વડે ખરીદાયેલી મીણબત્તી સળગાવી છે.”

આચરણ વિનાનો ઉપદેશ નકામો

મહારાષ્ટ્રમાં એક જાણીતા સંત વધી ગયા. એમનું નામ જ્ઞાનેશ્વર હતું. પોતાની હયાતીમાં જ એ ઠીકઠીક જાણીતા બની ગયા હતા અને ઘણા લોકો એમની પાસે સલાહસૂચના નં ઉપદેશ લેવા આવતા.

એ જ રીતે એક વાર એક બાઈ આવી. એની સાથે એક નાનકડો છોકરો હતો. છોકરો જરાક દૂબળો-પાતળો લાગતો હતો.

એ બાઈએ સંત જ્ઞાનેશ્વરને કહ્યું, “મહારાજ ! હવે તો તમે જ આ છોકરાને સુધારો.”

“કેમ, શો સુધારો કરવાનો છે ?”

બાઈ કહે, “એને ખૂબ ગોળ ખાવાની આદત પડી ગઈ છે. રોટલા ઓછા ખાય છે અને ગોળ વધારે ખાય છે. વૈદ્યરાજ કહે છે કે ખૂબ ગોળ ખાવાને કારણે એની તબિયત વળતી નથી. હવે આ છોકરાને તમારામાં બહુ જ શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ છે. જો તમે એને ગોળ ખાવાની ના પાડશો તો એ જરૂર માનશે.”

સંત જ્ઞાનેશ્વર તો થોડી વાર વિચારમાં પડી ગયા. પછી બોલ્યા, “સારું બહેન ! તમે અને દીકરો બરાબર એક અઠવાડિયા પછી આવજો.”

એ બાઈ તો દીકરાને લઈને ગઈ અને એક અઠવાડિયા પછી પાછી આવી. એટલે સંત જ્ઞાનેશ્વરે પેલા છોકરાને કહ્યું, “જો ભાઈ ! હવે બહુ ગોળ ન ખાતો હં !”

બાઈ નવાઈ પામી ગઈ. બસ, આટલો જ ઉપદેશ ? સંત અગર આટલું જ કહેવા માગતા હતા તો અઠવાડિયા અગાઉ પણ કહી શક્યા

હોત. મને તો એમ કે સંત કેટલોય અવનવો ઉપદેશ આપશે !

એટલે એણે કહ્યું, “મહારાજ ! ખાલી આટલું જ કહેવું હતું તો તે દિવસે પણ તમે કહી શક્યા હોત !”

સંત જ્ઞાનેશ્વર મંદમંદ હસીને બોલ્યા, “બહેન ! તે દવસે તો હું કશું જ કહી શકું એમ નહોતો. કારણ કે મને પોતાને પણ ગોળ બહુ જ ભાવે છે અને દરરોજ મારા ભાણામાં મારે ગોળ તો જોઈએ જ. હવે હું ગોળ ખાતો હોઉં અને એક નાના છોકરાને ગોળ ખાવાની ના પાડું એ ક્યાંનો ન્યાય ? એટલે પહેલાં તો મેં જ ગોળ ખાવાનું બંધ કર્યું. એક પૂરા અઠવાડિયા સુધી હું ગોળ વગર ચલાવી શકું છું કે નહિ એ મારે જોવું હતું. એ મેં જોઈ લીધું. મેં અઠવાડિયાથી એક કાંકરી પણ ગોળ ખાધો નથી. એટલે હવે હું આ દીકરાને ગોળ નહિ ખાવાનું કહી શકું છું.”

નાયી મારો ગુરુ

મહારાષ્ટ્રમાં એક વિદ્વાન થઈ ગયા. એમનું નામ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે. તેઓ પહેલાં એક સારા વકીલ હતા અને પછી ન્યાયાધીશ બનેલા.

એક વાર એમને કશાક કામે કલકત્તા જઈને રહેવાનું થયું. ઠીકઠીક લાંબો સમય રહેવાનું હતું. રાનડેને લાગ્યું કે જ્યાં કામ કરતા હોઈએ ત્યાંની ભાષા શીખી લેવી જોઈએ. એટલે એમણે બંગાળી ભાષા શીખવા માંડી.

એમને બંગાળી શીખવનાર કોઈ ખાસ શિક્ષક નહોતા. તેઓ જાતે જ કેટલીક પ્રાથમિક ચોપડીઓ મેળવીને વાંચતા અને બંગાળી શીખતા. કેટલીક વાર કશું ન સમજાય તો જે બંગાળી હાથવગો હોય

એને પૂછી લેતા !

એક વાર એવું બન્યું કે એક પુસ્તકમાં કેટલાક શબ્દો એમને સમજાયા નહિ. એ કોને પૂછવા એનો પોતે વિચાર કરતા હતા. એટલામાં એમની હજામત કરનારો નાચી આવી ચડ્યો. રાનડેએ હજામત શરૂ કરાવતાં પહેલાં કહ્યું, “ભાઈ, મને તમારી ભાષાના કેટલાક શબ્દો સમજાતા નથી. એ સમજાવશો ? ચોપડી લઈ આવું ?”

નાચીએ હા પાડી એટલે રાનડે પોતાના ઓરડામાંથી એક ચોપડી લઈ આવ્યા. પછી તો હજામત કરાવતા જાય અને સવાલો પૂછતા જાય. એમ ઘણા વખત સુધી ચાલ્યું.

આખરે નાચી પોતાનું કામ પતાવીને ગયો. એટલે રસોડામાંથી રાનડેનાં પત્ની બહાર આવ્યાં અને રાનડેની હાંસી કરતાં કહેવા લાગ્યાં કે “વાહ રે, મોટા વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિજી ! એક નાચી પાસે વેદા ભણવા બેઠા !”

ત્યારે જરાય હસ્યા વગર, ગંભીર બનીને રાનડે બોલ્યા, ‘ભાઈ ! તમને ગુરુ દત્તાત્રયની કથા યાદ છે ? એમણે એક હજાર ગુરુ કર્યા હતા. એમાં કૂતરાનો પણ સમાવેશ થયો હતો, કારણ કે કૂતરા પાસેથી પણ વફાદારીનો ગુણ ગ્રહણ કરવા જેવો છે. એ જ રીતે, નાચી જેવા સામાન્ય માણસ પાસેથી પણ ગુણ અને વિદ્યા ગ્રહણ કરવામાં મને કશી નાનમ લાગતી નથી. જો હું મારા એક હજાર ગુરુઓની યાદી બનાવું તો એમાં આ નાચીનું નામ પહેલું મૂકું.”

સાચું શાણપણ

તમે બાઈબલના રાજા સુલેમાનનું નામ તો સાંભળ્યું જ હશે. કેટલાક એને સોલોમન કહે છે. તે ઘણો જ શાણો હતો, અને પૃથ્વી અત્તરનાં પૂમડાં

પર જીવી ગયેલ એ સૌથી શાણો રાજવી મનાય છે. એના આટલા બધા શાણપણનું કારણ શું ? જૂની ચોપડીઓમાં લખ્યું છે કે એને પશુ-પંખીઓ અને જીવજંતુઓની ભાષા આવડતી હતી. એ વાત સાચી હોય કે ખોટી, પરંતુ નાનાં નાનાં જંતુઓ તરફ પણ એ સમભાવથી જોતો.

સોલોમનના શાણપણની ખ્યાતિ દૂર દૂર સુધી ફેલાઈ હતી. એ વેળા આફ્રિકાની મધ્યમાં કોઈક જગાએ શીબા નામની એક રાણી રાજ કરતી હતી. એણે પણ સોલોમનની ખ્યાતિ સાંભળી. એને થયું કે મારે સોલોમનને મળવું જોઈએ અને જોવું જોઈએ કે લોકો કહે છે એવો શાણો એ છે ખરો ?

એટલે શીબા દૂર દૂરના પોતાના દેશમાંથી ચેરુશાલેમ આવી. ત્યાં સોલોમનની રાજધાની હતી. અહીં આવીને એણે સોલોમન સાથે જ્ઞાનની ને ડહાપણની વાતો કરવા માંડી. એ પોતે પણ કાંઈ ઓછી વિદ્વાન નહોતી. એણે સોલોમનને કેટલાય પ્રશ્નો પૂછ્યા. કેટલાય કોયડા પૂછ્યા. રાજા સોલોમને એના બધાય સવાલોના બરાબર જવાબો આપ્યા.

સોલોમન અને શીબાની આ જ્ઞાનવાર્તાની સરખામણી આપણાં પુરાણોમાં આવતી જ્ઞાની રાજા જનક વિદેહી અને વિદુષી ગાર્ગીની જ્ઞાનવાર્તા સાથે કરી શકાય.

સોલોમનમાં આટલું શાણપણ ક્યાંથી આવ્યું એ જાણવાનું શીબાને બહુ મન હતું.

એક વાર સોલોમન અને શીબા ઘોડેસવાર થઈને ફરવા નીકળ્યાં. બન્નેના શૂરા સરદારો અને સિપાઈઓ એમની સાથે જ હતા.

થોડુંક ફર્યા હશે ત્યાં એ લોકોના મારગમાં કીડીઓનો એક રાફડો આવ્યો. તરત જ રાજા સોલોમને પોતાના ઘોડાને અટકાવી દીધો અને એ જોર જોરથી હસવા લાગ્યો.

શીબાને નવાઈ લાગી. એણે કહ્યું, “રાજાજી ! શાણા માણસો કારણ વગર હસતા નથી. પરંતુ તમે કશા જ દેખીતા કારણ વગર હસવા લાગ્યા છો. મારે શું સમજવું ?”

સોલોમન કહે, “શીબા ! હું કારણસર જ હસ્યો છું. આ કીડીઓની વાત સાંભળીને મને હસવું આવી ગયું.”

“અચ્છા ? શું કહે છે કીડીઓ ?”

“એ કહે છે કે જુઓ, રાજા સોલોમન ઘોડે ચડીને આવ્યો. એ ભારે શાણો ગણાય છે. પણ હમણાં જ એ ઘોડાની ખરીઓ હેઠળ આપણને કચડી નાખશે !”

“ઓહ !”

રાજા સોલોમને આટલી વાત કરીને ઘોડાને બાજુને વાળી લીધો. બીજા સૌના ઘોડા પણ કીડીઓના રાફડાને તરીને ચાલ્યા.

રાણી શીબા સમજી ગઈ કે રાજાને કીડીઓએ કશું કહ્યું નથી. પરંતુ એનું હૃદય જ એટલું કોમળ અને એટલું દયાળુ છે કે એ કીડીઓનીય વગર કારણે હત્યા ન કરે.

આવો રાજા શાણપણ માટે વખણાય એમાં શી નવાઈ ?

મિત્રની મુશ્કેલી વેળાએ

એમનું નામ ‘બાળ’ હતું.

ઘણા ઉદાર માણસ.

એક વાર એમના એક મિત્રને નાણાંની જરૂર પડી ગઈ. બાળે એ મિત્રને તરત જ નાણાં ઉછીનાં આપ્યાં.

એ વાતને ઘણો વખત વીતી ગયો. પણ પેલા ભાઈ પોતાનું દેવું ચૂકવી શક્યા નહિ. એટલે એ બાળને પોતાનું મોં પણ બતાવી શક્યા નહિ.

એવામાં એક દિવસ બાળને સમાચાર મળ્યા કે પેલા ભાઈ તો બીમાર છે. બાળ તો તરત જ દોડતા દોડતા બીમાર મિત્રની ખબર કાઢવા પહોંચી ગયા. પણ એમને જોતાં જ બીમાર મિત્રના હોશ ઊડી ગયા. એ પરાણે પરાણે બોલ્યો, “ભાઈ સાહેબ, આપના પૈસા....”

પણ બાળે એને અધવચ્ચે જ બોલતો અટકાવી દીધો. ખૂબ જ મમતાથી અને નરમાશથી કહ્યું, “મિત્ર ! અત્યારે રૂપિયા યાદ કરવાનો વખત નથી. હું તો તમારી તબિયત જોવા આવ્યો છું. પૈસા માગવા આવ્યો નથી. ઊલટાનું, અત્યારે તમારે દવાની ખાસ જરૂર છે. માટે લો, આ થોડાક રૂપિયા રાખો અને સારી દવા કરાવો. કોઈ વાતે મૂંઝાશો નહિ.”

આટલું કહીને, થોડાક રૂપિયા પેલા મિત્રની પથારી પર મૂકીને એ સડસડાટ ચાલ્યા ગયા. ત્યાં વધુ વખત ઊભા રહીને બીમાર માણસને શરમાવવાનું એમને ઠીક ન લાગ્યું.

કોઈ પણ માણસની ખરી મુશ્કેલીને વખતે, એની ભૂલો વીસરી જઈને પણ મદદ કરવા તૈયાર રહેનાર એ મહાન માનવીનું નામ હતું બાળ ગંગાધર ટિળક. મોટા થઈને એ ‘લોકમાન્ય ટિળક’ તરીકે ભારતમાં અને દુનિયામાં જાણીતા બન્યા.

સદાય વહેતું રહે એનું નામ જીવન

સ્વામી રામતીર્થનાં સંભારણાંમાંથી એક સરસ પ્રસંગ મળે છે.

સ્વામીજી એક વાર જહાજ વાટે જાપાનની મુલાકાતે જઈ રહ્યા હતા. જહાજમાં એમની સાથે એક વૃદ્ધ જાપાની ભાઈ પણ મુસાફરી કરતા હતા. એમની ઉંમર નેવું વર્ષ જેટલી હશે. એમના હાથપગમાં કંપવા થયો હતો અને આંખો પણ નબળી પડી ગઈ હતી.

પણ સ્વામીજીએ જોયું કે આવી અવસ્થામાં પણ પેલા જાપાની ડોસાજી ચીની ભાષા શીખે છે !

હવે ચીની ભાષા તો જગતની અઘરામાં અઘરી ભાષા છે. એમાં છપ્પન હજાર તો જુદી જુદી જાતના અક્ષર-આકારો બને છે. બહુ થોડા ચીની લોકો પણ પૂરી ભાષા શીખે છે. એવી અઘરી ભાષા આ ઉંમરે પણ લગનથી શીખી રહેલા આ ડોસાજીને જોઈને કોને નવાઈ ન લાગે ?

એટલે સ્વામી રામતીર્થે પૂછ્યું, “આપે આ ઉંમરે આટલી અઘરી ભાષા શીખવાનું શરૂ કર્યું છે, એ નવાઈની વાત છે. આપ ક્યારે એ શીખી લેશો અને ક્યારે એનો ઉપયોગ કરશો ?”

એ સાંભળીને મીઠું મીઠું મલકાતા ડોસાજી બોલ્યા, “જ્યાં સુધી જીવીએ ત્યાં સુધી કંઈક ને કંઈક શીખતાં રહેવું જોઈએ. એ વગર જીવનનો અર્થ શો ? એક દિવસ મરવું તો છે જ. પણ મરણની રાહ જોઈને હાથ જોડીને બેસી રહેવું એ તો જીવનનું અપમાન છે. જે વહેતું રહે, જ્ઞાનનાં નવાં નવાં ક્ષેત્રોમાં ફરી વળે એનું જ નામ જીવન.”

વૃદ્ધ જાપાનીની આ વાત સાંભળીને સ્વામીજીના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

સાચાં ઘરેણાં

બંગાળના મહાપુરુષ ઈશ્વરચન્દ્ર વિદ્યાસાગરનું નામ તો દેશનું એકે-એક બાળક જાણે છે. તેઓ નાનપણથી જ ખૂબ દયાળુ હતા. એમને આંગણે આવનાર કોઈ ગરીબગુરબું ખાલી હાથે જાય તે એમને ગમતું નહિ.

એક વાર સવારના પહોરમાં એક ગરીબ માણસ બારણે આવ્યો. એને થોડાક પૈસાની સખત જરૂરત હતી. ઈશ્વરચન્દ્ર ઘરમાં ગયા અને માને કહ્યું, “બારણે એક ગરીબ માણસ આવ્યો છે. એને થોડાક પૈસા આપવાના છે.”

માતા કહે, “દીકરા ! અત્યારે તો ઘરમાં પૈસા નથી. અને થોડા દિવસ પૈસા આવે એવું પણ લાગતું નથી.”

ઈશ્વરચન્દ્ર કહે, “રોકડા પૈસા ન હોય તો કાંઈ નહિ. આ તારી સોનાની બંગડીઓમાંથી એક ઉતારી આપ. એ વેચીને પૈસા લઈ આવું.”

માતા કહે, “દીકરા ! મારી પાસે આટલું ઘરેણું છે તે તો રહેવા દે ! પછી મને કોણ ઘડાવી આપવાનું છે ! તારા બાપુજી તો છે નહિ.”

“અરે મા ! મને જરાક મોટો થવા દે. પછી તો તારો આખો દેહ ઘરેણે મઢી દઈશ. પણ અત્યારે મને આ બંગડી આપી દે.”

માતાને દીકરાના હઠીલા સ્વભાવની ખબર હતી. એના ઉદાર સ્વભાવની પણ ખબર હતી. એમણે એક બંગડી ઉતારી આપી. ઈશ્વરચન્દ્ર બંગડી લઈને બજારે ગયા અને પૈસા લાવીને પેલા ગરીબ માણસને આપ્યા.

આ વાતને તો ઘણાં વરસ વીતી ગયાં. ઈશ્વરચન્દ્ર ખૂબ ભણીને

મોટા માણસ બની ગયા. એક વાર એમણે માતાને કહ્યું, “મા, મેં તારી પેલી બંગડી ઉતરાવેલી ને ! હવે કહે, કેટલાં ને કેવાં ઘરેણાં ઘડાવું ?”

માતા કહે, “દીકરા ! હું ઘણા વખતથી આ બાબતનો વિચાર કરતી હતી. તને એ વાતની યાદ દેવડાવવી હતી. તેં જ એ વાત યાદ કરી તે સારું કર્યું. મારે એવાં ઘરેણાં તારી પાસે ઘડાવવાં છે જે ખૂબ કીમતી હોય.”

ઈશ્વરચંદ્ર કહે, “તું કિંમત-બિંમતની ચિંતા ન કર. મારે તને ક્યાં ઘરેણાં ઘડાવી આપવાં એ જ કહે ને !”

માએ શાંતિથી કહ્યું, “તો સાંભળ, બેટા ! મારે કાંઈ સોના-ચાંદીનાં ઘરેણાં નથી જોઈતાં. એ ઘરેણાં તો માણસ-માણસ વચ્ચે વેરઝેર કરાવે છે. તારે મને ત્રણ ઘરેણાં આપવાનાં છે. એમાં પહેલું ઘરેણું છે જ્ઞાન. આપણા દેશનાં કરોડો બાળકો ભણતર વગર અજ્ઞાની રહે છે. તું એમને ભણાવ. એમને માટે નિશાળો શરૂ કર. બીજું ઘરેણું સેવા છે. આ ગરીબ દેશમાં અનેક લોકો અનેક જાતના રોગોથી પીડાય છે અને એમને પૂરતી સારવાર કે દવાઓ મળતી નથી. માટે તું એમને માટે બને તેટલાં વધુ દવાખાનાં શરૂ કરાવજે. ત્રીજું ઘરેણું જીવન છે. અને જીવનનો આધાર અન્ન છે. દેશમાં હજારો લોકો એવા છે જેમને બે ટંક અન્ન મળતું નથી. તું એમને માટે સદાવ્રત ખોલજે. બસ, આ ત્રણ ઘરેણાં આપીશ તો મને સંતોષ થશે.”

ચમત્કાર નહિ, મળની એકાગ્રતા

સ્વામી વિવેકાનંદ એક વાર અમેરિકા ગયા હતા ત્યારની આ વાત છે.

એક વાર તેઓ દરિયાકાંઠાના એક ગામે ગયા હતા. ત્યાં ફરતાં

ફરતાં તેઓએ એક અજબ દૃશ્ય જોયું. કાંઠા ઉપર કેટલાક છોકરાઓ ઊભા હતા.

એકના હાથમાં બંદૂક હતી. બીજા કેટલાકના હાથમાં રબરના દડા હતા. એક છોકરો પાણી ઉપર જોરથી દડો મારે. દડો ઊછળે એટલે બંદૂકવાળો ગોળીબાર કરે. આખી રમતનો હેતુ એવો હતો કે નિશાનબાજી કરીને દડાને વીંધી નાખવો.

સ્વામીજીને આ રમતમાં ભારે રસ પડી ગયો. એ જોવા માટે ઊભા રહી ગયા. પણ ઘણા વખત સુધી એકેય છોકરો દડો વીંધવામાં સફળ ન થયો. એમને સતત નિષ્ફળ જતા જોઈને સ્વામીજીને હસવું આવી ગયું.

પેલા છોકરાઓ એમને હસતા જોઈ ગયા. એક હિન્દુસ્તાની સાધુને આમ હસતો જોઈને અમેરિકન છોકરાઓને માઠું લાગી ગયું. એમાંથી એક છોકરો બોલ્યો, “એય બાવાજી ! આમ હસો છો કેમ ?”

સ્વામીજી કહે, “આટલી બધી વાર તમને નિશાન તાકવામાં નિષ્ફળ જતા જોઈને મને હસવું આવે છે.”

છોકરો કહે, “આમાં હસવાનું શું છે ? ઊછળતા દડાનું નિશાન તાકવું એ કાંઈ બચ્ચાના ખેલ નથી. ભલભલા નિશાનબાજો પણ એમાં નિષ્ફળ જાય છે.”

સ્વામીજી કહે, “અચ્છા, જરા મને આ બંદૂક થોડીક વાર માટે આપો જોઈએ.”

બંદૂકવાળા છોકરાએ સ્વામીજીને બંદૂક આપી. સ્વામીજીએ બંદૂક કેવી રીતે કામ કરે છે એ જોઈ લીધું. પછી દડાવાળા એક છોકરાને કહ્યું, “હવે દડો ઉછાળો.”

છોકરાએ જોર કરીને દડો ઉછાળ્યો. સ્વામીજીએ એકાગ્ર થઈને

બંદૂકનો ઘોડો દબાવ્યો, અને દડો વીંધાઈ ગયો.

આ રીતે સ્વામીજીએ એક પછી એક સાત દડા વીંધી નાખ્યા. એકેય વાર એમની નિશાનચૂક ન થઈ.

એટલે છોકરાઓ બધા એમને ઘેરી વળ્યા. એક જણે કહ્યું, “મહારાજ ! તમે તો કોઈ ધંધાદારી નિશાનબાજ લાગો છો !”

સ્વામીજી કહે, “ભાઈઓ ! ખરેખર તો મેં મારી જિંદગીમાં કદી બંદૂક ફોડી જ નથી.”

“તો પછી... તો પછી આટલી સરસ નિશાનબાજી તમને આવડી ક્યાંથી ? શું કશો ચમત્કાર કર્યો ?”

સ્વામીજી કહે, “ભાઈ ! ચમત્કાર - ફમત્કાર જેવું દુનિયામાં કશું નથી. ખરેખર મેં મન એકાગ્ર કરીને નિશાનબાજી કરેલી, એટલે સફળ થયો છું. મનની એકાગ્રતાથી આપણી બધી શક્તિઓ એકાગ્ર બને છે અને ચમત્કારી લાગે એવાં કામ આપણે કરી શકીએ છીએ.”

પહેરો વારો નવકવિનો

સાહિર લુધિયાનવી ઉર્દૂ ભાષાના એક બહુ જ મોટા કવિ થઈ ગયા. ૧૯૮૧માં એમનું અવસાન થયું.

પોતે ખૂબ મોટા કવિ હતા, પણ અભિમાન જરાય ન મળે. અને ઉદારતા તો એમની જ ! નવા અને નાના કવિઓ, ગાયકો, કલાકારોને આગળ લાવવા ખૂબ મહેનત કરે.

એક વાર મુંબઈમાં એક મુશાયરો યોજાયો હતો. મુશાયરો એટલે કવિ-સંમેલન.

મુશાયરો હોય એટલે નાનામોટા સૌ કવિઓને એમાં

બોલાવવામાં આવે. અહીં પણ કેટલાક નવા કવિ આવ્યા હતા.

પણ લોકોને તો જૂના, જાણીતા અને માનીતા કવિને સાંભળવાનું જ ગમે. એટલે એક નવો કવિ ઊભો થયો કે તરત લોકોએ પોકાર કરવા માંડ્યો. “અમારે સાહિર સાહેબને સાંભળવા છે ! સાહિર ! સાહિર !”

નવો કવિ બિચારો મૂંઝાયો. મુશાયરાના સંચાલકે એને ઈશારો કર્યો કે તમેતમારે ચાલુ રાખો.

પણ કવિની બેએક લીટી બોલાઈ હશે ત્યાં જ વળી બૂમ પડી :
“સાહિર ! સાહિર !”

હવે સાહિર લુધિયાનવીથી ન રહેવાયું. એ છલાંગ મારતા ઊભા થઈ ગયા. માઈક પાસે ગયા. પેલા નવા કવિને વિનંતી કરીને એમણે માઈક હાથમાં લીધું. પછી એ બુલંદ અવાજે બોલ્યા : “હર સૂરજ અપની અપની જગહ આફતાબ હોતા હૈ.”

એટલે કે સૂરજનાં કિરણ જ્યાં જ્યાં પડે ત્યાં એનું દરેક કિરણ સૂરજરૂપ જ છે. એક કિરણ એ પણ એક સૂરજ છે. એનું અપમાન એ સૂરજનું અપમાન છે. એને પ્રકાશવા ન દેવું તે સૂરજને પ્રકાશ આપવાનો ઈન્કાર કરવા બરાબર છે.

સાહિર આગળ બોલ્યા, “માટે પહેલાં આ નવા સૂરજનો પ્રકાશ માણો, એ પછી જ સાહિર તમારી સામે આવશે.”

આટલું બોલીને એ બેસી ગયા. શ્રોતાઓએ નવા કવિને પૂરેપૂરો સાંભળી લીધો એ પછી જ પોતે પોતાની કવિતા ગાવા આગળ આવ્યા.

ખાખીનો ડર ટળે તો...

અત્યારે આપણે જેને ઉત્તર પ્રદેશ કહીએ છીએ તેને અંગ્રેજોના વખતમાં યુનાઈટેડ પ્રોવિન્સીઝ (સંયુક્ત પ્રાન્તો) કહેતા હતા. ત્યાં એક અત્યંત ન્યાયપ્રિય ન્યાયાધીશ થઈ ગયા.... ઘણી વાર તેઓ કાયદાની પોથીને બાજુએ મૂકીને માનવતાની દૃષ્ટિએ ન્યાય કરતા. કેટલીક વાર તેઓ ગુપ્ત વેશે નગરમાં ફરતા અને ગુનાની જાતતપાસ કરતા. આથી લોકોએ તેમનું હુલામણું નામ “ફેન્ટમ” રાખ્યું હતું.

તેઓ કેટલીક વખત બીરબલની ઢબે ઈન્સાફ કરી આપતા. અને કાનૂની કાર્યવાહીની લાંબી લખ્ખનછખ્ખન ટાળતા.

એક સવારે ‘ફેન્ટમ’ ન્યાયાધીશ પોતાના તાબાની એક જેલની મુલાકાતે ગયા હતા. ત્યાં એક કોટડીમાં એમણે એક ગામડિયાને જોયો. એના ચહેરા પરથી એ સાવ ભોળો માણસ લાગતો હતો. જેલની કોટડીમાં ખૂબ અકળાઈ રહ્યો હતો. એ ગુનેગાર જેવો તો જરાય લાગતો નહોતો !

એટલે ન્યાયાધીશે એ માણસ વિષે પૂછપરછ કરી. પોલીસવાળાઓએ એને વિષેના કાગળ આપ્યા. એમાં લખ્યું હતું કે આ માણસ રીઢો ઘરફાડુ ચોર છે. એના પર મુકદ્દમો ચલાવવાનો બાકી છે.

ન્યાયાધીશે તરત જ ગામડિયાની ઘરપકડ કરનાર જમાદારને બોલાવી મંગાવ્યો. જમાદાર ખૂબ જ જાડો, તગડો અને ઠીંગણો માણસ હતો. એની ફાંદ એના કમરપટ્ટા પરથી ઢોળાઈ જતી હતી.

ન્યાયાધીશે એને પૂછ્યું, “તમે આ ગામડિયાને કેમ પકડી છે ?”

જમાદાર ઘડીભર વિચારમાં પડી ગયો. પછી એ બોલ્યો, “સાહેબ, એક દહાડો હું રોન મારતો હતો ત્યારે આ માણસ એક મકાન આગળ લપાતોછુપાતો દેખાયો. હું એની નજીક પહોંચ્યો એટલે એણે ભાગવાની તૈયારી કરી. એટલે મને શંકા પડી કે આ ચોર હશે. હું દોડ્યો. એ દોડ્યો. મેં એને પકડી પાડ્યો. જડતી લીધી. એની પાસેથી એક પતરી, એક મીણબત્તી, દીવાસળીની એક પેટી અને એક સ્ક્રૂદ્રાઈવર મળ્યાં. આ બધું ઘરફોડ ચોરી માટે વાપરી શકાય છે. એટલે મેં એની ધરપકડ કરી.”

ન્યાયાધીશે પૂછ્યું, “આ માણસે ભાગવા માંડ્યું ત્યારે તમે એનાથી કેટલે છેટે હતા ?”

જમાદાર કહે, “આશરે બસો કદમ.”

ન્યાયાધીશે ફરી વાર પૂછ્યું, “શું ખરેખર તમે એટલું અંતર કાપીને આ દોડતા માણસને પકડી પાડ્યો ? મને લાગે છે કે મારે તમારી આ બહાદુરી જોવી જોઈએ.”

આમ કહીને ન્યાયાધીશે પેલા ભોળા ગામડિયાને કોટડીમાંથી બહાર કઢાવ્યો. જેલનો મોટો દરવાજો ખોલી નખાવ્યો. જેલના મેદાનમાં ગામડિયાને ઊભો રાખ્યો અને જાડિયા જમાદારને એનાથી દોઢસો ડગલાં દૂર ઊભો રહ્યો.

પછી એમણે ગામડિયા જુવાનને કહ્યું, “હું સીટી વગાડું એટલે તારે દોડવા માંડવાનું છે. આ જાડિયો જમાદાર જો તને પકડી પાડે તો પાછો આવજે. તારા પર કેસ ચલાવીશું. પણ જો એ તને પકડી ન શકે તો તારે જાતે પાછા આવવાની જરૂર નથી. તું આઝાદ બનીને ઘેર જજે.”

આ પછી એમણે સીટી વગાડી. ગામડિયો તો સશક્ત હતો. એ

તો આંખના પલકારામાં મેદાન વીંધીને ઝાંપો વળોટીને ક્યાંનો ક્યાં નીકળી ગયો.

અને જાડિયો જમાદાર ?

એ તો લફડફફડ દોડ્યો. ઝાંપા સુધી પહોંચતાં હાંફી ગયો. અને ઝાંપા બહાર નીકળતાં જ રૂની ગાંસડીની જેમ ધબ્બ કરતો પડ્યો.

‘ફેન્ટમ’ ન્યાયાધીશે કહ્યું, “આ ગામડિયા લોકો એક વાર ખાખી રંગથી ડરતા અટકી જાય તો ખરેખરી તાકાત તો એમનામાં જ હોય છે.”

હિન્દના સાચા સપૂતની ખુમારી

હિન્દના વીસમી સદીના સૌથી મહાન સપૂતોમાં મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ એક હતા. ધર્મ અને કોમથી પર ઊઠીને વતન અને માનવતાને પ્રાથમિકતા આપનાર જે મૂઠીભર લોકનેતાઓ આપણને મળ્યા એમાં મૌલાના આઝાદ અગ્રણી હતા. મૌલાના એક મુસ્લિમ ધાર્મિક આગેવાનના દીકરા હતા અને ધાર્યું હોત તો પોતે પણ ધાર્મિક આગેવાન બનીને ઘણી પૂજા પામત, ઘણાં નજરાણાં મેળવત, એશ-આરામથી જીવત. પરંતુ એમણે તો ઈન્સાનિયતને સૌથી મોટો ધર્મ માન્યો. ધર્મની ગાદી છોડી દીધી, જ્ઞાનની કલમ અપનાવી. હિન્દના મુસ્લિમોને અલગ ફિરકો બનીને તૂટી જતા રોકીને એક વિરાટ હિન્દી સમાજના ગૌરવશાળી હિસ્સેદાર બનાવવા જિંદગીભર તેઓ જહેમત કરતા રહ્યા.

આ કામ માટે શરૂઆતમાં એમણે અખબાર કાઢ્યું. એમનું અખબાર હતું ‘અલ હિલાલ’. એ અખબાર કોઈ ધર્મવિરોધી નહોતું. પરંતુ સ્વતંત્રતાલક્ષી હતું. જ્ઞાનલક્ષી હતું. ખાસ કરીને પરદેશી

માલિકો, જુલમગારો, શોષણખોરો, નફાખોરો, વ્યાજખોરો સામે એની જેહાદ હતી. આ જેહાદ સ્વાભાવિક રીતે જ ગરીબોની પાસે કાળી મજૂરી કરાવીને બદલામાં લાઠી-ચાબુક આપનાર માલિકો અને જમીનદારો સામે પણ હતી.

પછી આવા લોકો મૌલાનાને મદદ કરવા નીકળે ત્યારે શું થાય ? મૌલાના એવી મદદ સ્વીકારે ખરા ? છતાં એક મુસ્લિમ જમીનદારે એમને નાણાં ધરવાની ગુસ્તાખી કરી જ ! એ સાહેબે મૌલાના ઉપર સારી એવી મોટી રકમનો ચેક મોકલ્યો. પત્રમાં લખાવ્યું કે એક વરસ સુધી મારા તરફથી આ રીતે મદદ મળતી રહેશે. એ શ્રીમાનને એમ કે મૌલાના મારી મદદ માટે આભાર માનશે. ‘અલ હિલાલ’માં મારે માટે સારું સારું લખશે. મારાં વખાણ કરશે !

પણ મૌલાના આઝાદ સમજતા હતા કે આવા ધનવાન લોકો પોતાની વાહ વાહ કરાવવા માટે મદદનાં બટકાં ફેંકતા હોય છે. એમણે તો જમીનદારનો ચેક પાછો મોકલ્યો. પછી એક પત્ર લખ્યો. આ પત્ર દરેક નાગરિકે, દરેક અખબારે અને પત્રકારત્વના દરેક વિદ્યાર્થીએ વાંચવા-સમજવા જેવો છે.

“અમે આ કામ અમારાં બાવડાંને બળે હાથમાં લીધું છે. રૂપિયાને જોરે લોકોની વાહ વાહ મેળવવા ઝંખતા ધનવાનોના દાનને ભરોસે શરૂ કર્યું નથી.

“અમે બજારમાં લાભ માટે નહિ પણ નુકસાન માટે આવ્યા છીએ. પ્રશંસા માટે નહિ પણ નફરત માટે ઉત્સુક છીએ. સુખનાં ફૂલો નહિ પણ દુઃખ અને વ્યાકુળતાના કાંટા શોધીએ છીએ. દુનિયાનાં ધનદોલતનું બલિદાન લેવા માટે નહિ પણ અમારી જાતનું બલિદાન આપવા આવ્યા છીએ. આવા લોકોને મદદ કરવાથી શું આપનું મન

ખૂશ થશે ?

“આપે આ મદદ શા માટે મોકલી છે તે હું જાણતો નથી. જો આપ મને ખરીદવા માગતા હો તો આ રકમ ઘણી વધારે છે. મારી કિંમત તો ઘાસના એક ટોપલાથી પણ ઓછી છે. જો આપ મારા વિચાર-વિવેકને ખરીદવા માગતા હો, તો મારે ખૂબ નમ્રતા સાથે કહેવું પડશે કે આપના ચાંદીના ચંદ ટુકડા તો શું, આપની સમગ્ર મિલકત અને સાથે કોહિનૂર હીરો અને દુનિયાનું સામ્રાજ્ય રાખો, તોય એ બધું મારા વિચારો આગળ તુચ્છ છે. આપ એક વિશ્વાસ રાખજો, આ વિચારોને તો ફક્ત સમ્રાટોના સમ્રાટ એવા ભગવાન જ ખરીદી શકશે.”

દીકરીની ભેટ બાપથી લેવાય ?

વારાણસી (બનારસ)ની એક સંસ્થા આખા દેશમાં મશહૂર છે. એનું નામ કાશી નાગરી પ્રચારિણી સભા છે. આ સંસ્થા હિન્દી ભાષા અને સાહિત્યના વિકાસ માટે ખૂબ કામ કરે છે.

આ સંસ્થાના સ્થાપકોમાંના એક ડૉ. શ્યામસુંદર દાસ હતા. તેઓ આ સંસ્થાને પોતાની પુત્રી સમાન ગણતા. એના વિકાસ અને પ્રગતિ માટે ખૂબ મમતા રાખતા.

હવે એક વાર આ સંસ્થાએ એક મોટું કામ ઉપાડ્યું. એ કામ હિન્દી ભાષાનો મોટો શબ્દકોશ તૈયાર કરવાનું હતું. એ કામ ઘણાં વરસ ચાલ્યું. એના કેટલાક સંપાદકો પણ એ દરમિયાનમાં અવસાન પામ્યા. આખરે એ કામ પૂરું થયું. એ શબ્દકોશનું નામ ‘બૃહત્ હિન્દી શબ્દસાગર’ રાખવામાં આવ્યું. એનું ઉદ્ઘાટન કરવાનો સમારંભ ગોઠવાયો. એ નિમિત્તે નક્કી કરવામાં આવ્યું કે શબ્દકોશના જે

સંપાદકો હયાત હોય એ દરેકનું બહુમાન કરવું. એમને એક એક શાલ, ઘડિયાળ અને ફાઉન્ટન પેન ભેટ આપવાં.

આ વાત ડૉ. શ્યામસુંદરે પોતાને ઘેર જઈને પત્નીને કહી.

પંડિતનાં પત્ની એમના જેવાં જ ભાવનાશાળી હતાં. એમણે પૂછ્યું, “બધા સંપાદકો તો આ ભેટનો સ્વીકાર કરશે. પણ શું તમેય સ્વીકાર કરવાના છો ?”

શ્યામસુંદર કહે, “હા. હું પણ સ્વીકાર કરીશ.”

પત્ની કહે, “તમે તો હંમેશાં કહ્યા કરો છો કે નાગરી પ્રચારિણી સભા તમારી દીકરી બરાબર છે.”

“હા, એ તો સાચું.”

“ત્યારે તમે દીકરીની ભેટ લેશો ? આપણા સંસ્કાર તો એવા છે કે પિતાથી દીકરીના ઘરનું દૂધ પણ ન લેવાય !”

પત્નીની આ વાત સાંભળીને ડૉ. શ્યામસુંદરની આંખ ઊઘડી ગઈ. એમણે નક્કી કર્યું કે જે સંસ્થાને પોતાની ગણી હોય એના તરફથી કશા લાભની આશા રાખવી એ તો શરમજનક છે.

ડૉ. શ્યામસુંદરે કશી જ ભેટ લેવાનો ઇન્કાર કરી દીધો.

રાગવિધાના ગાલ પર થપ્પડ !!

અમારા એક બાળસાહિત્યકાર મિત્ર છે. એક વાર એ ભીડમાં આવી પડ્યા, એટલે બાળકોને વાર્તાઓ કહીને ગુજરાન ચલાવવાનું એમણે નક્કી કર્યું. એક શાળામાં ગયા. શાળાના આચાર્ય એમનો અને એક મદારીનો, એમ ભેગો કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો. છોકરાંઓએ કાર્યક્રમ જોઈ-સાંભળીને જે પાંચ-દસ, પાંચ-દસ પૈસા આપ્યા. એની કલ

રકમ સાડા ત્રણ રૂપિયા થઈ. એટલે આચાર્ય એમાંથી બન્ને જણાને પોણા બે-પોણા બે રૂપિયા વહેંચી આપ્યા.

અમારા એ મિત્ર આ પ્રસંગને વારંવાર યાદ કરે છે અને આપણી પ્રજામાં સાહિત્ય-સંગીત-કલા તરફ કેવી ઉદાસીનતા છે એની વાત કરે છે.

પરંતુ શરૂ શરૂમાં આવો કડવો વ્યવહાર પામનાર એ કંઈ એકલા નથી. ભલભલા સમર્થ લોકોને આવા અનુભવ થયેલા છે.

દાખલા તરીકે સંગીતમાર્તંડ (સંગીતના સૂર્યસમા) ગણાયેલા પંડિત વિષ્ણુ દિગંબર પલુસકર.

મહારાષ્ટ્રમાં ૧૮૭૨માં જન્મેલા વિષ્ણુ દિગંબર પલુસકરે પોતાના સમયના એક ઉત્તમ ગુરુ પાસે તાલીમ લીધી હતી. ગુરુ રામકૃષ્ણ બુવા ઈચ્છલકરંજીકર પાસે દસ વરસ લગી એ સંગીત શીખ્યા હતા.

દસ-દસ વરસની આવી સઘન તાલીમ પછી વિષ્ણુ દિગંબરે સંગીતના કાર્યક્રમો આપીને કમાણી કરવાનું નક્કી કર્યું. આ માટે તેઓ ગુરુના ગામ મિરજથી નીકળીને સાતારા આવ્યા. સાતારામાં એમનો સૌ પ્રથમ કાર્યક્રમ એક વકીલ સાહેબને ત્યાં યોજાયો. વિષ્ણુએ પોતાની દસ વરસની તાલીમનો નીચોડ ત્યાં પીરસી દીધો.

પણ કાર્યક્રમ પૂરો થયા પછી વકીલ સાહેબે શું ઈનામ આપ્યું, જાણવું છે ?

બે રૂપિયા !!

જી, હા, ફક્ત બે રૂપિયા.

વિષ્ણુને ખોટું તો ખૂબ લાગ્યું. પણ એ બે રૂપિયા સુધ્યાં એમણે લઈ લીધા, કારણ કે હવે તો સંગીત ઉપર જ નિર્વાહ હતો.

પરંતુ એ બોલ્યા, “વકીલ સાહેબ ! આજે તમે મારી વિધાની કિંમત ફક્ત બે રૂપિયા આંકી છે. એમ કરીને જાણે તમે રાગવિધાના ગાલ ઉપર તમારો માર્યો છે. પણ યાદ રાખજો કે ફરી વાર જ્યારે હું અહીં આવીશ ત્યારે સો રૂપિયાથી ઓછા નહિ લઉં !”

વકીલ પણ જાણે એમની કસોટી કરવા હઠે ચડ્યા હોય એમ બોલ્યા, “પંડિતજી, એ વખતે તમારી એવી નામના હશે તો હું સો રૂપિયા આપીશ !”

આ પછી તો વિષ્ણુ દિગંબર દસ વરસ સુધી દેશમાં ફરતા રહ્યા. સંગીતકારોને મળતા રહ્યા, પોતાના કાર્યક્રમો પીરસતા રહ્યા. પરંતુ સાથે નવી નવી વિદ્યા શીખતા રહ્યા.

દસ વરસ પછી એ પાછા સાતારા ગયા ત્યારે પેલા વકીલ સાહેબ સામે ચાલીને એમને મળવા ગયા. એમણે પંડિતજીને ચરણે સો રૂપિયા ધરીને કહ્યું, “કાલે મારે ઘરે સંગીતનો જલસો રાખો.”

પંડિતજીએ બીજે દિવસે વકીલ સાહેબને ઘેર સંગીતની રસલહાણ તો પીરસી, પરંતુ પેલા સો રૂપિયા પાછા આપ્યા અને કહ્યું, “વકીલ સાહેબ, તમે તો મને સંગીતમાં નામના કમાવાની ચાનક ચડાવી હતી. આ સો રૂપિયા એની દક્ષિણાના છે. ફીના છે.”

પછી કદી વડોદરે પગ પણ ન મૂક્યો

ભીમરાવ આંબેડકરને વિદેશ જઈને શિક્ષણ મેળવવા માટે વડોદરાના ગાયકવાડે મદદ કરી હતી. એ મદદના બદલામાં એક શરત હતી. ભણી આવ્યા પછી આંબેડકર વડોદરા રાજ્યની નોકરી કરે એવી એ શરત હતી.

ભીમરાવ વચનપાલક હતા. ભણી રહ્યા પછી વડોદરા રાજ્યની નોકરી કરવાની એમણે તૈયારી કરી. વિદેશથી મુંબઈ પહોંચતાં જ કાગળ લખ્યો કે હું સેવા કરવા વડોદરા આવું છું. મારે શું કામ કરવાનું રહેશે એ જણાવશો. વળી, વડોદરામાં અમારાં કોઈ સગાવહાલાં નથી. એટલે રહેવા-જમવાની સગવડ જો રાજ્ય કરી આપશે તો સહેલું પડશે. બાકી, અમને દલિતોને રહેઠાણ-ભોજન આપવા કોઈ તૈયાર નહિ થાય.

વડોદરાના અધિકારીઓએ તેમને નોકરી કરવા તો તરત બોલાવ્યા. પણ રહેઠાણ-ભોજનનું શું કર્યું તે જણાવ્યું નહિ. પરંતુ એ વ્યવસ્થા તો થઈ જ હશે એવી આશાએ ભીમરાવ વડોદરા જવા નીકળ્યા.

વડોદરાના ગાયકવાડ મહારાજાએ દીવાન કચેરીને સૂચના આપી હતી કે આંબેડકરનું સ્ટેશન પર સ્વાગત કરજો. પણ અસ્પૃશ્ય ગણાતા માનવીનું સ્વાગત કરવા કોણ જાય ? કોઈ ન ગયું.

કોઈએ એમના રહેઠાણની સગવડ ન કરી. કોઈ એમને મકાન ભાડે આપવા તૈયાર ન થયું.

આખરે એક પારસી બાવાની ચાલીમાં એમને રહેવાનું મળ્યું. એ પારસીનાં દીકરી ભીમરાવને ખાવાનું પણ આપતાં. પરંતુ આવું દસબાર દિવસ ચાલ્યું હશે ત્યાં જ આફત આવી. એક દિવસ આજુબાજુ રહેતા પારસીઓનું ટોળું હાથમાં લાકડીઓ લઈને ધસી આવ્યું. ગુસ્સે ભરાયેલા પારસીઓ બૂમો પાડવા લાગ્યા. આંબેડકરને રૂમની બહાર આવવા પડકારવા લાગ્યા. તેઓ લોહી વહાવી દે એમ લાગતું હતું. પરંતુ આંબેડકર એમ ડરી જાય એવા નહોતા. એ તો બેઘડક બહાર આવ્યા અને બોલ્યા : “હું અહીં રહું એ તમને ગમતું

ન હોય તો ભલે, આઠ કલાક પછી હું અહીંથી જતો રહીશ. પણ તમેય તમારું ભલું ચાહતા હો તો ચાલ્યા જાવ.”

આ છેલ્લી વાત ભીમરાવ એવી રીતે બોલ્યા કે ટોળું ડરી ગયું. એ બધા જાણતા હતા કે ભીમરાવ અમેરિકા, ઇંગ્લેંડ, બધે ભણીને આવ્યા છે. મોટા ઓફિસર છે. કદાચ પરદેશી રીવોલ્વર લઈને પણ આવ્યા હશે. બીકનું માર્યું ટોળું ડરી ગયું. વીખરાઈ ગયું.

એ પછી ભીમરાવે વડોદરામાં બીજું રહેઠાણ મેળવવા ખૂબ કોશિશો કરી. વડોદરાના ગાયકવાડનેય વારંવાર વિનંતી કરી. દીવાન તો મૂળથી જ આ બુદ્ધિશાળી દલિત જુવાનનો વિરોધી હતો.

આખરે ભીમરાવ હાર્યા. બેઘર, ભૂખ્યા, હડધૂત, એકલા. કહે છે કે એ વેળા એ રડી પડેલા.

એ પછી એમણે વડોદરા છોડી દીધું. બસ, છોડ્યું એ છોડ્યું. જ્યાં આવી યાતના અને આવાં અપમાન સહેવાં પડ્યાં એ વડોદરામાં એમણે ફરી વાર ડગ દીધા નહિ.

બાબાક માટે બધાં કામ મુલતવી

બાબાસાહેબ આંબેડકર આઝાદી પછી કેન્દ્રના પ્રધાન બન્યા અને દિલ્હીમાં રહેવા લાગ્યા. ત્યારે એમની સેવામાં મોહનલાલ રબારી નામના એક ભાઈ હતા. એમને પાંચ વર્ષની ઉંમરની દીકરી હતી. એનું નામ ચંદ્રા હતું.

બાબાસાહેબ સાંજની વેળા બંગલાના આંગણામાં જઈને બેસતા. ફરતી મુલાકાતીઓ માટે ખુરશીઓ રખાવતા. આવી વેળાએ ચંદ્રા બૂમ પાડતી : “બાબાસાહેબ, હું આવું ?”

આંબેડકર એને કદી ના ન પાડતા. ગમે તેવા મહત્વના મુલાકાતી આવવાના હોય તો ય ચંદ્રા સાથે રમવાની એ ના ન પાડતા. એ કહેતા, “આવ, ચંદ્રા, આવ, આપણે વાતો કરીએ.”

ચંદ્રા પૂછતી, “તમે મને વઢશો નહિ ને ?”

બાબાસાહેબ કહેતા, “તું અંચઈ નહિ કરે ત્યાં સુધી નહિ વઢું.”

અને પછી અર્ધો કલાક, કલાક બંને જણ જાતજાતની બાલિશ રમતો રમતાં. એ વેળા ગમે તેવા મુલાકાતીઓને આગળના વરંડામાં બેસી રહેવું પડતું. એવો હતો બાબાસાહેબનો બાળપ્રેમ.

જોકે મુલાકાતીઓને બહુ રાહ જોવી ન પડે એ ખાતર ચંદ્રાને લાડભરી વિદાય આપતા અને એ પણ સમજતી કે બાબાને હવે કામ છે. એ જતી, પરંતુ કાલે સાથે રમવાનું વચન લઈને !

પુસ્તકો માટે અનહદ પ્રેમ

ભીમરાવ આંબેડકર જેમ પોતે વિદ્વાન હતા તેમ વિદ્યાના ચાહક પણ હતા. વિદ્યા એટલે પુસ્તકો. અને ભીમરાવ નવું પુસ્તક જોતાં જ એ ખરીદી લેવા તલપાપડ બની જતા. ઘણી વાર તો ઘરખર્ચની ચિંતા કર્યા વગર પુસ્તકો પાછળ જ રૂપિયા ખર્ચ કરતા !

એક વાર એવું બન્યું કે પાંચ પુસ્તકોની એક શ્રેણીની પાછળ એમણે પાંચસો રૂપિયા પૂરા ખર્ચી નાખ્યા. એ જમાનામાં પાંચસો રૂપિયા ખૂબ મોટી રકમ હતી. એટલી રકમ તેઓ મહિને દહાડે માંડ કમાતા હતા.

પાંચસો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લઈને એ તો ઘેર પહોંચ્યા. એમનાં પત્નીએ એમને માટે ખાવાનું પીરસ્યું. પણ ભીમરાવ તો નવા આવેલ

પુસ્તકને જોવામાં મશગૂલ ! ભોજનની થાળીમાંથી એકાદું બટકું મોંમાં મૂકીને વાંચવામાં ખોવાઈ ગયા !

બાજુમાં બેઠેલાં પત્ની રમાબાઈ તો જોઈ જ રહ્યાં. એમણે બે-ત્રણ વાર ટકોર કરી કે ખાવાનું ઠરી જાય છે. ખાઈ લો. પણ દરેક વેળા ભીમરાવ તો એકાદું કટકુંબટકું ખાઈ લે અને વળી ખાવાનું વીસરાઈ જાય.

રમાબાઈએ ત્રીજી-ચોથી વાર ટકોર કરી એટલે કહે, “અરે, ખાવાનું ક્યાં નાસી જવાનું છે ? પણ આવું પુસ્તક વારે વારે નહિ મળે. માટે તું ટક ટક ન કર ! પાંચસો રૂપિયાનું પુસ્તક છે. માંડ માંડ મળ્યું છે.”

રમાબાઈએ કહ્યું, “ભલે, તો વાંચો, પણ ફક્ત એટલું મને કહી દો કે એ પુસ્તકમાં એવું ક્યાંય લખ્યું છે ખરું કે ચોપડીઓને ખાતર કુટુંબીઓને તરછોડવા ?”

હવે ભીમરાવ ચોંક્યા. “એ શું બોલી ? જરા ફરી વાર બોલ જોઉં.”

રમાબાઈ કહે, “પત્નીની સંભાળ ન રાખવી. છોકરાંઓના ભણતરની દરકાર ન કરવી. ઘરમાં અનાજ-પાણી છે કે નહિ એની પણ ચિંતા ન રાખવી. બસ, પુસ્તકોમાં જ પૂરી કમાણી ખર્ચી નાખવી. એવો ઉપદેશ આપે છે તમારાં પુસ્તકો ? વળી, ખાવાની ચિંતા છોડીને વાંચ્યા કરવું એમ કહે છે પુસ્તકો ?”

આંબેડકર પત્નીની વાત સમજી ગયા. પુસ્તક બંધ કર્યું. શાંતિથી જમી લીધું. પછી રમાબાઈને કહ્યું કે હવે કદીય તમારે રસોડે તંગી નહિ પડવા દઉં, બસ ?

જોકે પુસ્તકો માટેનો આંબેડકરનો પ્રેમ કાયમ આવો ને આવો.

જ રહ્યો હતો. મુંબઈના તમામ પુસ્તકોવાળાને ખબર હતી કે આંબેડકર પુસ્તકોના ગજબ મોટા ગ્રાહક છે. આંબેડકર કહેતા, ‘પુસ્તકો મારા શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. એમની સોબત માટે હું અન્ય કોઈ પણ સોબત છોડવાં તૈયાર છું.’

મળની મહેક

નાનકડી બહેન. ઉંમર હશે બારેક વરસની.

નાની ઉંમર,

પણ મોટો આદર્શ.

નીચો દેહ.

પણ ઊંચો વિચાર.

ખાનદાન મહારાષ્ટ્રીય કુટુંબની દીકરી.

દિવાળીના દિવસોમાં મહારાષ્ટ્રીય કુટુંબો એક ખાસ રિવાજ ઊજવે છે, એને ‘ઉટણે’નો રિવાજ કહે છે. ચારપાંચ સુવાસિત દ્રવ્યો ભેગાં કરવામાં આવે છે. તેમને કૂટીને ભેગાં કરવામાં આવે છે. એ ભૂકો ડિલે ચોળીને સૌ નહાય છે. બહુ સારો રિવાજ છે. નવા વરસનું સ્વાગત કરવાની કળામય રીત છે. વરસના આરંભે સુવાસિત સ્નાન-વરસ આખું સુવાસિત વર્તન.

આ બાળાના મનમાં એક સ્ફુરણા થઈ. આ સુવાસિત દ્રવ્યો વડે એક ઉત્તમ કામ થઈ શકે.

દેશમાં કોમી તોફાનો થયાં હતાં. હજારો લોકો નિરાધાર, અનાથ અને ઘરવિહોણાં બની ગયાં હતાં. એમને મદદ કરવાની એ બાળાને તમન્ના થઈ.

એણે બાને કહ્યું : “મને આ વરસે ‘ઉટણે’ માટેનાં દ્રવ્યોનું મોટું પડીકું અપાવ.”

બાને નવાઈ લાગી, “શા માટે ?” એણે પૂછ્યું.

દીકરીએ રહસ્યરંગી ફૂલ વેરતું સ્મિત ફરકાવીને કહ્યું, “અરે બા, તું જોજે તો ખરી, તને હું ચમકાવી મૂકીશ.”

બા સુવાસિત દ્રવ્યો લઈ આવી. દીકરીએ પોતાના ગોરા ગોરા ગુલાબી હાથે એ દ્રવ્યો ખાંડ્યાં. એનો દેહ અને મન મહેક-મહેક થઈ રહ્યાં.

ભૂકાની નાનીનાની પડીકીઓ વાળી. પછી ઘેરઘેર ફરવા લાગી. જઈને પડીકી આપે અને બોલે, “આ પડીકીની કિંમત કશી નથી, પણ એના બદલામાં હું તમારા મનની મહેક માગવા આવી છું. કોમી તોફાનોમાં દુઃખ પામેલાંઓ માટે મદદ માગવા આવી છું.”

સાંભળનારાં નાનકડી એ દીકરીની આવી સુવાસિત વાણી સાંભળી ખુશ થઈ ગયાં. સૌએ પોતાની શક્તિ મુજબ નાણાં આપવા માંડ્યાં. કોઈએ પાંચ-દશ પૈસા તો કોઈએ રૂપિયા-બે રૂપિયા પણ કાઢી આપ્યા. સાંજ પડ્યે પાંચ રૂપિયા એકઠા થયા. એમાં એણે પોતાની બચતના પાંચ રૂપિયા ઉમેર્યા. દસ રૂપિયાની રકમ રાજ્યના મુખ્યમંત્રીના રાહત ભંડોળમાં મોકલી આપી. દીકરીના આ સુંદર કામનું રહસ્ય જાણીને બાના આનંદનો તો પાર ન રહ્યો.

દીકરી માટે એ દિવસ ધન્યતાનો દિવસ હતો. ઘણાં માનવી જિંદગીના અંત સુધી નથી કરી શકતાં એવું ધન્ય કામ એણે આટલી ઉંમરે કરી દેખાડ્યું.

આ બહેનનું નામ રોહિણી પ્ર. અચાર્યીત. આ શુભ કામ કર્યું ત્યારે ગોધરાની એક શાળામાં સાતમા ધોરણમાં એ ભણતાં હતાં.

પાપ નહિ, એ તો પુણ્ય છે

પંજાબનું ગુજરાંવાલા શહેર.

ત્યાંની ખાલસા કોલેજ.

આઝાદીની લડાઈ વેળા અંગ્રેજોએ અહીં વિદ્યાર્થીઓ પર ગોળીઓ છોડી હતી.

ત્યાં જાતે જઈને તપાસ કરવા માટે પંડિત મદનમોહન માલવીય, મોતીલાલ નહેરુ, સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ, વેંકટેશનારાયણ તિવારી જઈ રહ્યા હતા.

ઉનાળાનો દિવસ હતો. ધોમ ધખતો હતો. સૌએ સ્ટેશન પર ઊતરીને તરત જ છત્રીઓ ઉઘાડી. માત્ર એક તિવારીજી પાસે છત્રી નહોતી. તેઓ એમ ને એમ જ ચાલી નીકળ્યા.

પંડિત મદનમોહને આ જોયું. તેમણે તિવારીજીની તરફ સરકીને છત્રી એમને માથે ધરી.

તિવારીજી બિચારા આઘા જતા રહ્યા. પોતાને છત્રી ઓઢાડવા જતાં પંડિતજીના અર્ધા શરીર પર તડકો આવતો હતો. વળી, પંડિતજી તો પવિત્ર બ્રાહ્મણ કહેવાય. એમને તડકો ખાવા ન દેવાય. એવા ખ્યાલથી તિવારીજીએ કહ્યું.

“માલવીયજી, મારે ખાતર આપ તડકો સહન કરો, એથી હું પાપમાં પડું છું. શા માટે મને પાપમાં પાડો છો ?”

માલવીયજી હસ્યા અને બોલ્યા, “ભાઈ, તમે જે મંડળના મંત્રી છો એનો હું પ્રમુખ છું. એટલે હું તમારો વડીલ થયો. વડીલનું કામ તો પોતાનાં બાળકોની સંભાળ રાખવાનું છે. પિતાનો રોટલો ખાવાથી પુત્ર પાપમાં નથી પડતો. તેમ મારી સેવા લેવાથી તમને જરાય પાપ

નહિ થાય. હા, મને પુણ્ય થશે ખરું, અને મને આટલું પુણ્ય તો તમારે કમાવા દેવું જોઈએ.”

કેવો મીઠો વત્સલ ને સ્નેહાળ જવાબ !

સંતાન અને સ્વમાન

લાલબહાદુર શાસ્ત્રી એક આદર્શ લોકનેતા હતા. જવાહરલાલ નહેરુ પછી તેઓ દેશના બીજા વડા પ્રધાન બન્યા હતા. શાસ્ત્રીજી દેશભક્તિમાં કેટલા સ્વમાની હતા એ દેખાડતો એક પ્રસંગ છે.

શાસ્ત્રીજી એક વાર આઝાદી આંદોલનમાં કેદ પકડાયા હતા. જેલમાં હતા.

સમાચાર આવ્યા કે શાસ્ત્રીજીની દીકરી ખૂબ માંદી છે. જેલમાંના સાથીઓએ કહ્યું કે શાસ્ત્રીજી, જેલમાંથી રજા મેળવો અને દીકરીની સારવારમાં જોડાઈ જાવ.

શાસ્ત્રીજીએ આ માટે અંગ્રેજી સરકારને અરજી કરી : મારી દીકરી ખૂબ બીમાર છે. મને રજા પર છોડશો.

સરકારે અરજીનો સ્વીકાર કર્યો. પણ સાથે એક શરત મૂકી : જેલની બહાર આઝાદી માટેના કોઈ આંદોલનમાં ભાગ લેવાનો નહિ. કોઈ સભાસરઘસમાં કે ભાષણમાં ભાગ લેવાનો નહિ. આવી બાંહેધરી તમારે લેખિત આપવી.

શાસ્ત્રીજી સામે ભારે મુશ્કેલી ઊભી થઈ. એક બાજુ સંતાન અને બીજી બાજુ સ્વમાન ! દેશની આઝાદી માટે લડવાના જન્મસિદ્ધ હક્કનું અપમાન ! શાસ્ત્રીજીએ જણાવી દીધું કે મારા હક અને સ્વમાનને ભોગે જેલમાંથી છૂટવું નથી.

શાસ્ત્રીજીની આ અડગતા આગળ જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ નમી પડ્યો. એણે શાસ્ત્રીજીને લાંબી મુદતની રજા મંજૂર કરી.

પણ શાસ્ત્રીજી ઘેર પહોંચ્યા ત્યાં દીકરીના પ્રાણ ઊડી ગયા હતા ! શાસ્ત્રીજીએ બે આંસુ સાર્યા અને દીકરીના અગ્નિદાહની તૈયારી કરી. એ ક્રિયા પતાવીને એમણે તો વળી જેલમાં જવાની તૈયારી કરી. મિત્રોએ કહ્યું, “રહી જાવ, શાસ્ત્રીજી. સરકારે રજા તો વધારે લાંબી મંજૂર કરી છે.”

પણ શાસ્ત્રીજીએ ગંભીરતાથી કહ્યું, “ભાઈઓ, જે કામ માટે મેં રજા લીધેલી એ તો પૂરું થઈ ગયું છે. એટલે હવે મારે જેલમાં હાજર થઈ જવું જોઈએ.”

અને શાસ્ત્રીજી એ જ દિવસે પાછા વળી ગયા.

આનું નામ અહિંસા

કરબલાનું યુદ્ધ જગતભરમાં મશહૂર છે. એ યુદ્ધમાં જ હઝરત મહમ્મદ પયગંબરના બે વંશજો હસન અને હુસેન શહીદ થયા હતા.

એ યુદ્ધની જ એક નાની-શી ઘટના ખૂબ સમજવા જેવી છે. અહિંસા કોને કહેવાય, માણસે ક્રોધ આવે ત્યારે શું કરવું, એને અંગે એક મોટો જીવનસંદેશ એ ઘટનામાં સમાયેલો છે.

કરબલાના મેદાનમાં હઝરત હુસેન અને એમનાં કુટુંબીઓ તથા ટેકેદારો ઘેરાઈ ગયાં છે. તેમની સંખ્યા ફક્ત દોઢસોની છે. બહેન જેનબ પણ સાથે છે અને બે ભાણેજ ઐન અને મુહમ્મદ પણ છે. ચારે તરફ પાણી પાણી થઈ રહ્યું છે.

કૂફેના ગવર્નર ઈબ્ને જ્યાદના હુકમથી અરબ સૂરમા હુરની

ફોજોએ હુસેનની મંડળીને ઘેર લીધી હતી. રાતે જ નક્કી કર્યું કે સવારે લડાઈ કરવી.

સવાર પડી. હુસેનની સાથે નાની ઉંમરના બન્ને ભાણેજોએ નમાઝ પઢી. પછી કમરે તલવારો બાંધી લીધી. હુસેન સાથે ફક્ત દોઢસો માણસ હતા અને સામે દશ હજાર હતા. હુસેન જાણતા હતા કે આજે તલવારનો એક પણ ઘા ખાલી જાય તો મોત નક્કી છે. મોતનો બહુ ભય નથી, પણ સત્યની લડાઈ હારી જવાની વધુ ચિંતા છે.

હુરની સેનાઓ દશે દિશામાંથી હુસેન પર હલ્લો કરી રહી હતી. દુશ્મનનો એક લડાયક સેનાપતિ છેક હુસેનની નજીક પહોંચી ગયો. હુસેન સમજતા હતા કે આ વેળા જરા પણ દયા દાખવવી એટલે મોતને નિમંત્રણ આપવું. દુશ્મને એમના પર તલવારનો જોરદાર ઘા કર્યો. વીજળી જેવી સ્ફૂર્તિથી હુસેને એ ઘા ચુકાવ્યો અને બીજી જ ક્ષણે એમણે દુશ્મન સેનાપતિને ભોંયભેગો કરી દીધો. હુસેને તલવારની અણી દુશ્મનની છાતી પર મૂકી દીધી. ત્યાં જ દુશ્મનને કોણ જાણે શું સૂઝ્યું. એ ગુસ્સાથી ને તિરસ્કારથી હુસેન પર થૂંક્યો.

દુશ્મન સેનાપતિની આ ગુસ્તાખીથી હુસેનને બેહદ ગુસ્સો આવ્યો. એમણે તલવાર વીંઝી. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં દુશ્મનનું માથું તેઓ ઉતારી લેત. પરંતુ એમણે પોતાનો હાથ રોકી લીધો. એ વિચારવા લાગ્યા કે આ ક્ષણે આ માણસને હું ફક્ત ગુસ્સાને વશ તો નથી મારતો ને ? એ મારા પર થૂંક્યો છે એટલા કારણસર તો નથી મારતો ને ? મારે એને સત્ય ને ઈમાનને ખાતર યુદ્ધમાં મારવાનો છે. પણ અત્યારે મારા મનમાં ગુસ્સો તો સર્વોપરી નથી બની ગયો ને ? આટલું વિચારીને એમણે તલવાર આઘી કરી દીધી અને ભોંયે

પડેલા દુશ્મનને કહ્યું, “અત્યારે હું તને મારું તો ગુસ્સાને કારણે માર્યો ગણાશે, ઈમાનને ખાતર માર્યો નહિ ગણાય. માટે હમણાં તને છોડી દઉં છું. પણ કાલે હું તને જરૂર મારીશ, કારણ કે સત્ય અને ઈમાનને ખાતર તને મારવો જરૂરી છે.”

આમ, હઝરત હુસેને એક લોહીતરસ્યા દુશ્મનને જીવતદાન આપ્યું.

ઈતિહાસ કહે છે કે કરબલાના મેદાનમાં હુસેન શહીદ થયા. એમની સાથેનાં બાળબચ્ચાંને પણ દુશ્મને છોડ્યાં નહિ. પરંતુ અહિંસાનો એક મહાન દાખલો હુસેન આપણે માટે મૂકી ગયા છે.

લોકોને કેવું રાજ ગમે ?

ચીન દેશના કન્ફ્યુશિયસ એક મહાન ચિંતક હતા.

તેઓ પોતાના શિષ્યો સાથે હંમેશાં ઠેકઠેકાણે ફરતા રહેતા અને ઉપદેશ આપતા રહેતા. રસ્તામાં જે કાંઈ જોવા-અનુભવવા મળતું એને આધારે શિષ્યોને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પણ આપતા.

એક વાર તેઓ ટેકરાળ અને ઝાડીવાળા પ્રદેશમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. ત્યાં એક ટેકરી પાસે એક કબ્રસ્તાન એમણે જોયું. એમાં બેસીને એક સ્ત્રી ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડી રહી હતી. એનું કલ્પાંત સાંભળીને ગુરુ કન્ફ્યુશિયસ અને શિષ્યોની આંખો પણ ભીની થઈ ગઈ. પછી થોડી વારે કન્ફ્યુશિયસે પોતાના એક શિષ્યને કહ્યું, “આ સ્ત્રી પાસે જા અને એના રડવાનું કારણ જાણી લાવ.”

પેલા શિષ્યે સ્ત્રી પાસે જઈને નરમ અવાજે કહ્યું, “બહેન, તમે આટલું કરુણ કલ્પાંત કેમ કરી રહ્યાં છો ? અહીં કબ્રસ્તાનમાં બેસીને કેમ રડો છો ? શું તમારા કોઈ નજીકના સગાનું અવસાન થયું છે ?”

સ્ત્રીએ કહ્યું, “ભાઈ, આ વગડામાં વાઘની ભારે રાડ છે. હજુ થોડાક દિવસ અગાઉ જ મારા સસરાજીને વાઘે ફાડી ખાધા હતા. એ પછી મારા પતિને પણ વાઘે મારી નાખ્યા. અને હવે મારી દીકરીનો પણ એ જ વાઘ કોળિયો કરી ગયો છે.”

શિષ્યે આ વાત ગુરુ કન્ફ્યુશિયસને કહી. એમને નવાઈ લાગી. પોતે એ સ્ત્રી પાસે ગયા. એને આશ્વાસન આપ્યું. પછી એમણે કહ્યું, “બહેન, આ પ્રદેશમાં તમને આટલું બધું દુઃખ છે અને તમારાં સગાંવહાલાંને વાઘે ફાડી ખાધાં છે છતાં તમે અહીં શા માટે રહો છો ? ક્યાંક બીજી સલામત જગાએ કેમ રહેવા જતાં નથી ?”

આ સાંભળીને પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, “ગુરુ, તમારી વાત તો સાચી છે. પણ અહીંનો રાજા જુલમી નથી. અહીંના રાજકર્મચારી લાંચિયા નથી. અહીંના વેપારી એકના ડબલ કરતા નથી. અહીંના અમલદાર પ્રજાના કલ્યાણની ખબર રાખે છે.”

આ સાંભળીને કન્ફ્યુશિયસ પોતાના શિષ્યો તરફ વળ્યા. એ કહે, “શિષ્યો ! આ વાત સમજવા જેવી છે. માણસો જુલમી રાજાને વાઘ કરતાંય વધુ ખતરનાક ગણે છે. લાંચિયા કર્મચારીઓ અને નફાખોર વેપારીઓ કરતાં વાઘનો પડોશ એમને વધારે ગમે છે.”

આનું નામ સાચી દયા

મહાત્મા ગાંધીજી વર્ધા આશ્રમમાં રહેતા હતા ત્યારની વાત છે. એ વેળા પરચુરે શાસ્ત્રી નામના એક પંડિતજી કોઢથી પીડાતા હતા. બધા જ લોકો એમને હડધૂત કરતા હતા. એમની સેવા કરતાં સૌ ડરતા હતા. ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજીએ તેમને પોતાના આશ્રમમાં રાખ્યા. એમની સેવા કરવા માંડી. પોતે જાતે જ એમને નવડાવે-

ધોવડાવે અને દવા લગાડી આપે. પોતે જ એમને ખાવાનું ખવડાવે.

ઘણા લોકોને નવાઈ લાગતી કે ગાંધીજી આ પરચુરે શાસ્ત્રીમાં એવું તે શું ભાળી ગયા છે કે પોતે જાનનું જોખમ ઉઠાવીને એમની સેવા કરે છે ?

આ ઘટનામાં ગાંધીજીની સેવા-ભાવનાનાં દર્શન થાય છે.

પણ આ પરચુરે શાસ્ત્રી કેવા માણસ હતા એ બહુ ઓછા લોકો જાણે છે. ગાંધીજી જેવા ગાંધીજી પણ જેની સેવા કરવા લાગે એ કાંઈ જેવાતેવા માણસ તો ન જ હોય.

આ પરચુરે શાસ્ત્રીની મહાનતા દાખવતો એક સરસ પ્રસંગ છે.

ઘણી દવાઓ કરવા છતાં શાસ્ત્રીજીનો કોઢ ન મટ્યો ત્યારે લોકો જાતજાતના નુસખા બતાવવા લાગ્યા. એક દિવસ ગાંધીજી શાસ્ત્રીને નવડાવી રહ્યા હતા ત્યારે પંડિત સુન્દરલાલે કહ્યું, “બાપુ ! કોઢની એક અસરકારક દવા મારા ધ્યાનમાં છે. એક જીવતા કાળા સાપને પકડીને હાંડલામાં પૂરવાનો, પછી હાંડલાનું મોં બંધ કરીને એને ચૂલા ઉપર મૂકવાનું. ખૂબ તાપ કરવાનો. કલાકો સુધી સાપ અંદર ને અંદર દાઝીને રાખ બની જશે. એ રાખ સાથે મધ ભેળવીને એનો મલમ બનાવવાનો. આ મલમ લગાવવાથી કોઢ મટી જાય છે.”

આ સાંભળીને ગાંધીજી મંદ મંદ હસ્યા. એમણે શાસ્ત્રીજી તરફ વળીને પૂછ્યું, “કાં શાસ્ત્રીજી ! આ પ્રયોગ કરવા તૈયાર છો ?”

શાસ્ત્રીજી એક ઘડીનાય વિલંબ વગર બોલ્યા, “બાપુ ! સાપને બદલે મને જ સળગાળી દો તો શો વાંધો ? બિચારા સાપનો શો ગુનો છે કે મારે ખાતર એને જીવતો સળગાવવો પડે ? માફ કરજો, એક નિર્દોષ જીવની હત્યા કરીને મારે સાજા નથી થવું.”

કસરતની તાકાત

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી શુદ્ધ અને નિયમસરના જીવન તથા કસરતના હિમાયતી હતા. હિમાલયની ઠંડીમાં પણ ખુલ્લા શરીરે બેસવાની શક્તિ એમણે હાંસલ કરી હતી.

એક વાર ઉત્તર પ્રદેશમાં ફરતા ફરતા સ્વામીજી કાસગંજ શહેરમાં જઈ ચડ્યા. એક દહાડો શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર બે આખલાઓ વચ્ચે લડાઈ શરૂ થઈ. બંને ખૂંખાર આખલા હતા. આખો રસ્તો એમણે રોકી લીધો. લોકોની અવરજવર સાવ બંધ થઈ ગઈ.

એ જ વેળા સ્વામી દયાનંદ પોતાના કેટલાક શિષ્યો સાથે ત્યાં જઈ ચડ્યા. લોકોએ કહ્યું કે આખલા બે કલાકથી લડી રહ્યા છે. સ્વામીજી લડી રહેલા આખલાઓની પાસે પહોંચી ગયા. બંનેનાં શિંગડાં પકડીને એમણે એવો તો આંચકો માર્યો કે બંનેનાં મોં ઊંચાં થઈ ગયાં. શિંગડાંનાં મૂળ દુઃખી ગયાં. દુઃખના માર્યા બંને આખલા એવા તો સીધાદોર થઈ ગયા કે નીચી મૂંડીએ પોતપોતાને રસ્તે ચાલ્યા ગયા.

વિશ્વના પ્રથમ શ્રેષ્ઠ અસરકારક વક્તા ગૌતમ બુદ્ધ પ્રસંગકથાઓ વડે ઉપદેશ આપતા. ઉપનિષદોમાં કોડીબંધ પ્રસંગકથાઓ છે. વીસમી સદીના સૌથી પ્રખર પ્રવચનકાર આચાર્ય રજનીશનું અમોઘ સાધન પ્રસંગકથા હતી. કારણ સ્પષ્ટ છે: જે સંદેશ કલાકોના કલાકો સુધી ચાલતા ઉપદેશથી ન પહોંચે તે બે મિનિટની પ્રસંગકથાથી પહોંચે છે. જે સમજણ સુગંધના હોજથી ન આવે તે અત્તરના એક પૂમડાથી આવે છે. અરે, મહાન માનવીનાં દીર્ઘ જીવનચરિત્રો જોયા પછી ખ્યાલ આવે છે કે એમને મહાનતાને માર્ગ વાળનાર કોઈ એક પ્રસંગ હતો!

આ પુસ્તકમાં આવા અનેક પ્રસંગો નિરૂપાયા છે જેમાં ઘણા જીવનપરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. અને એમ નહિ તોય સાર્થક, સફળ, સમતોલ જીવન માટે કાંઈક ને કાંઈક સમજાવી જાય એવા આ પ્રસંગો છે. અહીં બોધનો નહિ, સક્રિયતાનો મહિમા છે.

‘અત્તરનાં પૂમડાં’ પ્રસ્તુત કરનાર છે પીઠ લેખક-પત્રકાર યશવન્ત મહેતા, જે આપણા જૂજ જીવનનિષ્ઠ તથા લોકધર્મી સાહિત્યકારોમાં એક છે. સંખ્યાબંધ પુસ્તકોના લેખક તથા અનેક સામયિકોના સંપાદક યશવન્ત મહેતા હાલ ગુજરાતી લેખક મંડળના અધ્યક્ષ તથા બાલસાહિત્ય અકાદમીના એક કન્વીનર છે.

